

**АНТОЛОГІЯ
ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІКИ**

КЛАСИЧНА ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

Константина МАЛИЦЬКА

**ПОРА!
ВЕЛИКИЙ ЧАС НАСТАВ!**

АНТОЛОГІЯ ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІКИ

КЛАСИЧНА ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

Константина МАЛИЦЬКА

**ПОРА!
ВЕЛИКИЙ ЧАС НАСТАВ!**

Упорядник
Людмила Огнєва

**Всеукраїнська культурно-освітня
Асоціація гуманної педагогіки
2018**

УДК 821.161.2'06
М19

Константина МАЛИЦЬКА

**ПОРА!
ВЕЛИКИЙ ЧАС НАСТАВ!**

Редакційна група:
*Бак Вікторія, Огнєва Людмила,
Первак Майя, Салієнко Ніна*

Упорядник
Огнєва Людмила

Коректор
Первак Майя

Художнє оформлення
Огнєва Людмила

МАЛИЦЬКА Константина. Пора! Великий час настав! / Упорядкув., прим. Л. Огнєва. – Всеукраїнська культурно-освітня Асоціація гуманної педагогіки...:, 2018. - 84 с.

До збірки «Пора! Великий час настав!» увійшли спогади, поетичні та прозові твори відомого педагога Закарпаття першої половини ХХ століття Константины Малицької. Її творча спадщина не втратила актуальності в сучасній українській школі.

ISBN 978-617-7371-39-6

© МАЛИЦЬКА Константина
© ОГНЄВА Людмила, упорядник
© Всеукраїнська культурно-освітня
Асоціація гуманної педагогіки

«Свідома маса - це непереможна армія»

«Пора! Великий час настав зараз, щоби з'єдналися всі серця ... в могутню силу моральну: пора подати собі руку до великої боротьби і великої праці за народ! А в праці тій не розраховуймо на нікого, не оглядаймося ні на що. Народ наш повинен розраховувати тільки на себе. Постараймося всією любов'ю, всією душею і напруженням нашої волі створити самі в собі ту могутню силу і відпорність в сто раз ціннішу і успішнішу, ніж наші противники».

К. Малицька

А як йолінеми. Ми від нас
В змійя лове, в широкій світі,
Не їм сїрени видирає,
Що вкриває зі розкоші цвіт.
А в їм горілку заверішай,
Мо хоті асермисїа і вайка
Та йоведє тїсє крізе їруу
В країну їравди і добріа.

На сїмїмїа. дорожї свєтї
Вїнїсїа

Костянтин Малицька

У Львові 19¹²/₁₀09.

Константина Малицька
(30.05.1872 — 17.03.1947)

Пеленська І. Феномен Константини Малицької

Моїм невеликим завданням є насвітлити постать Константини Малицької на тлі спогадів сучасників, її громадських співробітниць, діячок, колишніх учениць і пізніших учительок. Маємо дев'ять авторок спогадів: Іванну Петрів («Пам'яті К. Малицької», Ольгу Коренець («У Кружку ім. Г. Барвінок»), Олену Федак-Шепарович («К. Малицька та як я її пам'ятаю»), Марію Сапливу («Перший день»), Анну Франко-Ключко («Це була моя вчителька»), Іванну Скопляк («Криця і сміх»), Софію Дорошенко («Слідами великої вчительки»), Ольгу Кузьмович («Надія»). Чотири останні були вже друковані в журналі «Наше життя».

Якщо хочемо зобразити духову постать Константини Малицької на основі цих споминів, то в загальному зарисовується вона нам у тро-вимірній площині: як виховниця-педагог, громадська діячка і як людина у відношенні до свого оточення і своїх життєвих завдань.

Найменше сказано в споминах про К. Малицьку як письменницю. Усі авторки приймають літературну постать Віри Лебедової як існуючий факт і відмічують лиш її велику популярність загальновідомої дитячої письменниці. Тому в своєму огляді мушу обмежитись до перших трьох згаданих звань К. Малицької, видобути й проаналізувати їх суттєві риси. Можливо, в цей спосіб вдасться одержати суцільний образ тієї маркантно¹ постаті бурхливих часів доби активізації наших визвольних змагань на протязі 50 років 20-го століття.

Педагог і виховниця

З восьми авторок спогадів про К. Малицьку шість – це її бувші учениці - І. Петрів, Г. Франко-Ключко, І. Скопляк, С. Дорошенко, О. Кузьмович, М. Саплива. Цей факт, що залишила вона в пам'яті стільки вражень, насуває думку про замітну роль К. Малицької як педагога. Вона була вчителькою 45 років, з того 14 років учила в селах і містечках Галичини й Буковини, а у Львові з 1906 р., де приїхала на запрошення Українського Т-ва Педагогічного, около 30 років.

Пише Іванна Петрів, що з визначних педагогів, які її вчили, Осипи Паньківської, Ольги Бачинської, Марії Білецької, Володимира Коцовського, о. Олександра Стефановича, о. Дам'яна Лопатинського і Осипа Маковея – К. Малицька «оставила найчіткішу печать на моїй духовості, хоч була моєю вчителькою й виховницею всього один шкільний рік 1906/7 у т. зв. п'ятій виділовій». Вчила К. Малицька в цій класі українську мову, літературу, педагогію, дидактику й психологію. Virізнєння К. Малицької між цими не малої якості педагогами стверджує теж Анна Франко-Ключко: української літератури вчили її в учительській семінарії Осип Маковей і Василь Пачовський, але щойно коли почала їх учити К. Малицька – українська література стала улюбленим предметом. Ольга Кузьмович подає, що в неї, учениці К. Малицької, було постійне «гаряче бажання, щоб школа складалася з двох осіб - проф. Малицької й мене». Чіткість постаті учительки Малицької існувала для всіх: «Кожен, хто заходив до дівочої школи ім. Т. Шевченка у Львові, пам'ятає ту невелику, незамітну собою жіночу постать. Її очі знали дитячі постаті в лавках і знали вчителі, її товариші праці» (І. Скопляк «Криця і сміх»).

Яка була причина цього розміру особовості К. Малицької в школі та її впливу на молоді душі? Чи це був спосіб її навчання, чи відношення до молоді, чи авторитет діячки, чи слава письменниці? Адже ж знаємо й кожен із нас мав багато гарних учителів, а чому К. Малицька творить виняток серед них?

Про методу навчання К. Малицької, на жаль, лиш із одного предмету - літератури, довідуємось із спогадів Анни Франко-Ключко.

¹ маркантний — остро означений, ясний.

«Опрацьовуючи авторів, ми читали виїмки з його творів. Одна учениця читала голосно, а вчителька вказувала на ідею автора. При тому клала велику вагу на правильне читання думки, підкреслення опису. Дома ми мали перечитати цілий твір.

У школі ми потім розглядали твір після законів синтези й генези, подавали характеристику діяння осіб, а вкінці провідну думку».

На кінець учні давали власну критику твору, що спочатку бентежило їх, але потім заохочувало до висновку, а тим самим глибшої застанови. «Константина Малицька передала нам не тільки знання української літератури, але любов до українського слова, гордість на його літературне багатство, пошану до нашої Батьківщини» (Г. Франко-Ключко «Це була моя вчителька», Наше Життя, березень 1957).

Окрім літератури, викладала К. Малицька різні інші предмети, педагогію, дидактику, психологію, біологію, гігієну. Але найбільше похвал дають їй учениці за лекції математики, що її вона, за словами Іванни Скопляк, «викладала блискуче». Схема лекції К. Малицької була звичайна, складалася, як подає Іванна Петрів, із трьох частин, відпитування завданого, викладу нового матеріалу та обговорення з класом важливіших проблем нового матеріалу.

Ця загальноприйнята схема оживляє лекцію в порівнянні, наприклад, із т. зв. викладовою методою чи методом механічного вивчення напам'ять – все-таки сама по собі не могла бути одинокою причиною успіху лекції. Діяв тут вроджений педагогічний дар учительки, вміння активізувати класу, ясність викладу. «Лопатою вклала нам у голову», або «коли Малицька чогось учила, того до смерті не забудеш», - згадує С. Дорошенко у своїх спогадах.

Треба думати, що до успіху лекції Малицької причинялись, у головній мірі, її приступні², ясні, запальні й інтелігентні виклади, дар її слова й сила його переконання. Ширина її світогляду, всебічне знання, а головне - вміння активізувати думку учня, - це були ті вроджені прикмети педагога, що вміє дістатися до душі й мозку дитини й вибити свою печать на його духовості. Цим можна пояснити той великий вплив на молодь, що його стверджують однозгідно всі учні Малицької, а посвідчують численні річники³ освіченої й національно свідомої молоді, яка вийшла з-під її руки.

Окрім знаменито опанованої методи й системи навчання, К. Малицька мала ще глибокі етичні засади педагогічної праці як такої. До них, у першу чергу, належить підхід до учня. Із тут і там кинутих заміток у спогадах колишніх учениць бачимо, що Малицька вміла знаменито володіти класом, колективом розгуканої молоді, і мала тут свої засади. Була однаково строга й справедлива для всіх. Не робила різниці між учнями, рідко давала признання чи похвали, від здібніших вимагала більше, менше обдарованим допомагала. Але робила це непомітно, не вражаючи особистої гідності дитини. Строгість її поведінки, що впливала частинно з потреби вдержання шкільної дисципліни, а частинно з її суворої, аскетичної вдачі, все-таки не закривала перед молоддю теплоти почувань, що її Малицька для молоді мала. «Вона мене любила», - повторяють авторки споминів, «хоча цього ніколи не виявляла, я відчувала її любов». Малицька **любила** молодь, не лиш учила її, але опікувалася нею.

Марія Саплива описує одну таку пригоду, що кидає світло на цю рису Константини Малицької. Марії грозило викинення з Інституту СС Василіянок за те, що вона опустила без дозволу й невідомої причини на кілька днів Інститут. К. Малицька, сказати б, безпричинно зайнялась цією справою: видобула від нещасної дівчини справжню причину її втечі з Інституту, що нею була пануюча тоді епідемія шкірної недуги, і не допустила до того, щоб Марію усунули.

² *приступний* - легкий для розуміння; дохідливий

³ *річник* - періодичне видання, що виходить раз на рік; щорічник

Допомагала часто поодиноким дітям морально чи матеріально, але тоді мало хто знав про її поміч поза тими, що їм допомогла.

Чи Малицька мала виховні ідеали? Чи її шкільна праця мала на меті лиш передачу знання учням, чи мала ще інші, глибші й дальші завдання і які саме?

Знаємо, що К. Малицька присвячувала окрему вагу тим дітям, що виявляли літературний хист. Плекала їхні таланти, допомагала лектурою, виробляла почуття особистої амбіції до праці над собою. Отже, її бажанням було вести українську молодь на культурні вершини, творити з неї духову еліту нації.

Турбувалась вона теж долею жіночої молоді, яка виходила з народньої і середньої школи і в тих часах на тому закінчувала свою освіту, не здобувши професії. Малицька заохочувала дівчат здавати іспит до державної вчительської семінарії. Одного лиш року вона приготувала поза шкільними годинами і «пхнула до іспиту понад 30 дівчат з восьмої та дев'ятої класи. Прийнятих було рекордне число, бо 15 учениць, де іншими роками було прийнятих ледве 5 - 7».

Державна вчительська семінарія була на папері утравістична. Виклади повинні були відбуватися для половини предметів в українській мові. В дійсності всі виклади відбувались польською мовою. Отже, й Малицька доручала ученицям вибороти там належне місце для української мови. Про це пише одна з них: «Малицька прикликала мене до себе і сказала: - Слухай, на тебе кладу обов'язок, як приймуть тебе до державної семінарії, маєш вибороти належне місце українській мові».

Учениці справді вибороли українську викладову мову для частини предметів, а навіть влаштували на терені школи концерт у 50-ті роковини смерті Маркіяна Шашкевича (І. Петрів "Пам'яті Константи́ни Малицької").

Так підготовляла К. Малицька дівчат до боротьби за українську справу. «Батьківщина поневолена, й вона жде на вас. А вона потребує мудрих і мужніх жінок».

Такий був ідейний девіз, що супроводив виховні завдання К. Малицької, скромної, відреченої, але Богом обдарованої вчительки. Через вплив на сучасне їй і наступні покоління принесла вона великі заслуги своїй Батьківщині.

Позашкільну виховну працю проводила К. Малицька в дальших і ширших розмірах, як редакторка дитячого журналу «Дзвінок», як авторка літературних творів для дітей і молоді, і в виховних установах: «Товаристві Опіки над молоддю», «Товаристві Вакаційних Осель», «Українській Захоронці». Тісно співпрацювала з Пластом.

Виховувала теж власним прикладом: працьовитістю, коли не знала від суспільної праці відпочинку, обов'язковістю, коли не опускала ніколи навчання і була дуже точна в обов'язках, що їх взяла на себе, особистою відвагою, коли вона, старша жінка, маршувала далеку дорогу з центру Львова на Янівський цвинтар, щоб взяти участь у святі Ольги Басараб, на яке влада заборонила провадити учнів парами на цвинтар (Олена Залізняк «К. Малицька (Віра Лебедова) в 15-ту річницю смерті»).

Громадська діячка

Побіч учительського, Константина Малицька мала ще одне звання - громадської діячки. В наші часи це є звичайне явище, але роки кінця 19-го і початків 20-го ст. знають не так багато жінок – громадських діячок, а типу К. Малицької, може, й зовсім ні.

Так як у підході до Малицької-вчительки ми прийняли критерій розміру – міри, що нею є вплив на виховання покоління, так і в оцінці Малицької-громадської діячки мусимо прийняти міру активізму, творчого патріотизму й доцільності її громадської праці, щоб переконатись, що ця міра сягає далеко звичайного пересічного рівня.

Полям громадської праці К. Малицької були читальні «Просвіти» по селах, де вона вчителювала, редакції місцевих часописів, де вона дописувала, а від 1906 р. – численні

організації й установи міста Львова. Окрім згадуваних, це були: «Просвіта», Т-во Письменників і Журналістів, Союз Українок, Кружок ім. Ганни Барвінок, Клуб «Нової Хати», редакції часописів і журналів, відчити й курси, різні освітні, допомогові й організаційні заходи, політичні виступи. Пояснити цю різноманітність діяльності й зацікавлень можна лиш тим, що в Малицькій всі ті ділянки були підпорядковані одній меті, що кожна з них не була самоціллю, але всі вони були для неї лиш засобами до однієї цілі.

До людини, що свідомо й повністю посвятила себе громадській справі, історична доба К. Малицької ставила великі вимоги. У змаганні за свободний національний вияв Західна Україна проявила себе на промежі часу від 90-тих років до 40-вих 20-го ст. незвичайною живістю організаційного життя, багатством культурних і економічних установ, невомітною політичних заходів і завзяттям підпільного націоналістичного руху. Зерно, засіяне ідейними провідниками типу К. Малицької, давало свої плоди. З одного боку, творче піднесення, що її вислідом були культурні надбання, з другого боку, боротьба з окупантом на життя і на смерть – обгортали все ширші круги народу, вимагали все більше вкладу, сили і жертв.

Руки до праці були потрібні всюди. К. Малицька була діячкою, що вміла й хотіла причинитися до піднесення цілості національно-культурного й політичного життя історичної хвилини. Звідти різнобічність ділянок її праці. Спомини О. Залізнякавої, О. Коренець, Олени Федак-Шепарович, Софії Федорчак і самої К. Малицької показують лиш поодинокі етапи її 40-літньої праці.

Як і слід очікувати від авторок-жінок, вони наświetлюють докладніше участь К. Малицької в українському жіночому русі, зокрема в Союзі Українок, Кружку ім. Ганни Барвінок, дівочих школах, редакціях жіночих журналів тощо, менше – її працю в загально-громадських і культурних організаціях і установах, а зовсім мало – письменницьку, редакційну й політичну.

Але й на основі цих даних ми можемо створити собі образ К. Малицької-діячки, відшукати риси, що творили суть її суспільної особовости. Олена Федак-Шепарович у статті «К. Малицька, якою її пам'ятаю» пише, що К. Малицьку знали всі як передову зразкову громадянку, велику патріотку, письменницю і педагога. Завжди зацікавленою в дії Союзу Українок, в українській справі на міжнародньому терені та в польських політичних кругах. «Захоплювалась кожним новим проектом чи пляном, помагала його здійснити, але коли діло було завершене, у великій своїй скромності усувалась в тінь. Усі ми, що співпрацювали з К. Малицькою, шанували й цінили її високо, але щойно з перспективи літ бачиться, яка це була небуденна людина, яка внутрішня сила укривалася в цій дрібній, скромній постаті». З другого боку, авторка називає Малицьку «гордою львов'янкою», яка ніколи не виїздила зі Львова й була тієї думки, що всі важливі події національного життя, як і преса, повинні бути у Львові, що треба «маніфестувати українськість Львова, підносити на душі українське населення міста».

Софія Федорчакова ("Рідна Школа", Львів, 1937, ч. 22, стор. 309 – 314) підкреслює побіч літературних, режисерських і виховних здібностей Малицької її надзвичайну працюватість. «Ніколи не відказалася від зладження плянів виховання й навчання у школах Рідної Школи, від написання статті, рецензії, звіту, оцінки чи поеми. Це людина, від якої всі чогось вимагають, може тому, що ніхто краще від неї не вив'яжеться з завдання, не напише, не скаже. При тому дбайливість у виконванні кожного діла. Коли, наприклад, Малицька підготовляла якусь імпрезу (а вона постійно «щось підготовляла»), то навіть декорація залі гармонізувала зі змістом імпрези.

Ольга Коренець відмічає великий організаційний хист Малицької, стимул до діяльності, небуденний дар слова і таку ж небуденну працюватість. Іванна Скопляк дала своїм споминам наголовок «Криця і сміх», бо представила Малицьку як діячку твердих засад, прямолінійности, а водночас здібну до жартів і доброго настрою, що його вміла передати своїм слухачам.

Усі підмічують її авторитет, що його жінці, навіть дуже працюючій і визначних суспільних прикмет, у нашому суспільстві дуже трудно здобути. К. Малицька його мала. Була почесною членкою «Просвіти». Не будучи директоркою школи, була центральною постаттю між учительством, не будучи головою якоїсь організації, була її чільним або й головним діячем.

«Константина Малицька не була управителькою школи ім. Т. Шевченка, але мала завжди великий авторитет у кругах Рідної Школи. Управа мусіла числитись із її поглядами й бажаннями» (С. Дорошенко, Нове Життя, грудень 1957).

Силою своєї індивідуальності належала до тих рідких жіночих постатей, що мали шану промовляти на великих репрезентативних імпрезах, очолювати делегації й товариства, видавати й підписувати звернення до загалу жіноцтва й громадянства. Її ім'я говорило кожному само за себе. Своім широким світоглядом уміла охопити цілість національного життя, але тонко розуміла всі його поодинокі ділянки й потреби. Питоменний у тому відношенні є її фемінізм. Одна з центральних постатей українського жіночого руху 1890-тих, а пізніше і 20-тих і 40-вих років, при своєму великому патріотизмі боролася за те, щоб охоронити жіночу організацію від партійної односторонності. Був час, коли стояла осторонь від українського жіночого руху, але коли цей рух був у потребі, поспішила заложити жіночу організацію, самотньо можливу в тих умовах, і не очоливши її, піддержувала.

Уступчива в дрібних речах, була тверда й прямолінійна в засадничих справах і ніколи не йшла за волею других проти своїх власних переконань. З даними й можливостями для великих завдань виконувала багато дрібної праці, потрібної для вдержання й піднесення установи, організації, часопису, акції... Але її відчуття історичного моменту казало їй покинути лекції, редакторський стіл, секретарську роботу над протоколами й звітами, щоб ще в мирний час заініціювати збірку для воєнних потреб українського війська, зорганізувати заздалегідь курси для медсестер, оснувати шпиталь для майбутніх ранених...

Софія Федорчакова, директорка школи, в якій учила К. Малицька, в згаданій уже статті, писаній у 1937 р., каже: «Не легко здати звіт із праці, якої кожен день творив картину епопеї змагань за добро нації. Тим більше, що та людина не хоче, щоб про неї писали, в своїй великій скромності не подасть ніяких матеріалів про себе й не має знимок».

«Будучи безперечно духовою провідницею Кружка, К. Малицька ніколи не прийняла його головства. Її скромність була незвичайна. Натомість вона залюбки вела секретарювання». (О. Коренець «У Кружку ім. Ганни Барвінок»).

Своє становище до особистих почесей засвідчила своїм життям, і хоча мала змогу вибитися в державнім шкільництві, вибрала українську слабо оплачувану рідну школу. Хоч мала дані на політичного діяча і вміння впливати на маси - працювала в установах та організаціях, що не приносили їй голосної слави й популярності, а й там залишалася на підрядних, незамітних, але працюючих становищах.

Олена Залізняк, яку бачимо на рівнобіжному громадському шляху цих десятиліть у краю, а тепер поза його межами, каже, що К. Малицька була «незвичайно скромною і далекою від усяких особистих почесей за життя і залишилась по смерті якось у тіні».

Сьогодні в «добі ювілеїв», якими заповнені сторінки нашої преси, прикмету скромності К. Малицької можемо високо оцінити. Так, як і її зречення особистого життя на користь Батьківщині.

Її 50-літню працю зродила не випадковість і не хвилеві впливи, зломане особисте життя чи потреба сублімувати невиявлені материнські почування. Громадське наставлення К. Малицької впливало зі свідомої цілеспрямованості до свідомої мети. Не короткий спалах і перегорілий запал молодечих поривів, а змагання цілого життя, залізна логічна послідовність, якої не захитали зміна поглядів, така часта в українських діячів, розчарування людьми, такі невідлучні в суспільній співпраці, вкінці переслідування ворога, що грозило не

лиш особистій кар'єрі, але життю взагалі.

Вона писала, щоб виховувати, редагувала, бо була потреба в літературній та актуальній публіцистиці, організовувала, бо громадський інстинкт диктував їй почини, не лиш відповіді на кличі дня, але й на зустріч майбутньому нації. Заглиблена в щоденну працю, не втрачала перспективи сучасного і візії майбутнього, а обдарована здібністю конструктивного мислення і творчої уяви, вміла конкретизувати ідеї в реальну дію.

Однією з «найбільших трудівниць галицької, а колись і буковинської землі» називає Софія Федорчакова К. Малицьку в статті з нагоди її переходу в стан спочинку і 45-ліття громадської праці К. Малицької ("Рідна школа", Львів, 1937, ч. 22) - і це, може, й є найвірніше окреслення Малицької як громадської діячки.

Нехай же не залишається у тіні, а світить прикладом тим, що хочуть іти її шляхом.

Пеленська Ірина. У спогадах сучасників / Виховниця поколінь. Константина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця. / Торонто, 1965 - сс. 110 -121.

ІЗ СПОГАДІВ КОНСТАНТИНИ МАЛИЦЬКОЇ

З дитячих споминів

Це було вже давно, дуже давно. У той час була я ще зовсім малою дівчинкою. Уміла вже читати і писати, але про Шевченка не знала нічого - не вчили про нього в школі, а і вечерниць в його честь не святковано ще тоді так прилюдно і величаво, як нині. І ось про нашого Кобзаря дізналась я не з книжки, а зовсім принагідно... під шопою. А сталося воно так.

У моїх родичів мешкало разом із братами ще двоє старших хлопців-гімназистів. У свята і неділі сходилися до них ще й другі товариші й всі разом училися, читали, розговорювали. Все те зачувала я лиш крізь двері, бо в середину не пускали нікого в час своїх зборів, і цілий свій кружок держали в тайні. До моїх цікавих ушок долітали з їх кімнати тільки слова пісні і поодинокі відривки розмови, мені зрештою незрозумілі.

Та ось одного разу таки вдалося мені підглянути і почути дещо більше. Це було при кінці березня якось у неділю. Зрання вже завважила я, що мої братчики і їх товариші лагодяться до чогось у своїй кімнаті – але відтак забула про те, бо мама відправила мене на цілий день до бабуні. Пізно вечором поверталась я зі слугою додому, та вже перед домом розсталася з нею і перебігла подвір'я, прямуючи в хату. Аж ось по дорозі нова обставина звернула на себе мою увагу. В старій шопі, що стояла кінець нашого просторого саду, побачила я світло, що пробивалось крізь шпари. Це зацікавило мене вельми, бо в шопі здавна нічого не складано і пустою стояла весь рік, хіба літом заходили ми, діти, бавитись до неї. Але тепер вечором хто міг там чогось шукати? Я зазирнула крізь вікна у хату, чи всі дома - в кімнаті хлопців було темно, мами десь також не було. Я змалку була відважна, так і тепер без страху перебігла сад і станула під шопою. Двері замкнені, але я почула з середини голоси моїх братів. Сіпнула дверми, та знать, були чимсь приперті, або, може, серед співу, що саме тепер залунав у шопі, не почули, як я добивалася. Я припала до вузьенької шпарки, та не багато побачила. А мені таки доконче хотілося за всяку ціну підглянути, що діється в середині. Я обійшла шопу довкола, і нараз прегарна гадка прийшла мені до голови. В задній стіні вгорі було закратоване віконце, а з того боку також припирав до шопи горбок, висипаний над картоплями. Не надумуючись, видряпалась я нагору. В ховзкій від недавнього розтопу землі тонули мої малі черевички по холявки, а раз треба було таки рученятами запертися об землю і рачки лізти. А все таки я щасливо станула під віконцем. З середини було воно закрито грубою плахтою, але відхиляючи її зправа і зліва, могла я все гарно бачити, будучи сама непоміченою. Якраз проти мене на стіні шопи висів якийсь великий

образ, украшений зеленим вінком соснини, в котрім повтикани були синьо-жовті кокарди. В кутках стояли цілі соснові деревця, а й долівка була також посипана зеленими галузками. Над образом яснів на прозорім жовтім папері великими синіми буквами напис: «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля!» Я пригадала собі, як Данько вирізував недавно такі букви в своїй кімнаті – тепер вони так прегарно відбивали, освічені ззаду маленькими свічечками.

В шопі були самі учні - стояли або сиділи, де хто попав: на старій бричці, на колодах, на драбині і на однісінькій лавці. В цій хвилині виступив наш Zenko на середину і, станувши перед образом, почав щось відчитувати з зошита, звертаючись від часу до часу до портрета. З його бесіди зрозуміла я стільки, що на образі представлений Шевченко, поет український, що він малював і писав вірші, що відтак мучився у неволі і похований на високій горі над Дніпром.

На моїй стійці було мені дуже невідгідно. Ховзья земля усувалася раз по раз з-під ніг, ноженята терпли, і я мусіла кріпко держатися руками за перехрестя, щоб не впасти. А таки не хотілось мені сходити з горбка, бо саме тепер почали грати на скрипці і співати, а відтак один зі студентів віддеклямував вірш Шевченка, що починається словами: «Давно те діялось...» Не все я там тоді зрозуміла, але чогось – сама не знаю чого, -- зібралось мені на плач, і заки декляматор докінчив вірша, я вже тонула в сльозах. Так мені чогось жаль стало того поета, що «у бур'янах співав і плакав». Захоплення, що панувало там внизу між хлопцями, перейшло й на мене - якесь незнане тепле почування, любов до того Шевченка, що стільки витерпів, любов до України обгортала мою душу.

Дрібний дощик став росити надворі, але я не зважала ні на що, постановила вистояти до кінця.

Тепер настала вельми торжественна хвилина: всі повставали зі своїх місць, і мов з одних грудей залунав народний гімн: «Ще не вмерла Україна...». Цю пісню вміла і я і мала велику охоту прилучитися до хору, та боялася зрадитись у своїй криївці. Але таки не судилося мені вийти незамітно. По відспіванні пісні почав один зі старших студентів роздавати щось між других, всі прочі стовпилися в гурток довкола нього. Я хотіла доглянути краще, що це у них такого – та саме в цій хвилині слабке перехрестя віконця вирвалося мені з рук, завішена плахта полетіла вниз до середини - а я, стративши підпору, зісунулася на землю у болото.

Першою моєю думкою було втікати, заки хлопці мене відкриють – стид перемагав біль, що його завдав упадок. Але вже було запізно - з-за угла шопи висунулася чорна тінь і придавлений голос спитав нишком: «Хто тут?» Я мовчала, причаївшись. Та ось шарнув сірник, і перед мною в світлі стояв Zenko, а за ним його товариші. Моя заболочена осібка була для них чималою несподіванкою. Перший Zenko хопив мене грізно за рукав і сикнув: «Ти що тут робиш? підслухувала? а-а?» - Але на такий закид гордість взяла в мене верх, і я сміло поглянула всім в очі і твердо промовила: «Я слухала, а не підслухувала. Не бійтеся, не зраджу вас перед ніким...» По цих словах зібрала я свою заболочену сукончину в руки і гордо, як царівна, перейшла попри хлопців.

Мама мала того вечора чимало роботи, заки привела мою гардеробу до порядку. Але й моя головка чимало натрудилася, заки передумала все, що тієї днини я пережила і переслухала.

З того часу минуло багато літ. Пам'ять Шевченка стали обходити прилюдно по всіх закутинах краю, не криючись з його творами і гадками.

І авторка цих споминів рік-річно бере участь у врочистих обходах Шевченківських - і самій доводилося говорити про Кобзаря у ясно вбраній залі перед численною, святочно настроєною публікою, - а все ж таки ніколи так гаряче не билося їй серце, ніколи так живо не відчувала вона поваги хвилини, як саме тоді, коли маленькою дівчинкою стояла під віконцем шопи на дощі й болоті й перший раз прислухувалась, як школярі поминали безсмертного поета.

«Дзвінок», Львів 5 марта 1903, ч. 5.

На фільмі споминів

Моє знайомство з Буковиною датується з року 1903, коли то замість іти на заслання до Беча на захід, перенеслася я добровільно на полудне. Переді мною були вже там деякі вчителі-галичани, бо тодішній шкільний інспектор, незабутньої пам'яті Омелян Попович, радо в тому часі приймав галицьких утікачів. І так у половині вересня 1903 року складала я вже по-німецьки в кіцманському старостві службову присягу на вірність цісареві й потомкам з його крови. Склалося так, що старостою в Кіцмані був тоді поляк і в його руки попало моє по-українськи писане і дуже гостро про галицькі шкільні відносини зредаговане подання, но - але він міг тільки покивати над ним головою, а в очі погратулював мені гарних свідочств і дуже прихильної оцінки станиславівського інспектора.

Посаду дістала я відразу сталу при 5-класовій народній школі в Лужанах під самими Чернівцями, на залізничному вузлі до Кіцманя і Заліщик - як всі мені казали, одна з найкращих посад. Буковинці дивувалися, як саме галичанка-уніятка могла туди потрапити. По дівочій виділовій школі в Галичині не видалась мені лужанська мішана школа дуже гарною, але зате подобалась мені свобода рухів і народньої праці, яку мало буковинське вчителство. Школи скрізь по селах були великі, гарні, добре вивінені в шкільне приладдя й бібліотеки – примус шкільний дуже точно виконуваний. Народ сільський сміливіший від нашого, прихильний до школи, цинив працю вчителства більше, ніж у нас. По Галичині, де найневинніші промови на вічу чи концертах відбивалися сейчас відгомоном у польських і кацапських газетах - по Галичині, де народній учитель, хочаби працювати в читальні, мусів заходити до неї окремими стежками, свобода, яку мали буковинські вчителі, мило мене вражала. Вони не тільки могли, але мали наказ від інспектора Поповича працювати і поза школою в читальнях, щадничих касах, Січах. А Січі якраз тоді виростили скрізь по Буковині, гей гриби по дощі, і ми майже щонеділі десь ходили або їздили на святочне відкриття. І те, що ми прилюдно машерували серединою села під синьо-жовтими прапорами, співали «Не пора», «Ми гайдамаки », «Гей, не дивуйтесь», що посол Трильовський гостював у мене і збирав у моїй хаті нараду й ніхто за це не доносив на мене нікуди, що пан староста Краль брав участь у нашій українській аматорській представленні, що місцевий православний священник не ворогував на мене уніятку за працю в читальні, не боявся моєї «пропаганди» - усе те так різко відбивало від мого попереднього життя в Галичині, що спершу закрило всі інші темні сторони Буковини. А були й темні сторінки.

Мої товариші-вчителі в Лужанах були свідомі й активні українці й вельми щиро відносилися до мене: Петро Ілюк, Ангелина й Іван Бережани. Зате управитель школи Орза, змосковщений ромун чи зромунізований москаль, був людиною дуже малої інтелігенції і противний усякій нашій громадській позашкільній роботі. Вимагав у школі німеччини, а коли я почала вести шкільне діловодство в українській мові і на конференції постійно говорила по-українськи, зчинив бучу. Він спочатку навіть жадав, щоб ми по кожній льокальній конференції співали «Гот ергалте», але тут ми вже всі його висміяли, хоч і як були прихильні до Австрії. На тлі моїх конфліктів з управителем стрінулася я уперше з інспектором Поповичем. Ходили про нього чутки, що він людина строга, що вимагає від учительства багато, що очам його не вкриється найменше недбальство: але й казали, що нікому не доведеться зазнати від нього кривди, що він чоловік непохитного характеру, невсипущої праці, справедливого поведіння, службового й позаслужбового такту - словом, що українське шкільництво Буковини спочиває в руках чоловіка, який непохитно стоїть на сторожі наших прав.

І перше враження, яке зробив на мене Попович, оправдало ці чутки. Ще сьогодні згадую те тривожне почування, з яким входила я в його просторий кабінет у Шкільній Раді при Ландгавсгасе. Суворий, поважний погляд змірив мене й оцінив, але враз і добра усмішка, яку так любили наші діти у нього, розвіяла мій страх і наповнила повним довір'ям.

«Так і робіть даліше, - сказав на мої виправдування в справі шкільного діловодства. – Ваша школа українська: пишть і говоріть скрізь і всюди по-українськи. На те у нас право». І не один ще раз прийшлося мені бачити, як інспектор Попович переводив тихо, але рішуче українізацію школи й учительства, як без писаних обіжників переводив свою волю, як умів стати в обороні українського вчителя, хоч би той учитель і справді деколи провинився.

Буковинське учительство назагал видалося мені менш інтелігентним від нашого, навіть менше свідомим національно, але було воно краще матеріяльно ситуоване, виробило собі вже до спілки з румунським і німецьким учительством чималі права, стояло під опікою такого інспектора, як Попович, і те все давало йому самопевність і силу, якою гордилося перед галицькими вчителями, вважаючи їх нуждарями, слабодухами. Те й показували нам буковинці на кожному кроці, називаючи нас зайдами-уніятами. Розуміється, були й кращі між ними одиниці, які вітали нас поміж собою як чинник культурно вищий навіть, які відносилися сердечно і до нас, і до нашої "громадської" роботи. Те саме треба сказати і про народ - селян. Тим і в думці не поставало робити між нами різницю. Навпаки, мали до нас, галичан, повне довір'я і шукали в усім поради. З буковинського свідомого учительства згадаю Іллярія Карбулицького, що перший відвідав мене в Лужанах - один з найідейніших робітників народніх, провідник учительства, редактор станового учительського органу «Каменярі», згадаю молодого бунтаря Остапа Поповича з Кіцманя, який усе йшов рука в руку з нами, галичанами. (Згинув у московському полоні).

В тому часі пізнала я й Євгенію Ярошинську, звісну письменницю й свідому громадянку, колишню співробітницю Кобринської. Вона навідалася до мене перша і заспокоїла мою збентежену ворожнечою окруження душу, бо й вона сама, хоч родовита буковинка, мала багато ворогів за своїх «Перекинчиків», в яких так вірно і ярко змалювала моральну й національну гниль частини православного духовенства. Ярошинську я щиро полюбила і тішилася, що буду в ній мати опору, та, на жаль, недовго тривало наше знайомство. В рік опісля проводила я її на черновецьке кладовище, на Горечу, і від жіноцтва й від галицького «Дзвінка», якому за життя служила покійна своїм пером, прощала її востаннє.

Коли я говорю про ворожнечу деяких буковинців до нас, галичан, то підношу це, бо в тому часі число галичан, передовсім учителів, зростало з кожним роком. По мені перенеслися на Буковину дві сестри Трусевич: Марія і Теодора (теперішня дружина проф. Осипа Безпалка) і покійна вже нині Ольга Журакінська, яка вчителювала разом із Ярошинською в Раранчі. В Кіцмані учителював проф. Сильвестер Яричевський, суддював Осип Бурачинський, у Чернівцях учив д-р Осип Маковей і Василь Сімович, а редагував «Буковину» незабутній Славко Весоловський, симпатичний товариш наших поїздок на всілякі національні торжества. Була нас, отже, галичан чимала вже пачка, тому й прийшлося не раз почути від не одного тубильця або якоїсь їмості-протопопи, що, мовляв, «галичани прийшли нас розуму вчити». Для нас з кіцманецької округи огнищем-прибіжищем був дім панства Окуневських в Кіцмані, де ми, галичани, могли свобідно виговоритися й пожалувати ї, в свою чергу, «напсьочити» на буковинців.

Коли згадую нашу тодішню громаду, то мимохить виринає постать таємничої Саші Глаголевої, про яку пише д-р Сімович у своїй статті в «Назустріч». Прийшла (в буквальному того слова значенні, бо все тільки пішки ходила), не знати за чим і відкіля, і так таємничо відтак і щезла. Пересиджувала вона і в мене цілими тижнями, хоч положення Лужан не виправдувало її «Лібе цур Натур», якою вона на поліції пояснювала свій побут на Буковині. «Московський япан» - як кричали за нею черновецькі вуличники – була, одначе, людина дуже освічена, і я при ній чимало навчилася дечого, найпаче про Росію й її революційне підземелля. Коли відтак від'їхала вона до Петрограду, переписувалася зі мною, а до «Проміня» прислала нам дуже цікаві статті про революційні заворушення 1905 р. й про гапоніяду, якої була самовидцем. Востаннє вже у Львові десь 1907 р. дістала я від неї

карточку з Нерві в Італії з привітом і докором: «Отчего Ви позабили меня, мой друг?». Коли я верталась із Сибіру і задержалася довше в Петрограді, стрічалася там не раз із фаміліями Глаголевих, але побоялася спитати за Сашу, щоб не дізнатись небажаного.

З жіночим рухом на Буковині познайомилась я вже в перших місяцях мого там побуту. Довідалася, що від кільканадцяти літ існує в Чернівцях греко-католицьке товариство «Мироносиці», характеру більш церковного, щось у роді братства. Про свою діяльність не подавало ширшому загалові звітів, тому й громадянство небагато знало про існування «Мироносиць», і товариство, вже задля свого конфесійного характеру, не могло обгорнути всього жіноцтва цілої Буковини. А все ж годиться про нього згадати, бо воно, хоч і без реклями, таки робило дуже багато в напрямі гуманітарнім. Підпомагало бідних, головню шкільну молодь, заснувало в Чернівцях захоронку, яка в короткому часі згуртувала доволі значне число дітвори, зберігаючи її, з одної сторони, від румунізаторських впливів, а з другої – від латинізації й польонізації через «матечки», які вже тоді й на православній Буковині почали запускати коріння. Подібне до «Мироносиць» товариство заснували і православні жінки.

За приміром Львова повстав у Чернівцях десь коло 1902 р. заходом Наталки Поповичівної й її товаришок з учительської семінарії «Кружок Українських Дівчат» з ціллю плекати національного духа. За мого побуту на Буковині голова Кружка Наталка Попович вийшла заміж, а провід у Кружку обняла панна Шкурган. Запросили й мене до товариства, і раз справді вибралась я до Чернівців на засідання старшини і ... вельми чудувалася, почувши, як членки, «українські дівчата», балакають між собою по-німецьки. Зрештою, животіння Кружка не було довге. Не міг він згуртувати усього жіноцтва почасти тому, що членами могли бути лиш незаміжні, почасти й тому, що статут товариства не дозволяв засновувати філій і кружків по селах і містечках. Спершу товариство проявляло доволі живу діяльність, але коли перші основниці спроневірилися «дівочтву» і вийшли заміж, а нові сили не зуміли повести як слід роботи, діяльність Кружка обмежилася влаштуванням кількох вечерниць і концертів. Накінець, по чотирьох роках існування загальні збори товариство розв'язали. Бібліотеку (досить велику) передано академічному товариству «Січ» у Чернівцях, а майно у висоті кількасот корон призначено на майбутнє нове жіноче товариство.

В тому часі я відвідала вперше Ольгу Кобилянську. З пієтизмом входила я до домівки нашої великої письменниці, яку саме застала при виготівці білля до прання. Я просила її в імені львівського Кружка Дівчат, який задумував видавати жіночий часопис, чи не хотіла б написати щось для нього. Але Кобилянська якось байдуже віднеслася до тої справи і взагалі про окремішність жіночу у видавництвах висказалась тоді доволі неприхильно, що мене дуже здивувало в Кобилянської, авторки «Людини» й «Царівни», які я з захопленням читала.

Зрештою, і я тоді не дуже цікавилася чисто жіночими питаннями, бо окрім праці в школі, мала доволі заняття в місцевій райфайзенці, і в становім учительським органі «Промені», до якого колегії редакційної належала. З жінок належали ще туди Євгенія Ярошинська. Ангелина Бабюк-Бережанова і – здається – Ольга Жураківська. Приходилося мені майже до кожного числа давати якусь статтю, чи оповідання або рецензію, бо редактор Іван Гарасимович був з тих нахабників, що то – мовляв: «як не даш, то видру», і не раз і пересидів у мене в Лужанах цілий день або й два, доки я на відчипного чогось пером не мазнула.

В 1905 р. у Великоднім числі «Буковини» з 30 квітня ч. 45 - 46 появилася відозва-статейка інспектора Поповича «До Русинок на Буковині», в якій накликавав буковинське жіноцтво заснувати товариство, що згуртувало б усі жінки української народности без різниці стану. Вказував на недостачу в народній організації вельми поважного чинника, яким є саме жіноцтво, подав одночасно начерк статуту такого товариства і звернувся до всіх свідомих і

ширих русинок Буковини передумати його й повідомити карточкою ініціатора, що згодні стати членами-робітницями в такому товаристві.

Поклик інспектора Поповича найшов відгомін, бо вже 13 травня 1905 року відбулися перші Загальні Збори нового товариства, яке названо «Жіночою Громадою».

Ціль товариства, по думці ініціатора, була: «дбати про освідмлення українського жіноцтва, і то так сільського, як і інтелігентного, і про економічне піднесення цілого народу через розвиток господарства і домашнього промислу». До першого Виділу увійшли: голова Емілія Смаль-Стоцька, члени Олена Пігулякова, Емілія Кумановська, Вікторія Поповичева, Константина Малицька, Катря Чертенко-Костецька, Марія Орелецька й Ольга Шкурганівна. По пані Стоцькій переняла головство Емілія Ничай-Кумановська, колишня моя вчителька зі Станиславова й одна з основниць першого жіночого товариства там. Брала вона в Станиславові дуже активну участь у громадській роботі, і я, її учениця, яку тягала вона зі собою по всіх вічах і концертах, завдячую їй дуже багато. Коли згадаю сьогодні, що вона, вчителька в державній польській школі, так сміло робила свою громадську роботу вже в тих давних часах, а відтак на Буковині так гідно репрезентувала при різних нагодах наше жіноцтво, з повним признанням і пошаною згадую її пам'ять. За її головування була я секретаркою «Жіночої Громади», по мені перебрала цей чин Марія Трусевичівна.

Із заснуванням нового товариства почалась агітація, щоб творити жіночі кружки по селах, і того ж самого року постало п'ять кружків, а саме: у Вашкінцях, Чорторії, Чернівцях, Раранчі й Виженці. Завдяки заходам черновецьких українців, членів міської ради, відступив магістрат товариству кусок ґрунту під будову школи для слуг. На Надзвичайних Загальних Зборах у вересні 1906 р. іменовано основника товариства, інспектора Поповича, почесним членом.

Жіноча Громада й її діяльність зацікавила й широкі круги селянства. Чоловіки трохи, вправді, «марикували собі» на таку еманципацію жіночу - «еще схочуть двірничку (війтиху) з-поміж себе вибрати», - казали. Але самі жінки прихильно віднеслися до своєї організації, дуже радо вступали в члени, коли найшлася інтелігентна людина, яка допомогла їм заснувати кружок. Загальні основні збори бували звичайно великою маніфестацією цілого села; делегаток із Чернівців (кілька разів і я нею була) вітали і проводили з музикою, а на прощання обдаровували велетенським колачем і топкою соли.

Так, воно було тоді гарно. Кипіло життя, пробуджувалась національна свідомість, здавалося, ніщо вже її не приборкає. Але в самому розгарі такого національного підйому прийшлося мені покинути Буковину. В році 1906 повернулася я знов до Галичини, щоб обняти посаду вчительки при дівочій школі ім. Т. Шевченка у Львові, покликана Українським Педагогічним Товариством. З моїми буковинськими товаришами-вчителями стрінулася я востаннє на великому конгресі всеукраїнського вчительства, що відбувся заходом т-ва «Взаїмна Поміч Учителства» якраз двадцять літ тому, 29 червня 1914. Велика зала Народнього Дому була заповнена по береги. Прибули делегати з усіх українських земель тодішньої Австрії і з-за кордону – прибули і гості-вчителі з Чехословаччини, Слявонії, ще звідкись. Лунали грімкі привіти і промови. Але в атмосфері нарад чути вже було запах стрільного пороху. І справді. Ще не прогомонила на бенкеті в Народній Гостинниці гостра репліка посла Трильовського на русофільські симпатії чеського вчителства, як уже те тривожне сподіване здійснилося. Війна! І розвернулася вона на довгі літа і змінила наново долю Галичини й Буковини та присудила кожній переживати іншу трагедію. А щоби не було етнографічних колотнеч, поставила між галичанами й буковинцями непрохідний політичний кордон ...

«Нова Хата», 1934, ч. 9.

На хвилях світової війни

В тюрмі і в дорозі на заслання

Вночі з 17 на 18 лютого 1915 року почалися арештування львівських українців військовою владою. Арештовано кількадесят людей, в тому числі і мене, й запроторено всіх у тюрму, спершу при вулиці Казимирівській, опісля на Баторія. В тюрмі тримали нас до 28 травня, себто три і пів місяця. Ротмістр Лазовський, що переводив зі мною слідство (таки наш землячок із Поділля), дивувався, за що нас в'язнять і яка це та «страшна наша програма». А єдиною нашою провиною було, що всі ми були «мазепинці» і з нашими доморослими «руськими» не вітали російської армії хлібом-сіллям.

У тюрмі найшлися люди обох полів і різних станів поруч із нами, і таки разом із нами найгіршого сорта людці, справжні злочинці, злодії і повії. Через натовп людей і погані санітарні умови в тюрмі на Баторія появились недуги: чорна віспа і тиф. День-у-день когось виносили з камери до шпиталю, а звідтіля дуже часто вже й на повне визволення з земних оков.

І в тому пеклі пробували ми більш трьох місяців без надії на краще, бо зі світа доходили до нас невеселі вістки. 21 березня упав Перемишль, і в душу вкрадається тривога: а що, як справді Росія переможе на всіх фронтах і закує нас у те ярмо, що в ньому стогнуть наші брати-придніпрянці? А там на тюремному подвір'ї щодня когось вішають, розстрілюють, ніч-у-ніч лунає бренькіт кованих кайдан. Вже зняли з нас усіх фотографії, відтиснули моїх десять пальців на поліційній плитці, а кінця не видати.

Великдень. Виходжу уперше з камери-одиначки вниз до товаришів, щоб разом із ними вислухати Богослуження. Надворі весна розцвітає, що вона нам принесе?

Починають нас сильніше сторожити - значить, москалям «не везе». Коли їм щастило в бою, ставали для нас дуже ласкаві й обіцювали свободу, а тепер воєнне колесо щастя повернулося не в їх бік. Зачуваємо стріли, гук гармат доходить аж до нашої камери. Газети, що нелегально попадають нам у руки, приносять тривожні для москалів вістки. Австрійці наближаються під Перемишль. Сам начальник тюрми признається, що він, як заяць, спить сторожко з відкритими очима: «Сьогодні тут, а завтра Бог зна де будемо». Переживаємо хвилини тривожного дождання, надії і зневіри. «Може, нас випустять? А може, надійдуть наші й нас визволять?» Та наші йшли і не дійшли, а наш галицький губернатор уже виготовив засуд: «На Сибір! В Єнісейськ!»

«Сибір!» - і на душі похололо. Знали ми те страшне слово досі тільки з книжки Кенена і з польської літератури, якою опихали нас колись у школі. І уява малювала безмежні сніжні тундри, непролазні тайги і закованих у кайдани людей у копальняних шахтах. Та не сам Сибір нас лякав, а страшно нам було розстатися з рідним краєм у непевності, як рішиться доля України.

Та поки що наша львівська чотирнадцятка бадьоро пускається у світ. Я була єдиною жінкою між тринадцяткою мужчин, мабуть на те, щоб зберегти їх від фаталізму містичного числа. Зо мною їдуть: Отці доктори Боцян, Горникевич і Соболь, д-р Володимир Охримович, д-р Микола Шухевич, редактор Юліян Балицький, Микола Курцеба, Осип Неділка, брат Йосиф Гродський, Геруляк, Івашко, Іван Стеців, Грицків (з Богданівки). Соняшним ранком виїхали ми на фірах під конвоем через Личаківську рогатку. Мали з собою тільки те, що найпотрібніше з одежі й білля, бо казали, великих пакунків брати не вільно тому, що доведеться, мабуть, далі йти етапом пішки.

Ідемо, а слідом за нами гримлять уже австрійські та німецькі гармати, і десь у глибині душі прокидається тихенько надія: «А ось по дорозі відіб'ють нас з полону». Минаємо картини рідного краю: Підберізіці, Куровичі, Глиняни, Русилів. За Олеськом прощає нас Підлисецька Гора біла з високим Шашкевичівським хрестом - Цішки, Пониквиця Мала зі

статуєю св. Йосафата та польським написом: «Сьвенти Йосафаце менченніку, бронь нас од схизми, ей цемноти і неволі». А там Броди, Радивилів, і ми 3 червня у таку ясну вечірню годину в'їжджаємо широкою косою в «московську» землю. А коли і як будемо її знову переїздити?

З возів пересідаємо тепер на залізницю та їдемо без зупинки до Києва. Тут пакують нас до Лукіянівської тюрми, де стрічаємо багато знайомих, між іншими о. Фединського з Любіня й буковинського інспектора Спинула. У Києві зайнявся нами Український Комітет з панєю Дмитровою Дорошенковою і виробив нам у влади дозвіл їхати далі не етапом, а тільки під конвоем на власний кошт. Конвойні були такі наші українці-салдати: височезний ростом, повнолиций, все усміхнений Митрофан і білявий, стрункий, тихий Петро. Не забуду їх ніколи. Такі добрі, вважливі, услужні були вони для нас, стільки свободи лишали нам у дорозі, що іноді приходила мені думка, чи ненароком дали нам їх київські українські урядники, щоб ми мали змогу втекти по дорозі. Але куди тікати серед чужої нам Московщини?

У тиху, зоряну ніч покидаємо Київ і переїздимо наші губернії, стрічаючи скрізь на станціях наші сільські жінки та дівчата в українських барвистих строях. А там Курськ, Орел, Бахмат, Конотопи, Михайлів Хутір, Зерново, Москва. Затримуємось в ній цілу днину і свobodно ходимо по місті, оглядаємо Кремль і сотні золочених церков. Під Ярославом переїжджаємо «матушку-Волгу», і ось ми уже в корінній московській землі. Низькі дерева, чатинні і березові ліски, а ночі стають ясні-білі, північні ночі, що опівночі ясні гей серед дня.

У Вологді витає нас на двірці осілий тут на засланні отець шамбелян Юрик. Минаємо Галич, В'ятку, Перм, береги уральської річки Сильви, що нагадує нам наші околиці над Дністром або Бистринцею. По дорозі переганяють нас вагони з вояками та гарматами, що їдуть у Галичину «на позиції», на бій з нашими. Стрічаємо і наших полонених, найбільше німців, чехів, словаків. Коротка одноденна зупинка в Єкатеринбургу, і 12 червня переїздимо границю Уралу.

Перші враження в Азії

«Азія» – це значить, сотні миль від дому, від своїх. На більших станціях купуємо телеграми й газети, щоб дізнатися, що діється там, у Галичині, на терені бою. Це тепер для нас річ першої ваги, з нею зв'язане найближче наше майбутнє. Та ось повіяв нічний вітер з-над Іртишу, промайнули кіргізькі юрти й аули, й ми почули в повітрі лиховісний Сибір. Кругом розлогий степ із кущиками верболозу й низької берізки, поміж буйними травами таємниче полискують синьосталевими плесами мілкі озерця, немов великі очі страшної потвори.

Минаємо Тюмень, Омськ, Николаєвськ. На станціях усюди багато кіргізів, японців і струнких китайців з довгими чорними косами. Їде теж із нами громада переселенців з центральної Росії в Іркутську губернію, де дістануть по 15 десятин землі на чоловіка. Поїзди з військом раз-у-раз мчать попри нас. Грає трубка веселий марш, а десь сопілка заводить тужливу пісню. Стрічаємо «нашого», полоненого словака, що вже від року живе тут на селі, на роботі. Перше його питання: «чи скоро буде мир»? А там цілий вагон мадярів, а з ними вже нам трудніше порозумітися, тільки наш Митрофан якось на миги дізнався від одного з них, що він заколов вісім москалів і вельми тим чваниться. По дорозі села з гарними, навіть поверховими домиками, але при них ні одного деревця, ні кущика - пуста, пуста. Господи! Невже ж у такій пустелі доведеться й нам коротати вік?

В'їжджаємо в Красноярськ, останній пункт нашої залізничної дороги; тут і прощаємося з нашими симпатичними конвойними. Розказують нам місцеві люди, що в Красноярську було спершу 20.000 полонених австрійців і германців, але майже половина вимерла на пошесні недуги і спочиває тепер там на горі, на воєннім цвинтарі.

У Красноярську мучимось тиждень на «поліцейським участку». День гарячий, душно – ходимо по подвір'ю без діла, нудимося, паримося у малій, тісній кімнатці; а тут,

кільканадцять кроків від нас, пливе могутній Єнісей і запрошує у свої холодні води. Та нам «не полагается» виходити за поріг «участку». І тут ми небезпечний елемент на тисячі миль від фронту.

Накінець зміна. Списано з нами протокол і відставлено в тюрму. Я попала в «женское отделение» поміж циганки та каторжниці. Два тижні нової муки. Стільки потіхи, що з газет довідуємося про здобуття Львова нашими.

27 червня нас усіх під ескортою озброєних салдатів виводять до пристані на Єнісею. Їде з нами о. Буртинський з Черниці зі сином, «збунтовані» студенти з Петрограду (молоді, дуже симпатичні хлопці) і вислані засудом петроградської судової палати на довічне заслання та поселення в Туруханську п'ять послів 4 Думи, що творили в ній російську соціал-демократичну робітничу фракцію: Петровський, Бадаєв, Шагов, Муранов і Самойлов. На пристані пакують нас 35 люда в корабельний трюм, себто в саме дно, де звичайно перевозять товари. І тут у страшній тісноті та й духоті, всуміш жінки з чоловіками при невпинній сторожі простацьких конвоїв, проводимо дві ночі та два дні. За той час вивчив Курцеба «русских» студентів співати пісню «Ми, гайдамаки», що їм дуже припала до вподоби, і співали її, парафразуючи зміст.

Досвіта вранці причалюємо до Єнісейська, повітового міста приангарського краю. І знов тюрма, і я поміж циганками. Їх тут скрізь багато, за крадіж, за обманства, за ворожіння. Вони не покидають його навіть у тюрмі, і я даю собі теж поворожити на бобах.

«Сорок бобов с бобом, сорок братьей с братом, скажите мне сущую правду, чи свершится мое искреннее желание. Станьте в круг, скажите вдруг». Довідаюся, що жде мене «червоная дорога, трёфовое свидание, через бумагу сердешная печаль». І справді, 1 липня ми знов у дорозі, хоч і не червоної, а такої білій порошистій, як усі такі дороги бувають. Тепер уже їдемо на своє місце побуту, яке кожному із нас визначив єнісейський ісправник. Ми всі львівські і петербурзькі студенти призначені в Пінчугську волость, далеко на Ангари, кожний в інше місце, тільки мене і ред. Балицького разом приділюють до села Пінчуги. Наших отців-докторів ще раніш у Красноярську розлучили з нами і вислали на полудне в Мінусінськ.

Їдемо етапом возами – молоді пішки. Вози на двох, трьох колесах. Дорога йде берегами Єнісея. По обидва боки ліс із високими, стрункими ялицями, березами і кедрами, а на примезних луках безліч пишних, червоних лісних лілей і жовтих, аж яскравих квіток. Цятковані лілеї, козелець, ромен, молочій, калина, смикавець і пребагато дикої запашної рожі.

Їдемо цілий тиждень лісною дорогою на підводах. На ніч стаємо в «каталашках», себто сибірських громадських арештах, брудних, поганих, завошених. В одній виписав хтось на стіні по-українськи: «Голодранці всього світа, збігайтесь до купи», злобну парафразу соціалістичного поклику про єднання пролетарів усього світу. Місцями, подальше від Єнісейська, дозволяють мені конвойні ночувати по селянських домах. Доми гарні, поверхові, у вікнах багато квітів, занавіски.

На постоях заводять наші товариші-студенти агітаційні розмови з населенням. Захвалюють силу, культурність і організаційний хист німців, запевняючи, що Росія мусить вневдовзі провалитися. Народ слухає байдуже, а конвойні мовчать. На більших поштових станціях довідуємося від російських заточенців про останні воєнні події: наші зайняли Замость, москалів випирають з Галичини чимраз дальше.

Ми вже далеко за Єнісейськом, а до Ангари ще 125 верств. В'їжджаємо в тайгу, й ось пронеслася тут уперше хорова пісня «Ми, гайдамаки...» Співають наші хлопці та російські студенти. Їдемо цілий день. Днина жарка-прежарка, але від лісу повіває вітерець, холодить. Дорога така, що віз раз-у-раз перехиляється, і я кілька разів вилітаю, як м'яч, на землю. Околиця все однакова, – ліс то густіший, то рідший, під лісом луг цвістистий, місцями

витолочений на значний простір – це вуйко-медвідь качався тут по траві. Їдемо добре, й ось ми вже на Ангари. Тут кінчиться наша їзда возами, і ми пересідаємо на човни.

Досі, куди ми не їхали, всі цікавилися війною, бо мали своїх на війні чи у полоні, але що далі по Ангари, народ тут вільний від воєнної служби і приймає нас як звичайних засланих сюди політичних російських діячів.

Пливемо по Ангари, день, два, тиждень. Пливемо горі рікою, а властиво тягнуть нас на бічевій (линві) жінки, які машерують берегом, опоясані кріпким шнуром. Ангара міниться усіма барвами розтопленої міді (кажуть, що є в ній золотий пісок), зелені прибережні узгір'я зливаються з блакиттю неба, з прозорою поверхнею води, а червона спідниця та яскравий каптур зі сіткою жінки «бічевниці» мигтять на березі, гей маків цвіт. Десь у даліні самотній човен мріє, мов птах златокрилий, а перед нами Ангари стяжка у безмежню даль стелить свій шлях. Ми пливемо, наче в царстві казки-сну. Та чар ангарської русалки розвіявся, і ми прокинулися до реального життя.

Серед тайги

Вже на Ангари знайомимось із сибірською мошкою. На однім постой радили нам російські заточенці купити собі сітку на лице, а то мошка заїсть. Мошка – це безліч дрібнесеньких комариків, які так болюче кусають, що непривичним шкіра пухне і запалюється. Місцеві мешканці носять для охорони сітку (звичайно з кінського волосся), вшити в полотно, що творить наче каптур на голову і шию. Жінки, крім того, носять літом штани (в зимі їх не носять, хоч як холодно). Місцеві люди до мошки звикли та й не дуже її відчують, але чужинцеві тяжко її витримати. Мошка заїсть на смерть і худобину, як де в тайзі заблукається і знесилена впаде. Мене, хоч і мала я сітку, так скусила крізь неї, що коли приїхали ми до Богучан, кінцевого нашого етапу, мусіла я піти до лічниці, бо шкіра вся пашіла.

Богучани, столиця волости. Тут ми представилися нашій начальній владі, приставові, що списав з нами протокол і віддав нас під догляд місцевих стражників. Богучани – це велике село: церква, «батюшка», пошта, велика «каталашка», лічниця з фельчерами, кілька крамниць – як і в інших сибірських селах.

15 липня виїхали ми з Богучан, кожний на своє поселення. Вгору ріки, себто ще далі на схід, поїхали: д-р Охримович, д-р Шухевич, Геруляк, Івашко і Грицків; вниз ближче до Єнісейська поплили: Неділка, я з тов. Балицьким, брат Гродський, Курцеба і Стеців. Ми всі були розкинені по Ангари на просторі до 200 верств: до найближчого тов. Неділки було від мене 36 км, до найдальшого 100 км, до повітового міста 1000 км, до найближчої залізничної станції 100 наших миль.

І стали ми жити на нашому засланні. Те, що спершу видавалось неймовірним, страшним, стало живою дійсністю. Ми опинилися далеко від рідного краю, від зв'язку з культурним світом, поміж чужими людьми, серед суворої сибірської природи.

Приангарський край, положений по обох боках Ангари, притоки Єнісею, простором більший, ніж ціла Галичина, хоч сам творить тільки невеличку частину велетенського Єнісейського повіту. Ріка Ангара в тім місці, де ми жили, широка на 3 - 4 кілометри. Береги її високі, скелисті, на самій ріці надibuємо часто острови та пороги. Околиці ріки дикі й лісисті. Людські оселі (села) лежать тільки понад рікою, розкинені далеко одна від одної. А поза оселями цілий Приангарський край вкритий безмежним, непролазним лісом-тайгою.

Доріг тут нема, вся комунікація відбувається рікою – в літі човнами, в зимі саньми. На весну, коли ріка розмерзала і восени, коли замерзала, наставала т. зв. «разпутіца», майже двомісячна відлига переривала всяку комунікацію з найближчими селами і зі світом. Тоді треба було тижнями ждати терпеливо на пошту, на листи та газети. Могла ціла Європа

відірватися від пня Азії й потонути в океані, а ми про те дізнались би щойно по двох місяцях з американських часописів.

В Ангари безліч усякої риби, дрібної й великої, білої з остями і червоної без остей. Кожному вільно було тоді ловити рибу без ніяких застережень, і риба на всякі способи приладжена була головною стравою нашого щоденного «меню».

В лісах були всякого роду ягоди і гриби, переважно такі, як і в нас, і коли б не погана мошка, що головню садовиться по лісах, можна було б уживати собі овочевих вітамінів. У лісах теж ховалися великі звірі: ширококорий олень (сахатін), менший рен, ведмідь, рись, лиси, соболи, горностаї, білі зайці (ушкани) та у великій кількості попелясті вивірки (белкі), а з птиці ґотури, тетері, рябчики, на водах стада диких лебедів, качок і гусей. Зате не бачила я там ні воробців, ні ластівок, ні бузьків.

У пралісах тайги, що простягаються на північ від Ангари, живуть тунгузи, монгольське плем'я, первісні автохтони Приангарського краю; але по селах і селитьбах, де ми жили, мешканців називано «чолдонами», а вони самі себе «крестянами», «православними», «русаками». Народ цей — мішанина різних народів, що тут на переміну поселялись. Нащадки різних засланців, носять сліди того і в своїм вигляді і говорі. Головним їх заняттям — лови та риболовля. Годують теж багато коней, худоби і ловецьких собак. З кінцем травня або з початком червня сіють на полі збіжжя: яре жито, яру пшеницю, ячмінь і овес, яке досягає дуже гарно за коротке тепле літо, а в першій половині вересня його збирають. Озимини не сіють зовсім. Крім збіжжя, управляють теж бараболлю, капустою, морквою, цибулю, редьку, часник і огірки, які прегарно вдаються, але квасити там їх не вміють. Жінки сіють лен і коноплі, з яких прядуть нитки і тчуть полотна. Кожна хазяйка має там свої кросна.

За нашого побуту над Ангарию чолдони не платили ніяких податків і звільнені були теж від воєнного обов'язку, зате тяжив на них доволі прикрий обов'язок давати підводи, себто перевозити в літі човнами, а в зимі саньми всяких урядовців, головню всіх засланців в їх подорожі на місце заслання. Всі громадські справи полагоджували на «сходці», яка збиралася в міру потреби. У «сходці» брали участь тільки самостійні господарі-мужчини, і без ніяких парламентарних форм рішали все одноголосною постановою («пріговор общества»).

Чолдони хоч зовсім неосвічені, але з природи інтелігентні і цікаві. Дискретні в питаннях, але дуже точно все запримічують і вміють зложити на все підмічене зараз пісню «частушку». В обичаях і при різних обрядах дуже етикетальні. Флегматичні до краю, хитрі, вміють мовчати, де треба, і не виявляють своєї думки. Люблять гріш і матеріальні користи, але брутально цього не показують. Всі православної релігії, але тільки офіційно належать до церкви тому, що хрещені, бо в душі зовсім погани, забобонні. Поправді служать двом богам — і Богові в церкві ставлять свічку, і своїм шуліканам вішають шматки на камінь або дерево. Прийде помір, кличуть батюшку, щоб хресним ходом обійшов село, а рівночасно по ночах розпалюють за селом «дерев'яний вогонь», який, на їх думку, чистий і збереже народ від пошести. Чолдони ходять до церкви (як є у селі церква), сповідаються, постять і безліччю ікон («богами») завішують хату, але не мають найелементарніших відомостей про Христа та його науку. Поезії в їх житті немає, ні святочних гарних обрядів, ні пісень. Молодь грає на гармошці і співає «частушки» (ніби наші коломийки) ось в тому роді:

«Да мой мілой без галош,
Да на мордочку харош».

А таки я зжилася з тим народом за час мого побуту на Ангари, з тими всіма Шурами, Машами, Єгорами, брала участь у всіх їх родинних радощах і смутках, і почувалася так добре, як на нашому українському селі.

Засланці та поселенці

Пінчуга, де довелося мені жити, це було невеличке село над Ангарою, усього кількадесять нумерів хат. Церква була гарна, але священик приїздив з Богучан лиш два-три рази в рік, похрестити народжених, погребаних покропити, інших висповідати, повінчати. (Священиком був таки наш чоловік з Кам'янця Подільського, о. Гучковський, з якого дочкою оженився наш тов. Неділка). Була теж у Пінчuzі прегарно улаштована державна «міністерська» школа з двома учительськими силами, багатою дитячою бібліотекою та науковим приладдям, якого позаздрила б не одна наша. А пінчuzькі чолдони, хоч самі малограмотні, ухвалювали без протесту рік-річно доволі високу квоту на направу будинку і придбання книжок для дітвори. Бо наука була безплатна, діти діставали книжки і все шкільне приладдя даром. Правда, всіх дітей у школі було найбільш сорок, зате й легша була праця з ними учителям.

Російські «зсильні», що вже здавна тут проживали, понайбільше соціялісти та анархісти, засуджені за участь в аграрних заворушеннях – мали свою бібліотеку, доволі гарну і велику, щонайкращі твори російської та світової літератури. Ах, з якою насолодою я в них потонула! Поміж цими засланцями були люди різних націй: москалі, поляки, греки, турки, жида, латвійці. Було теж і кількох українців, та вони, крім прізвищ і хахлацької вимови, нічим не були зв'язані з Україною і по революції 1917 року залишилися надалі на Сибірі.

На засланні мали ми повну свободу рухів. Хоч був у селі стражник, який мав пильнувати, щоб хто не втік, і мав контролювати рано і ввечір, чи всі дома, але стражники бували звичайно дуже толерантні. Коли один застукав до мене раз уранці, хазяйка накинулася на нього з лайкою: «Какой лешій стучіт? Дівка спіт!» (Що за чорт стукає? Дівка (це ніби я) спить!)

Ми й австрійські та німецькі полонені творили окрему громаду, але з російськими засланцями жили в найкращій згоді й користувалися їх поміччю в постаті пошти та передачі посилок нашим товаришам по Ангарі. Та багато минуло часу, заки нав'язали ми листовні зв'язки поміж земляками, Наддніпрянщиною і Галичиною. Перші відізвилися до мене Олександр Русов і Марія Грінченкова з Києва. Завдяки їй мали ми постійно весь час газети і книжки, все, що найновішого появилось в українській мові. Діставали від неї на свята дарунки й харчі, що нагадували нам рідний край, рідні обряди. Та найбільш матеріальної та моральної помочі зазнавали ми таки від своїх братів-галичан. Пам'ятав про нас Ексцеленція-Митрополит з Курська, д-р Боцян з Мінусінська прислав скриньку ліків, насіння квітів і городини, дбав про нас д-р С. Федак з Києва і незабутньої пам'яті директор Кость Паньківський, що наслав чимало усяких книжок і брошур, запomagав нас теж дуже щедро грішми отець курат Володимир Садовський з Красноярська. Однак місцевої (на терені Росії) зорганізованої помочі для всіх засланців-українців на Сибір не було, і це нас трохи боліло, бо інші народи таку поміч мали.

І щойно тут на засланні ми відчули, що значить сильна, свідомо своєї одноцільності нація, що значить бути її членом. Як гарно були забезпечені німці! Вони не тільки діставали більші підмоги з американського конзуляту, але німецькі організації присилали їм на кожні свята цілі комплекти нового білля, одежі, святочні дарунки. Установи, де вони перед війною працювали, виплачували засланним точно половину їх пенсії, передаючи другу частину родині дома. Так, напр., німецькі робітники Путилівських російських фабрик жили на Ангарі, як пани, і нашим землякам помагали. Жида – найбільш солідарна нація в світі - находили поміч у своїх комітетах, які висилали делегатів аж ген на Ангару з одежою, взуттям і святочною пасхою. І поляки, хоч слабше зорганізовані, таки діждалися свого делегата, редакції присилали їм даром часописи, а на Різдво святочні побажання.

А ми? Правда, в Києві постав якийсь комітет «для оказання помочи населенію Юга Росії, пострадавшему от воєнних дествій», який і нашим на Сибірі прислав дрібні підмоги. Не знаю, яку ролю мали в тому Комітеті київські українці, бо всі письма до нас були писані по-

російськи, так само як анкетні «опросния листки», якими нас просто засипували, начебто в нашій інтересі. Ті листки виповняли ми дуже основно, але без вислідів. Наші письма у відповіді на зазив самої Правної Секції Праці збували мовчанкою або ляконічною порадою: «Сидіть краще на Ангари».

Ну, і ми сиділи – рік, два, три. Про те, що діялося у рідному краю, довідувались ми найбільш з Дзенніка Київського; про відступ москалів зі Львова, про поворот наших військ вичитали ми з «Прикарпатської Руси», що припадково попала нам у руки, а час до часу якась листівка до одного з нас з дому приносила нам вістки з Європи. Ми довідалися про освітню роботу наших на Волині, у Відні, у таборах емігрантів в Австрії, Чехії, і радувалися наші серця, що хоч ми тут нудьгуємо й терпимо, наш нарід таки живе, кріпиться, встає.

Як нетерпляче вижидали ми кожного рядка, писаного близькою людиною - як у той день, коли мала прийти пошта, літом на човні, а зимою саньми, хвилювалися ми від ранку, сидючи годинами на березі Ангари, споглядаючи в безконечну даль, чи зачорніє на хвилях темна точка, вістунка пошти. А коли пошта прийшла, хочби й у глуху північ, бігали від хати до хати, розносячи її всякому. Але пошта приходила лише раз у тиждень, а за деякими посилками треба було їхати зо 40 км до Богучан. А іноді пошта зовсім не приходила – це бувало взимі, коли пошта ходила іншою дорогою, трактом на Карабул. Тоді ми потішалися: листи є, і пошта везе їх, але там на карабульському мості засів ведмідь і не пускає її (так воно траплялося). І всю вину складали ми на бідного «мися», щоб не тратити віри в свої. А на весну та восени в час «распутіці» - два місяці повного відкремлення від світа.

Життя наше поволі стало укладатися в певні норми. Ми перестали сподіватися, що за рік-два вернемось додів, і почали миритися зі страшною спершу думкою, що, як колись шведи за Петра Великого, проживемо ми тут п'ять-шість років. А як уже чоловік з чим помириться, хочби і найстрашнішим лихом, то стає легше на душі. Ну, Сибір так Сибір, не новина нашому братові. Ще за царя Олексія гостив тут уперше Дем'ян Многогрішний з родиною і за Байкалом зі своїм козацьким відрядом захищав Росію від інородних азійських племен. Стоїть ще там під Селігінськом його хрест з написом. А відтак побував тут і Сірко, і Семен Палій, і Палііха проживала в енісейському монастирі. Закінчив тут життя Максим Залізник. Отже, ми тут свої.

Перші звістки про революцію

А коли вже треба жити тут довше, так стали ми, засланці, заводитись хазяйством. Хату мала я гарну, простору; світлиця і кухня, усе виліплене по тамошньому звичаю барвистими паперовими тапетами (червоні тульпани на білому тлі). Стіни прикрасила буяками (кошичками з кори) з пучками засушених трав і зеленою піхтою (сосною), картинками з часописів, портретом Шевченка у вишиваних рямцях та інших наших письменників (листівки прислала пані Грінченкова). Долівку вистелила чолдонськими вистілками, широке ліжко футром білих ушканів - і сибірська хата стала українська. На горищі воркувало стадо голубів, у стінах зробив собі гніздо бурундук (цяткований гризун, подібний до лисички), заходив від хазяїв чорний кіт Васька, а кудлатий пес Загра поселився в мене на постійне. Весело було жити в такому товаристві, найпаче в довгі зимові вечори, коли за стінами лютував «буран» і тиснув мороз, не раз у 50°.

Та назагал зими не були для нас такі страшні, як ми спершу собі уявляли. Тихі, ясні, соняшні дні, багато дров дозволяло нам палити в печі день і ніч, добра в початках одежа не давала нам відчувати сибірських морозів. Поправді, зима на Сибірі найприємніша пора року. Весна приносить зі собою дощі, болото і дими від горючих лісів, улітку мошка не дає вийти подальше на прохід, а осінь буває коротка.

Серед такого життя ми й не чулися, як прийшла пам'ятна весна 1917 р., повалення царату в Росії.

Пригадую собі, як нині. Сидимо ми якось з тов. Балицьким над Ангарою, дожидаємо пошти. Хоч на небі астрономічна весна, у нас ще зима царить, Ангара на сяжень замерзла. Ось ще недавно переїхав у пишних санях до Богучан єнісейський ісправник, у поворотній дорозі має задержатися в Пінчuzі «на попойку» у багатиря Василя Толстих. Та ось від сторони Єнісейська жене на санях щосили післанець із листом до ісправника. Лист спішний, бо печатка наліплена на гусяче перо. І за кілька годин довідуємось, що в Петрограді революція, цар скинений з престолу, проголошена воля всім. Ісправник не доїхав уже сам до Єнісейська. По дорозі російські зсильні роззброїли його і на простих санях, як в'язня, повезли до «уезда».

І нашого пінчuzького справника роззброїли, хоч його ніраз це не заболіло, що з урядовця став простим громадянином. А під вечір тої самої днини забігає до мене Шура Кузнецов, молодий засланець, друкар із Петрограду і кличе: «Константіна Івановна, поздоровляю вас со свободою!»

За кілька днів скликали російські політичні збори до школи для вияснення ситуації. Прийшли і ми, і чолдони. На стіні червонів прапор з написом: «Да здравствует свобода». Було багато палких промов, яких місцеві чолдони слухали байдуже. Що їм цар! З ним чи без нього їм однаково гарно живеться. Аж коли почали скидати царські портрети зі стін і видовбували очі молодому царевичеві, один зі стариків сказав: «Рямці не рубайте, понадобятся». І справді, рямці треба завжди залишити для нових людей, нових володарів. Нині десь там стремлять у них Ленін і Сталін.

А тепер закипіло в Пінчuzі. Російські засланці, не дожидаючи ніяких розпорядків, почали виїздити один за одним додому. По їх від'їзді село опустіло, заглухло. Вони були тою ниткою, що в'язала Приангарський край зі світом, вносили тут життя і рух. Розуміли це і чолдони, і від'їзд кожного засланця прощали з жалем – вони ж тратили і матеріально.

При кінці червня дістали ми вістку від д-ра Боцяна з Петрограду, що він із братом Градським проводять Ексцеленцію Митрополита із заслання в Курськ домів.

Та ми ще не рухались, не маючи дозволу на це від нової влади. Зате стежили пильно в газетах за подіями, що розвивалися в Росії та у нас в Україні. Українська Центральна Рада, домагання автономії України – перший український конгрес – уряд князя Львова відкидає всі українські постуляти – перший універсал Центральної Ради до українського народу під гаслом: «Віднині самі будемо творити своє життя» – другий універсал – боротьба за українські суверенні Установчі Збори – третій універсал, в якому Центральна Рада поставила на порядок невідкличної розв'язки багато справ, тісно злучених із державним будівництвом України, а саме земельної справи. А в тому часі в листопаді настає в Росії переворот – паде уряд Керенського і він сам, а владу над колишньою царською імперією переймають ліві соціал-демократи (большевики) з Леніном і Троцьким на чолі. Хвиля безладдя з Росії переноситься в Україну, яка, рятуючи суспільний лад, підписує 1918 р. в Бересті мир. А потім боротьба з большевиками. Центральна Рада проголошує четвертий і останній універсал, проголошує повну, від нікого не залежну суверенність України. Але дні Центральної Ради були вже почислені. Центральна Рада, орган законодавчий і виконний відродженої України, носійка української державної ідеї, оборонець трудящих мас – з початком травня вже не існувала. На тому кінчимо наші газетні вістки, бо настала «распутіца».

Вже зараз по упадку царату почали приходити до нас нові українські газети з України і зазиви вертатися, вертатися. Писав інж. Волосенка з Харкова, кликала мене до Кам'янця Подільського подільська земська управа на лекторку на українських учительських курсах, обласний комісар Галичини та Буковини на прохання Галицько-Буковинського Комітету допомоги жертвам війни дозволив мені поселитися в Києві, – але ми не могли рушитися з місця, а відтак настала «распутіца».

Весна 1918 року принесла нам усім засланим офіційний дозвіл большевицького уряду на поворот домів. І як відкрилася дорога по Ангари, наші почали вертатись. Переїздили через

Пінчугу: д-р Охримович, д-р Шухевич, дир. Микола Заячківський, Івашко, Грицків – намовляли і нас, але ми ще вагалися, щоб де в дорозі не застрягти - часи ж були непевні. Залишився теждесь в горі Ангари тов. Геруляк, а ред. Курцеба кінчив життя в заведенні для божевільних в Томську. Ах, як жалію сьогодні, що я з тов. Балицьким не прилучилася тоді до тих, що верталися! Можна було б ще одне життя врятувати.

Невдалий поворот до Козачинська

Щойно з початком червня 1919 р. пустилися ми в дорогу – я, ред. Балицький, одна мадярка – російська засланка і місцева вчителька, що верталася на вакації до дому батьків у Єнісейську. Думаючи, що їдемо просто додому, попродали ми вже наше господарське майно, а навіть теплішу одягу і взуття, адже за місяць-два будемо в своїй хаті. Поплакалися мої хазяї за мною, а я за ними сплакнула, поблагословили мене на путь-дорогу усіми «богами» (так звуть вони ікони), напекли «шаньок» зі сиром, і крендлів, і «пірожное» з рибою, провели мене у великій процесії на берег, мій хресник Шура (була я йому замість хресної мами на весіллі) вистрілив двічі з рушниці на прощання, весла вдарили по воді, човен відчалив від берега – і замкнулася за нами одна карта сибірського побуту.

Плили ми Ангарою – себто нас четверо і два гребці – три доби, раз тільки висідаючи на берег для нічлігу. Погода була гарна, але ночі такі студені, що ми в кальошах і теплих плащах страшно мерзли. І не диво, хоч це було з початком червня, на березі стояли звали леду, що танули на сонці, остуджували повітря, а при тім ранками густі мряки нависали над водою. Так доплили ми човном до устя Ангари, а звідтіля пароплавом дібралися до Єнісейська, щоб там від влади дістати «пропуск» на дальшу їзду.

В Єнісейську пробули ми всього два дні, користуючись гостиною д-ра Антона Рака. Большевицький совет видав нам даровий проїзд до Красноярська, але радив спішитися, бо події мчать блискавкою і хто зна, чи через добу буде ще відкрита дорога до Європи. Тов. Балицький порішив залишитися в Єнісейську, а я з товаришкою-мадяркою заризикували і всіли на перший пароплав «Дедушку», що саме відпливав. Та не мали щастя – в половині дороги на пристані Козачинське над'їхав кур'єр з телеграмою до капітана, щоб скоріш завертав назад до Єнісейська, бо Красноярськ уже в руках «правительственных» військ - антибольшевицьких. Треба було або вертатись, або залишатись в Козачинську. Ми вибрали цей останній вихід, щоб бути ближче залізниці і при першій нагоді пуститися в дальшу дорогу.

Козачинське – це велике сибірське село, щось гей наше галицьке містечко. Віддалене 200 верств від Красноярська при головнім тракті, велика пристань корабельна на Єнісею, станція поштова та телеграфічна, дві лічниці (земська і переселенча), дві школи народні більшеклясові і кільканадцять крамниць. Наших австрійських і німецьких засланців було ще там кільканадцять, переважно робітники та селяни, з українців двоє: я і тов. Василь Найда, всі інші виїхали з початком революції.

Життя складалося погано. Нарід, ближче терену, де розвивалися всі безконечні перевороти, ставився до нас неприхильно, а місцева влада – наскрізь реакційні елементи – бачили в нас большевицьких агентів і доносами затроювали нам побут. Неменше прикре було і матеріяльне становище. Данський конзулят, що опікувався австрійськими громадянами, вичерпав уже свої фонди і відмовив дальших підмог молодим, висилаючи їх на роботу. Але пільні роботи: кошення та жнива серед хмари мошки для нашого чоловіка попросту неможливі; та ще при тих роботах здиралася дуже одяга та взуття, що вже тоді йшла на Сибірі на вагу золота. Треба було обмежуватись зарібками в самому селі, за які можна було тільки прохарчуватись.

Я мала лекції та зайняття в місцевій бібліотеці, доволі багатій та цікавій змістом. Користувалася нею головню шкільна молодь, дуже очитана та інтелігентна, якій важко було

дібрати лектуру, бо вона вже не захоплювалась Берном, Кіплінгом, Майнрідом, а читала Горького, Достоевського, Толстого, Гаріна, Чірікова та головно російських клясиків. І розуміла їх і бралась про них дискутувати, як це є у звичаю в москалів.

Однак мою просвітню роботу в Козачинську не довго могла я вести, бо надійшли події, що розбили читальню та знівечили багато людського життя. Зима 1919 р. була дуже тяжка, якої і найстарші люди не зняли, день-у-день цілий місяць по 50° Р. А ще сильніш морозу шалів у нас терор Колчаківського режиму. Ще ніколи не носив Єнісей на своїх водах таких великих риб, як їх пускали під полонку труханські козаки, і крові ще стільки не пив і страхіття такого не бачив. (А ми пили воду з Єнісею, бо криниць у селі не було).

Опісля прийшла весняна повінь, і ціле Козачинське найшлося під водою. Відтак усе довкола сталося ледом, а ми гей замуrowані сиділи на поверхах і покрівлях домів, худоба на високих сопках. За тиждень уступила повінь Єнісея, а нагрянула нова – напад большевицького відділу. Три дні греміли стріли, три дні сиділи «білі буржуї» за мурами церкви, яку облягали большевики, а інші, як я, скривалися по пивницях, ще до половини заповнених водою. Та хоч наїзники скоро уступили, спокою вже не було, тільки боротьба перенеслася на другий бік ріки, яка час до часу приносила на своїх хвилях то одного то другого козачинського громадянина, що заплатив життям за свої колчаківські симпатії.

У Козачинську не мали ми ніяких вісток від своїх. Наших на Сибірі небагато вже залишилося, а комунікація з Європою була перервана. З газет слабкі доходили до нас вістки про те, що діється на Наддніпрянщині і в Галичині. Появилось в тім часі в Томську «Українське Слово», доволі гарно редаговане (І. Савицьким), на широку скалю закроєний часопис, але по двох місяцях перестав виходити. З Владивостока прислали нам якийсь час «Щире Слово», і з нього щойно в половині 1919 р. дізналися ми про облогу Львова. Російські газети подавали скупі і тенденційні вістки про гетьмана Скоропадського та його союз із німцями.

Освітня праця в Красноярську

В Козачинську вперше побачила я наших українських переселенців, «лопатонів», як їх тут називають. Є там кілька чисто українських сіл, багато і гарно загоspодарованих, що так і відрізняються чистотою і садками від селищ сибірських старожителів. Я побачила їх на старокозачинським торзі. Типові українці з вигляду, він і вона, говорили по-українськи, не дбаючи, чи хто їх розуміє, чи ні. Продавали масло й яйця і ставили високі ціни. Почувши в мені землячку, питали за вкраїнською книжкою і газетою, готові за неї весь свій товар віддати.

В Козачинську ставало з кожним днем трудніше жити, тим то я порішила перенестися до Красноярська, де пропонували мені посаду бони в одній німецькій родині. Та не так легко воно було вибратися куди-небудь у ті часи. Пароплави ходили дуже неправильно і то здебільша тільки воєнні катери й моторові човни. Береги Єнісея обстрілювали большевики, а пороги під Красноярськом були підміновані. І з дозволом на виїзд було чимало труднощів. На кораблях переводили дуже точну ревізію всіх речей і перепусток, і яке-небудь підозріння могло повести людину під розстріл.

Та таки нарешті вдалося мені роздобути «удостовереніє» начальника козачинської міліції, і я 16 вересня 1919 р. прибула до Красноярська. Тут вже здавна було чимало українців, засланих чи таки заїжджих з України, що вже зжилися зі Сибіром, мов із другою батьківщиною. В часі, коли я приїхала, почало в Красноярську проявлятися живіше народне життя серед тамошніх українців. Це сталося ще з перших днів революції, що проголосила свободу всіх народностей. І той визвольний рух, що його почали наші українські семенівські полки в Петрограді, переноситься аж на Сибір. Виходять українські газети на Зеленому Кліні, в Омську, Томську, повстають кооперативи в Челябінську, Ново-Николаєвську, Іркутську –

народні школи в Хабаровську, Владивостоці, в Харбіні, в Манджурії – приходить черга і на Красноярськ.

Скільки саме українців було в тому часі на Сибірі, точної статистики не маємо. Урядова виказувала в Єнісейській губернії 110.000, в Омській 360.000, на Амурі 80 проц. усього населення. Думаю, що в Красноярську було до 5.000 українців, переважно робітників залізничних верстатів, найбільших тоді на Сибірі. Своїми переконаннями були вони соціал-революціонери, свідомий український елемент.

Вже в 1917 р. з першими проблесками волі засновано в Красноярську «Українську Громаду», якої головою став інженер В'ячеслав Яновицький, професор технічної школи, член обласної сибірської думи. Родом з України, студент томського університету, з молодих літ жив у Красноярську і був душею всякого національного руху. Крім нього було ще досить інтелігенції навіть на високих становищах і чимало українського духовенства, яке спровадив собі тут славнозвісний член російської думи, Нікон, ставши єпископом у Красноярську. Та вони, ті духовники, не надто вже проявляли свою українську національну свідомість.

Боротьба за рідну школу почалася тут у 1918 р., коли на губерніяльному з'їзді вчителів в Красноярську вчитель Демченко іменем усіх українців домагався української школи в усіх чисто українських місцевостях. Домагались рідного слова і самі селяни на різних сходинах і по читальнях. Я бачила письмо одної вчительки-московки, члена волосної ради совета, в якому просить «Українську Громаду» в Красноярську прислати на її руки українські книжки та сценічні твори, бо місцеві люди не хочуть ходити до читальні і на вистави не в українській мові.

Та серед політичного заколоту годі було дождити, поки уряд подбає за українську школу – постановлено заснувати її власними фондами. З поміччю прийшла жертвенність ідейного, патріотичного подружжя Михайла і Катерини Антонових, колишніх політичних засланих, що на ту ціль віддали свою хату на передмісті Николаївка, взяли на себе паливо, світло та прохарчування учительки. І так постала в Красноярську перша українська народня школа ім. Котляревського, а я була першою в ній учителькою.

В школі мала я дітей різного віку й знання, і хоч українських батьків, говорити по-українськи ні одне не вміло. Ні книжок, ні підручників ніяких у мене не було, треба було самій скласти програму науки, поділ годин, друкувати на карточках уступи до читання, вчити українських віршів. Хоч усі московські школи в місті були позакривані і поляки свою звинули, наша таки перетривала всі воєнні невзгоди. А наука відбувалась правильно щодня.

Коли большевики в січні 1920 р. зайняли Красноярськ, перейняли школу на свій стат, і я, як учителька, діставала робітничий харчевий пайок. Даючи свободу «самоопределенія» всім народностям, дозволили творити українські школи в українських селах «красноярського уєзда» і призначили на ту ціль значнішу суму. Референтом для шкільних справ, гейби інспектором, мав бути Юліан Балицький. Щоб підготувати відповідні учительські сили для майбутніх наших шкіл, засновано заходом «Української Громади» учительські курси, де мали викладати: історію і географію України, українську мову, педагогіку, методику науки рідних предметів і шкільну українську термінологію.

В тому часі було в Красноярську чимало наших галичан, переважно воєннопонесених, що проживали в воєнній городку за містом, або і в місті. Пригадую: о. курат Володимир Садовський з Перемишля, проф. Никифор Садовський, д-р Олекса Коссак, проф. Ковалисько, Боберський, Матейко, а з наших приангарських Стеців і Балицький. Найчастіше сходилися ми в моєї шкільної хазяйки Катерини Омеляновни Антонової (її чоловік перебував у той час у Туруханську). Її дім був для нас гейби родинним вогнищем, і теплом нагадував далекі рідні дома. Ніколи не забуду, як щиро ставилася до нас, галичан, та надзвичайно інтелігентна, добра людина і свідомо українка.

Отець Садовський тішився в Красноярську великою пошаною та симпатією. Прегарно викладав на курсах історію і географію України; на його викладах було завжди повно слухачів, не тільки кандидатів на учителів.

Мала й я щось викладати на тих курсах, але вже до того не прийшло. 30 червня закінчила я науку з малими сибірськими українцями, а діставши перепустку, виїхала 17 липня з Красноярська в дорогу на захід. Їхала сама, бо земляки мої одні не хотіли ще їхати, а другі (воєннополонені) не могли. По дорозі я мусіла задержатися в Омську, щоб у тамошньої центральної влади дістати дальшу перепустку на дорогу до Петрограду.

Омськ - Осередок. Поворот до дому

Омськ – велике гарне місто, мальовничо розложене над Іртишем. Мешканців мало в той час звиш 300.000 різної народности. Рух у місті робив таке враження, немов тут збігались дороги з цілої Азії. У часах політичних переворотів 1919-20 рр. був Омськ заєдно центром сибірського уряду. Тут урядувала сибірська обласна дума, відтак директорія, пізніше Колчак тут правив, а тепер був тут осідок сибірського советського Ревкома, найвищої влади в Сибірі.

В Омську зайшла я до нашої Уком'ями, себто української комуністичної ями-хати (комуністичної – очевидно, не в теперішньому значенні). Це була якась стара, напів розвалена рудера, соціялізована советами, де мешкали тепер наші земляки. У двох кімнатах, побіч цілої банди щурів, що нахабно проходжувалися по ліжках і столах, жило тут п'ятьох із нашої братії: проф. Володимир Питлик, д-р Баран, Бордуляк і ще двох, позабула їх прізвища. В Омську українці найживіше проявляли тоді національне та культурне життя, а провід у ньому, як скрізь по Сибірі, вели галичани, колишні полонені або засланці, а тепер вільні громадяни. В Омську зорганізовані вони були в Робітничому Клубі, що мав 220 членів, з того 90 галичан. Клуб улаштовував щодня відчити на теми актуальних подій. Була теж в Омську «драматична Українська Хата», що давала раз-у-раз вистави, а актори діставали платню з державних фондів, як члени державної організації.

В Омську виходила українська газета «Пролетар», в пляні був також науково-просвітний тижневик і учительські курси на зразок красноярських. Організував їх проф. Питлик.

В Омську побачила я теж уперше українські комуністичні газети з Придніпрянщини: «Червоний Прапор», «Комуність», «Селянська Біднота», «Вісті». В тому саме часі вернувся до Омська з Харкова висланий туди наш делегат Цибульський (галичанин), який їздив на Україну, щоб розглянутися в тамошній політичній ситуації та привезти книжок для сибірських шкіл і читалень. У ситуації розглянувся та оцінив її так: хоч поки що на лівобережній Україні йде боротьба двох напрямів – робітничо-комуністичного по містах і селянсько-націоналістичного по селах, все ж просвітня робота там не спинена. Скрізь по селах чисто українські школи, по містах гімназії й середні заведення, в Києві відкрита вища школа. Книжок, понайбільше читанок для шкіл – привіз делегат на суму 60.000 карбованців.

В тому часі та ще раніше почався наступ большевиків на Польщу і Східню Галичину, й всі тут були певні, що большевики переможуть і підуть дальше на захід. Тому деякі з омських українців радили мені їхати не на Петроград, як я мала дозвіл, а через Наддніпрянщину просто до Львова. Але на їзду через Наддніпрянщину уряд дозволу не дав, і хоча мала я поручаюче письмо до нашого галицького бюро в Москві, яке мало мене справити дальше – я таки порішила вибрати довшу, але певнішу дорогу на Петроград.

І ось я їду домів не під конвоем, а як свобідна людина. Їду дуже вигідно в інтернаціональнім вагоні на дармовий білет і простір кілька тисяч верств перебуваю в 9 днях. По дорозі стрічаю санітарні поїзди, що везуть наших полонених інвалідів, то знову на деяких станціях всідають росіяни, що вертаються з німецького полону. Всі вони чисто одягнені в німецьку одіжку, камізолю, сурдут, при годиннику, чисто виголені, виглядають не на

москалів, а справжніх німців. Всі здорові, повнолиці стають найкращим доказом проти вісток, які ширила російська преса про знущання німців над полоненими.

До Петрограду приїхала я 1 серпня і зараз зголосилася до австро-угорського бюро, що перевіряючи мої папери, передовсім посвідку, що учителювала до останньої хвилини, дав мені приміщення в патронаті для інвалідів на Васілевському острові. В Петрограді треба було задержатися 12 днів, дожидаючи, поки збереться більший транспорт наших полонених. І я рада була цьому, бо мала змогу оглянути Петроград. В тому часі був тут український театр якоїсь менше відомої групи і грав «Невольника», «Не ходи Грицю», «Бурю». Та української організації ніякої я в Петрограді не найшла, хоч за нею розпитувала. Найшла лиш закриту українську кооперативу, закриту українську книгарню, в саді на Васілевському острові гарний пам'ятник Шевченка з написом: «Великому крест'янському поету Тарасу Гр. Шевченко великий русский народ». На кам'яниці, поруч із патронатом, була вмурована таблиця з пригядкою, що тут жив і помер Микола Іванович Костомарів. Тільки всього.

Дня 12 серпня виїхав наш транспорт 1400 люда з Петрограду. Через добу були ми вже в Нарві, де москалі передали нас Естонії. Естонія – маленька земелька, а проте зуміла добути собі самостійність, і нині, поставивши на границі кількох жовнірів з синіми відлогами, береже пильно своєї незалежности. З Нарви вже німецьким кораблем, але з написом «Киев», випливаемо на Балтик, а по трьох днях причалюємо до Штетина.

Тут уладили німці нам (а властиво своїм землякам) величезне привітання з промовами, музикою, квітами та бенкетом. І я відчула знов те, що колись відчувала на Ангари, що це значить бути членом великої, сильної нації, яка дорожить кожною своєю одиницею. заступиться за неї в потребі, подбає, загриє теплим словом. Вже в Нарві розкидали поміж німців привітні листки: «Вількоммен ім Гайматланде», де у зворушливих до сліз словах вітали поворотців до «прибитої, розбитої, упокореної, вбогої батьківщини». Так писали німці, але добробут, який ми бачили в них по дорозі, порядок, дешевість харчевих продуктів доказували, що Німеччина, хоч поки що упокорена, не прибита і не розбита.

Зі Штетина перевезли нас, галичан, до Франкфурту над Одрою, де й повідомили нас, що тепер переходимо під опіку польського делегата, який доставить нас (240 люда) до Львова. Багато наших сватків, почувши це, а боячись, щоб у Галичині не змобілізували їх до польського війська, воліли залишитись у Німеччині копати картоплю – інші сміливіші рішили їхати далі, «нехай буде – що буде».

Німці доставили нас до Познаня, і почалася їзда поволіша та довша, як по Сибірі. З Познаня через Лодзь, Пйотрків, Ченстохову, Краків до Львова везли нас повний місяць. «Бо, проше пані, Польска teraz велька і широка, венц і їдзєми длуго», – пояснював мені якийсь польський легіоніст. Накінець опинилися ми під Львовом на Клепарові.

Перед роками вивезли нас москалі Личаковом, тепер привезли поляки від Янівського.

Виходило, що перейдений мною шлях п'яти літ – це була тільки дорога від рогачки до рогачки з далекими, що правда, відхилами. Як і ціле наше життя ...

«Діло» з 28 березня 1937, Львів.

Із спогадів К. Малицької / Виховниця поколінь. Костантина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця. / Торонто. 1965, сс. 46-81

«Остали тільки спомини...»

З сибірського щоденника

В 1919 році приїхала я до Красноярська, щоби найти собі якийсь заробіток, заки відкриється змога повернути до рідного краю. Пробувала різного з більшим або меншим успіхом, аж нарешті Красноярська «Українська громада» запропонувала мені вести

народну школу, яку в той час задумали оснувати в Красноярську. Живіше народне життя поміж тамошніми українцями почало проявлятися ще з 1917 роком, із перших днів революції, що проголосив і свободу всіх націй. І той рух визвольний, який заініціювали наші українські семенівські полки в Петрограді, перенісся і на Сибір поміж наших переселенців і політичних засланих. Постали часописи в Омську, Томську, Владивостоці, кооперативи в Челябінську, Новониколаєвську, Іркутську, поставали народні українські школи в Харбині, в Манджурії, у Владивостоці, в Хабаровську, прийшла черга і на Красноярськ.

Вже на губерніальному вчительському з'їзді в Красноярську 1918 року українці іменем свого представника на цьому з'їзді, вчителя Демченка, поставили свої вимоги до уряду, домагаючись своєї рідної школи у всіх чисто українських місцевостях (по урядовій статистиці мало бути в Єнісейській губернії 110 000 українців), а народної й середньої в Красноярську. Ці домагання були прийняті й одобрені цілим з'їздом. Та серед заколоту політичних подій годі було дождити, поки уряд візьме на себе старання про українську школу – постановлено заснувати її власними фондами громади. В поміч прийшли жертвенність ідейного патріотичного подружжя Михайла й Катерини Антонових, які на ту ціль віддали половину своєї хати, взяли на себе опал, світло й харчування учительки. І так постала в Красноярську перша українська народна школа ім. Котляревського, а я була першою в ній учителькою.

Школа містилася у великій ясній кімнаті в п'ять вікон – побіч мала я кімнатку для себе, а простора кухня служила за проходу. Стіни класу прибрали ми портретами Котляревського і Шевченка, малими листівками з Лесею Українкою, Доманицьким, Грінченком, Марком Вовчком, які прислано мені з Києва, – мали ми також велику мапу України, яку вирисував один із наших воєнних полонених (здається, професор Никифор Садовський). Дітей вписалося спершу 17 – різного віку і різного знання. Прийшлося ділити їх на відділи: перший обіймав найменших, що починали йно⁴ вчитися, другий тих, які вже ходили до московської школи, накінець, у третій вписалися старші вже дівчатка і хлопці, які тільки хотіли доповнити свою науку українською мовою. Всі діти були по родичах українці, на що й вказували їх назвиська: Гаренко, Гетьманенко, Давиденко, Кузьменко, Москаленко, Терещенко, Городний, Маковоз – та ні одна дитина не вміла говорити по-українськи, і довго треба було часу, заки⁵ навчилися здоровити⁶ мене по-українськи і між собою говорити рідною мовою.

Підручників не мала я ніяких – одна граматка-буквар Грінченка, кілька книжечок із оповіданнями з бібліотеки «Української громади» – «Кобзар» Шевченка і «Декляматор» – от і все. З меншими в початках ще можна було вчитися і без букваря, але коли прийшлося читати цілі уступи⁷, мусіла я сама приготувати на лекцію друковані оповідання, байки, віршики на карточках, які роздавала дітям. Зі старшими вела більше розмови на різні теми з історії, географії, природи і багато з ними писала. І поділ годин, і план науки мусіла сама собі складати. Зрештою, ми годин не придержувалися – починали науку з фабричним гудком і вчилися цілісний день, переплітаючи науку то забавами, то ручними роботами, то співом.

Діти були дуже чемні і добрі – таких гарних дітей, як на Сибірі, я ніде не зустрічала, вчилися радо, а в найбільші морози приходили до школи, а до мене відносилися як до близької людини, а іноді навіть гейби⁸ протекційно, коли казали: «Константино Івановно, йди поснідай – ми тут і без тебе посидимо». Любили стояти при мапі, водити пальчиком із Красноярська до тої далекої України, відкіля прийшли їх батьки. Говорили й слухали про неї, як про зачаровану землю – а слова «садок вишневий», «тьохкання соловейка» були їм чужі змістом, бо ні соловейка, ні вишень не бачили вони в своєму оточенні. Але життя Шевченка

⁴ Йно(іно), діал.- тільки

⁵ Заки, діал. - поки

⁶ Здоровити, розм. – поздоровляти, здоровкатися, вітатися з ким-небудь.

⁷ Уступ, книжн. - частина тексту; уривок, абзац.

⁸ Гейби, діал. - наче, немов

зворушувало всіх глибоко, і його розуміли, бо всі вони, ті сибірські малі українці, були дітьми батьків соціал-революціонерів, яких царський режим закинув колись за кару на далекий Сибір. І найменша моя школярка Зіна Гаренко писала по Шевченківським концерті в своїй задачі: «Як виросту, хочу бути «політичною», щоб, як Шевченко, боротися за правду».

Моя школа положена була не в самому Красноярьську, а за залізничним шляхом на передмісті Николаївка, а родичі моїх дітей були це понайбільше робітники залізничних верстатів (найбільших у цілому Сибірі). Захована майже під лісом, наша школа не звертала якось на себе уваги влади і довгий час зберігалася від реквізицій⁹. Правда, в самих початках ще перед відкриттям школи зайняли були домівку колчаківські біженці з Росії, але по двох місяцях таки вдалося їх викинути, і школа почала правильно працювати. Матеріально прегарно вивінована¹⁰ завдяки своїй покровительці Катерині Омелянівні, стояла вона в тих часах краще за всі державні міські школи і бадьоро гляділа в будучність. І навіть більшовицькі відділи не лякали нас, бо в більшовиках бачили тоді красноярці спасителів від страшного терору колчаківського режиму. Саме в перших днях січня 1920 року ввійшли більшовики в Красноярьськ і зайняли його без бою: цілий місцевий гарнізон перейшов добровільно на сторону побідників. Аж 4 січня замаляли по вулицях міста червоні відзнаки «Красноармійцев».

В тім часі задумали ми влаштувати для шкільних дітей ялинку на свята, і в передодень Різдва вибралася я до міста поробити на ту ціль закупи. Переходячи залізничний шлях, почула десь у сусідстві перестрілку, але не прив'язувала до цього ваги і запустилася в вулиці. Тут уже всі склепи¹¹ позамикані, базар пустий і брами кам'яниць¹² почали наскоро зачиняти. А стрілянина все ближче й гучніше лунала. Звернула я скоріш домів¹³, але солдат, що попався мені назустріч, крикнув: «Вертай, голубушка! Там бій, а то дістанешся під кулю!».

Хоч-не-хоч мусіла я пересидіти цілий день у Красноярьську на нашій «Галицькій Січі». Під вечір зірвався страшний буран; світа Божого не видно. Прийшлося й переночувати в місті, про поворот домів ніччю і гадки не було – і сторожа не перепустила б мене через залізничний шлях. Настав ранок – тихий, ясний, погідний. Стрілянини не чуто, мов і не було. Вертала домів у Николаївку. Понад лісом кружляли стада чорного гайвороння – там саме біля нашої школи був бій. Відділи Капля, польські і чеські легіони пробували відбити місто і самим собі відкрити шлях на схід, але не вдалося, розбито їх на прах. По вулицях лежали трупи людей і здихаючих коней. У нашій школі застала я віконниці закриті, а хазяїв наляканих. Зате діти дуже бадьоро, майже втішно розказували мені про бійку. Старі ховалися по домах, у пивницях¹⁴ – одну жінку вбила куля на дорозі, одного робітника зранило на залізничнім шляху, а діти снувалися по вулицях, вибігали за ворота, сиділи на кришах, а ні одно з них не потерпіло. Знать, Господь опікується малими дурнями!

Почалися тепер для нас неспокійні часи. Всі школи в Красноярьську зачинено, домівки зайнято для війська і на шпиталі. Через великий вплив біженців навіть більші приватні мешкання реквізовано. Тиснулося по десять людей в одній кімнаті. Закрито й нашу українську кооперативу, яка втримувала школу, – одної днини занульовано колчаківські гроші і ми найшлися в доволі прикрім положенні. Навіть ялинки не можна вже було дітям улаштувати. Моя хазяйка стала одної днини такою самою багатиркою, як я. А, властиво, я стояла краще, бо перейшла тепер на штат уряду, а крім того, як учителька діставала робітничий пайок на харчові й інші припаси.

⁹ Реквізиція - насильне відбирання чого-небудь без відшкодування

¹⁰ Вивінувати, діал. - дати посаг, придане

¹¹ Склеп, діал. - крамниця

¹² Кам'яниця - кам'яна будівля; мурований будинок

¹³ Домів, діал. - додому

¹⁴ Пивниця - льох, підвал

А таки мимо невідрадных умовин порішили ми школи не закривати і за всяку ціну довести шкільний рік до кінця при матеріальній і моральній піддержці всієї української громади.

Обмежено видатки – відправлено сторожиху, а обов'язки її перейняла на себе учителька: топити в печах, відгортати сніг, замітати кімнати, мити підлоги. Дрова якось роздобула Катерина Омелянівна, а рубати приходили з Красноярська мої земляки-галичани: д-р Олекса Коссак і правник Матейко. Наука навіть у найбільші морози (а бували і в 50° Реомюра¹⁵) не припинювалася.

А відносини економічні й санітарні в місті гіршали з кожним днем. У таборі наших полонених і в самім Красноярську лютував поворотний тиф, що десяткував людей. Небавом забракло електричної струї, обмежено її до крайності. Комісія, яка ходила по хатах, позволяла мати тільки по одній лампочці на одну кімнату, і то силою в 25 свічок. А в мене в школі на три світлиці було аж чотири лампи, з тих одна на 50 свічок. А сидіти в довгі сибірські вечори без світла, коли ще й свічок не можна купити, річ страшна! Легше стерпіти зимно, ніж пільму... Та трапилося, що комісія зайшла до мене під час науки, коли в класі було повно дітей (тоді вже їх зібралось до 30) і без ніяких навіть з моєї сторони прохань признала мені великодушно всі лампки, бо – казала – «мабуть, є у вас і вечірня наука!»

День у день заходили до нас і відділи солдат на постій, але їх або сейчас перебирала до себе патронеса школи Катерина Омелянівна, або я випрошувала, що школа ця – одинока українська школа – повинна бути вільна від постоїв. І дивне диво, з моїми аргументами якось усі годилися: і настоящі руські комуністи, і серби, що поступили в Червону армію, і татарські офіцери-квартирмейстри.

Якось одної неділі заходить до мене в школу аж п'ять солдатів. «Нове лихо!» – думаю і вже готовлюся до оборони. «Це школа!» – кидаю магічне для більшовиків слово. «Знаємо, баришня, але ми до твоєї милості з проханням. Позволь нам почистити в школі машиніві кріси¹⁶. В нас у хаті на постою тісно-претісно, нема куди розложитися, а на дворі студено і якось неловко. Ми тобі кімнати не занечистимо, вважати будемо». «Заходіть, пожалуйста!». Зайшли. Вони козаки з-під Алтаю, добровольці в Червоній армії, мужицькі хліборобські сини. Чистять свої кріси і балакають зі мною. Розпитують про школу, розказують про себе. «А ти, парень, не розливай по лавці, а то дітям завтра воняти буде. Смотри, це не казарма, а школа!» – наминали себе товариші. Почистили, «спасибі» сказали і пішли. Тихо і чемно.

Навесні видано нові шкільні прикази між іншими, що наука релігія касується, а всі символи конфесійності винести з кляс. З тим наша школа не мала багато клопоту – образу Христа ми, розуміється, і не думали здійсмати, але батюшку не треба було й відправляти. Він і сам досі не дуже сунувся до школи. Відбув за два місяці п'ять лекцій, взяв ремунерації¹⁷ 1000 рублів, і на цьому його душпастирська і патріотична діяльність покінчилася.

Нові накази впроваджували також обов'язкову науку руської (російської) мови. З тим я не мала труднощів, бо всі мої школярі знали її краще від української, а я вчила їх по-руськи так, як учительки вчать по наших корінних селах по-українськи.

З весною стало трохи легше жити, але клопотів не меншало. Ось якось зайшов до хазяйки начальний районний комісар і заявив, що наша хата буде реквізована на радіотелеграфічну станцію, бо найкраще до цього підходить своїм високим положенням за містом. У нас похололо на душі. Ладимось до оборони. «Ну, а що ж буде зі мною? – питаю комісара. – Ви ж знаєте, що комірників¹⁸ не вільно тепер виселювати, значить, я таки лишуся

¹⁵ *Шкала Реомюра* — температурна шкала, запропонована в 1730 році французьким вченим Рене Антуаном Реомюром, який описав винайдений ним спиртовий термометр. В наш час шкала вийшла з ужитку.

1 °R = 1,25 °C. 50° R = 62,5 °C.

¹⁶ *Кріси, криси* - відігнуті краї

¹⁷ *ремунерація* — відшкодоване, нагорода за якусь працю

¹⁸ *комірник* - квартирник, винаймач житла

в своїй кімнаті, а така станція, як радіотелеграфічна, та ще й у воєнних часах не повинна мати свідків. У мене добре вухо і не хотючи переловлю щось, чого не повинна знати».

Я вперше в житті бачила радіотелеграфічну станцію, але говорила навгад, щоби закинути зерно підозріння в душу москаля. І справді, через кілька днів станцію влаштовано в сусіднім домі, зовсім відокремленім, а в моєї хазяйки замешкав лише сам начальник, завзятий фанатик-комуніст, але чоловік наскрізь чесний, який служив більшовикам не задля користей, а справді в ім'я ідеї. Станція трохи перешкоджала нам у науці, особливо страшенно лопотіла, коли висилала телеграми, але зате мої школярі мали потіху і, звичайно, на всіх перервах пересиджували на сусіднім паркані, обсервуючи¹⁹ працю «машини».

З приходом більшовиків, коли дозволено поодиноким націям творити школи на рідній мові, внаслідкувано²⁰ також на ту ціль значніші суми: референтом для українських шкіл у Красноярським повіті, щось гейби шкільним інспектором, мав бути док. Юліан Балицький. Наші українці-поселенці самі домагалися своєї школи. Навіть москалі, учителі з українських шкіл, заявляли, що населення домагається науки на українській мові. Я сама бачила письмо одної учительки-московки, члена волосної ради совета, в якому просила «Українську громаду» в Красноярську, щоби прислали на її руки українські книжки і сценічні твори, бо місцеві жителі не хочуть ходити до читальні і на представлення, якщо вони не даватимуть їм корму на рідному слові.

Щоби придбати учительські сили для будучих українських шкіл, які було в плані творити по селах і в самім Красноярську, засновано заходом «Української громади» учительські курси. На них мали викладати українську мову, історію, географію, педагогіку, методику науки різних предметів і шкільну українську термінологію. Мала і я щось там викладати, але до того вже не прийшло. Прегарно, цікаво викладав історію й географію України наш отець курат²¹ Володимир Садовський, який тішився в Красноярську великою симпатією і пошаною. На його викладах було все повно слухачів.

Вже під кінець червня зайшов до мене комісар радіостанції, мій сусід, ойкав із цікавості, щоби подивитися на українську школу.

Оглянув клас, прочитав поділ годин і спитав:

- Так ви вчите всього тільки по-українськи?

- По-українськи!

- А зачим вам ця окремішність²²? Невже ж не все одно вчити по-руськи? Чого відділюватися від нас?

- А чого ви проголосили в своїй програмі «самоопределение народов»? От бачите, ми українці і самоопределяємся.

Глянув на портрет Шевченка і Котляревського, глипнув і на висячий ще в класі образ Христа і сказав:

- Вот Шевченка я знаю, а цього другого ні.

- Це Котляревський. Були, може, на опереті «Наталка Полтавка», яку грали тут недавно?

- Був!

- От він саме й автор «Наталки Полтавки».

- Вот, як воно! Гарна штука. А ви б ще повісили тут у класі портрет Леніна і Маркса.

- Леніна від біди можна би, але Маркса... Та й повісивши, треба пояснити, хто він такий, а для моїх малих школярів теорії Маркса затрудні до розуміння. А воно непедагогічно ставити перед очі дітей картини, яких вони не розуміють.

¹⁹ *обсерватор* — глядач, свідок

²⁰ *асигнувати* - надавати грошову підтримку.

²¹ *курят* - (військовий) священик

²² *почуття окремішності* - усвідомлення членами групи своєї приналежності до неї, — і оснований на цьому форми солідарності і спільні дії.

- Ну вас із вашою педагогікою. А яку маєте кімнату! Саме добра була би на наш комуністичний клуб. Не можу ніде найти підходячого локалю²³. Ви коли кінчаєте науку?

- Не знаю! Буду вчити, доки не виїду з Красноярська. А хоча й виїду, так тої кімнати не дістанете, бо тут задумуємо влаштувати на час вакацій²⁴ читальню для українців Николаївського району і курс для неписьменних.

- А то шкода! Гарне приміщення.

І школа українська під покровом батька Котляревського оставала неторкана до кінця. Ніхто її не питав, як це діється, що вона існує, коли приказано закрити всі школи аж до повної реорганізації. А школа таки існувала одинока на цілий Красноярськ, побіч жидівської і мусульманської, польську самі поляки звинули²⁵ ще перед приходом більшовиків. І не тільки існувала, але й давала про себе знати. В кінці взяла участь у великім Шевченківським концерті в Красноярську (я мала вступне слово, діти мої декламували), на яким нашій школі призначено почесні дві ложі. Давала про себе знати і в уличних бійках на кулачки і снігові кулі моїх школярів із «кацапами», які знов наших прозивали «хахлами-хахлушками». Але ці бої не мали поважних наслідків і не підкопували поваги школи, навпаки, єднали їй клієнтів з-поміж поляків, білорусів і москалів, які, не маючи власних шкіл, посиляли свої діти до нашої, щоби таки чогось навчилися.

З 30 червня закінчила я науку з малими сибірськими українцями. А в перших днях липня, діставши перепустку, виїхала з Красноярська на захід. Сибір, Ангара, Єнісей, Николаївка остали тільки споминами...

Вперше надруковано: Новий шлях. Альманах "Жіноча доля". – Коломия, 1930. – С. 319-324

Подаємо за виданням: Чом, чом, земле моя / Костянтина Малицька; упорядкув., прим. та наук. ред. О.М. Івасюк, В.Є. Бузинської. – Чернівці: Букрек, 2015,. С. 378 - 389

²³ локаль- місце

²⁴ вакації - канікули, перерва в роботі навчальних закладів, установ

²⁵ звивати - згортати, закривати

К. МАЛИЦЬКА. ПОРА! ВЕЛИКИЙ ЧАС НАСТАВ!

МАЛІ ГЕРОЇ

Картини з життя дітей

Задля рідного слова

У червні минуло їй одинадцять літ. Її ім'я Неоніла, та з пестоців кличуть всі Нулею. Не думайте, однак ж, що вона справді є нулею²⁶ дома, о ні! Вона – сміло сказати б, найбільша цифра в родині, бо крім намного старшого брата, Ромка, вона одна-однісінька донечка у своїх заможних родичів. Як на свій вік досить дрібна і ніжна. Перед кількома роками тяжко хорувала² на запалення мозку і лиш чудесним майже способом урятували її від смерті. З того часу стала вона маленькою царівною дома. Їй не можна нічого відказати, бо зараз плаче, а з плачу болить голівка, тому лікар заборонив чим-небудь її дразнити. Досі не мучено її надто наукою, а й вона сама не пересиджувала дуже радо над лекціями, хоч пропадала за цікавими оповіданнями і силу вже книжечок перечитала. Сего року скінчила четвертий клас руської шкільки, а тепер ось на вакаціях у бабуні й діда на селі з мамусею і братом. Татко – по причині занятості в уряді – лиш в неділю до них навідується. Се наймиліші хвили для Нулі не лиш тому, що може бачити татка, а й задля всіляких ласощів, котрі малій пестійці²⁷ привозять з міста.

Такий радісний день і сьогодні. Татко зовсім несподівано вчора приїхав, мабуть, в якимсь ділі, і позістане до вечера. Нуля лежить на килимку на рундуці²⁸. Дике вино²⁹ так густо заростає довкола, що ні один луч сонця не заходить крізь сплетене червонаве листя. Вдоволенна з холодка Нуля простягнулася на землі та, заїдаючи цукерки, читає дуже займаюче³⁰ оповідання з англійського, п. з. «Малий лорд». Такого роду історії вона незвичайно любить. Якраз була в найцікавішому місці, коли се почула з покою голос татка. Говорено о ній. Нуля піднесла голівку від книжки, наслухаючи.

- В сій справі, – казав татко, – я і приїхав. Треба доконче рішити щось о Нулі, бо вакації короткі. В нашій місті не маємо вищого руського наукового заведення. Най вчиться по-своєму, коли має нагоду.

- А дома не можна би Нулі дальше учитись? – спитала мама.

- Ні, – перебив татко, – в домашній науці нема тої систематичності, що в публічній школі. Час вже Нулі раз порядно взятися до книжки, вона ж досі й цілого року не вчилася, як другі діти.

- Ах! Вона така марненька! Не мучили би ви її тою наукою, – почувся голос бабуні. – От, най би ще цей рік відпочила у нас на селі.

- Люба моя бабусенька! Мушу їх за се поцілувати, – подумала Нуля, рада, що її справа приймає такий оборот. – Та татко щось нині справді надто сердитий і поважний, коли навіть бабуні не хоче послухати.

- Здоров'я Нулі, – говорить він, – поправилось вже, а стане ще сильніше, наколи дівчина буде дальше від дому поміж чужими, коли менше будуть її пестити й опихати³¹ ласощами, як дотепер, наколи втягнеться в примусову, правильну працю. Наука її не змучить, бо талант, хвалити Бога, має.

- Що ж ти задумаєш з нею? – поспитала мама, а Нулі здавалося, що в її голосі затремтіла нота смутку й страху, і їй чогось жалісно стиснулося серденько.

²⁶ нулею — нулем

²⁷ пестійка — пестунка

²⁸ рундук — ґанок

²⁹ дике вино - дикий виноград

³⁰ займаючий - цікавий

³¹ опихати - надмірно годувати

- Хочу віддати її до руської виділової школи у Львові, – відказав батько, – в сій справі написав я до одного знакового, звідуючися³² про услів'я³³ прийняття. Се, мабуть, найліпше, коли її там помістимо. На станції може бути у панства Н. – вони також мають дівчинку в літах нашої.

Нуля не слухала дальше. Вона зірвалася з килимка і миттю кинулась до покою.

- Я не хочу до Львова! Я не піду з дому! – кричала з плачем і припала до бабуні, начеб там шукала підмоги. – Бабусенько! Не дайте мене! Я умру, я не хочу, я буду дома вчитися, я піду до нашої виділової школи з Олею! Я не поїду від мами! – заходилася щораз дужче.

- От, ще й розхорується дитина з плачу, – журилася бабуня, беручи на коліна розмазану внучку.

Татко підійшов до Нулі і, поклавши руку на її голівку, сказав рішуче: «Нічого їй не буде, вона ж у мене розумна дівчина. Виплачеться тепер, подумає над тим, що почула, і сама попросить, щоби її відвезти до Львова».

Та Нулі годі було успокоїтися; вона аж до обіду заливалася слізьми, а на обід нічого не хотіла їсти на превелику турботу бабуні, що побоювалася про її здоров'я.

Пополудні татко від'їхав, мама мала за кілька днів написати, чи Нуля годиться на се, що урадили, бо силувати її не хотіли. Про Львів ніхто вже нині не говорив, і вона сама про се не згадувала. Вона скрилася у садок та, потонувши у високу траву, стала роздумувати над своєю долею.

Отже, її хочуть дати геть від мами десь далеко поміж чужих людей, хочуть позбутися, – казала до себе з гіркою усмішкою – і її мале серденько стискалося таким жалем, начеб їй справді нароком³⁴ заподіяно велику кривду.

І як зможе вона жити там самотня, – вона, що ще ні днини одної не прожила без родини, вона, що вночі, коли присниться їй щось страшного, перелазить зі свого ліжечка до мамусі під ковдру.

Вона тямить, як рік тому поїхала мама з дідунем в сусідство, вона осталася з бабунею, бо кашляла. Мама вернулася аж пізно вночі, та Нуля не спала до їх повернення. Її тривожило, щоби мамі не сталося там щось злого. Ану ж нападуть їх в лісі вовки або коні сполошаться, або інша яка пригода, не дай Боже, лучиться³⁵. Ах! Як вона мучилася тоді сими гадками, як безконечно мучилась, перевертаючись по ліжечку! А тепер ось цілий рік має жити без мами й татка, між чужими. Чи вона їх знає? Чи стануть вони її любити? О! Певно, не дозволять ні голосніше засміятися, ні побігати, бо се не личить; певно, будуть годувати росолами та чистою гербаткою³⁶ та скажуть цілісінський день сидіти над дуже мудрою книжкою або зривати очі над якимось вишиванням.

- Боже мій! Боже! Яка я нещаслива! – стогнала Нуля, стискаючи обіруч голівку. Ще довго хлипала в розпуці, аж сон стулив її оченята і вона заснула на мураві здоровим діточим сном. Так найшла її бабуня, коли під вечір поверталася з поля через садок, і забрала з собою у хату. Нагодувавши малу при вечері прегарною кашкою і напоївши гербаткою до половини з конфітурами, уложила внучку на спочинок.

На другий день прокинулася Нуля вже досить пізно. Чи се сон, що її хочуть дати до Львова? – була перша її гадка. Вона сіла на ліжечку, підперла головинку рукою і задумалася. Ні, не сон, та хоч се й правда, нині ціла подія представилася їй дещо лагідніше. Надворі так гарно сяяло сонечко, з подвір'я неслося воркування голубчиків, домашня птиця починала свій сніданковий концерт, годі було сумувати.

¹⁴ звідуватися — дізнаватися

³³ услів'я — умови

¹⁶ нароком — навмисне

³⁵ лучитися - трапитися

³⁶ гербатка - чай

- Якось-то буде! – потішалася Нуля, зриваючись борзенько з постелі й натягаючи панчішки, бо в городчику почула вже голоси Маринки і Зоні, тіточкиних сестер.

- Вставай, сплюшко! – гукнули крізь відчинене вікно, кидаючи росю скроплені рожі прямо в личко Нулі. – Вставай! Ідемо убирати залю на вечір.

- Ах! Я й забула! – скрикнула Нуля, – підождіть, прошу, на мене, я зараз буду готова. Вона аж тепер пригадала собі, що нині влаштовує місцева читальня вечерок в пам'ять 250-ї річниці повстання Хмельницького. І як могла вона про се забути! Та ж від місяця займаються дідуньо з братами сим торжеством. Вона також декламує стишок і виступає в живім образі з другими дітьми. Нова подія, новий труд розігнали сумні спомини з вчорашнього дня; Нуля мов про них і не знала ніколи. Веселенька, як усміх свіжого ранку, поспішила з ріднею до читальні.

Цілі гори соснини лежали вже тамки, деякі з сільських хлопців і дівчат починали плести вінки. Наші присілися до них. Прикрашання кімнати зеленими вітами, килимками, квітами і барвистими хоругвцями зайняло їм увесь ранок і полудне. Зате коли під вечір діло було готове, усі аж сплеснули руками з зачудовання. Мала кімнатка читальні мов не та стала. Просто дверей серед зелені, на тлі килимом вкритої стіни, білів бюст Хмельницького, інші стіни прикрашали образи з руської історії.

Вечерок мав розпочатися о восьмій годині, дівчатка пішли ще додому перебраться. Нуля надягла свій народний стрій: оксамитовий жупаник і червоні чобітки; косу з синьо-жовтими биндами пустила долі. Крім бабуні, йшли всі з дому. В читальні було вже досить старших селян і молоді.

Коли дідуньо промовою відкрив вечерок, глибока тиша сповила залю. Всі слухали, здержуючи віддих, щоби ні одного слова не втратити. Зворушена Нуля шепнула до Маринки, що сиділа біля неї:

- Так чогось мені лячно, як на пописі, послухай, як б'ється серце!

- Се повага хвилі так тебе настроює, – відказала Зоня. По дідуньові мав Ромко відчит о Хмельницькім, відтак слідували співи і декламації. Нуля виголосила стишок «Мово рідна». Її поява в народнім строю, звучний дитячий голосочок, що так сердечно взивав до любові рідного слова, викликали загальний подив у всіх присутніх. Образ з живих осіб закінчив торжество. Гучне «Ще не вмерла Україна!» залунало по селі, понеслося ген садами крізь зористу ніч серпневу у село.

Повна одушевлення й дивного тепла в грудях поверталася Нуля з ріднею домів. До них прилучився старий Магун, господар читальні.

- От і вам спасибіг, панночко, що врадували нас нині такими гарними віршами, – заговорив, стискаючи дрібну ручку дівчати в своїй широкій долоні. – Так, так, хто свою рідну мову забуває, її цурається, не варт, щоб і по світі ходити! Та таких, на жаль, ще много, що хоч і мають нагоду вчитися руського слова, а не хочуть, на сором собі, на глум ворогам!

Нулі здавалося, немовби послідне було до неї сказане, і вона, мимохіть спаленівши, опустила вниз очі, хоч Магун вже про щось друге став з мамусею балакати.

Вона підійшла до брата, що йшов позаду.

- Ромцю! – спитала, – ти казав нині у відчиті: «І днесь треба Русі жертви приносити, та не кроваві», – що се значить?

- Го! Го! Як бачу, моя сестричка незвичайно уважно слухала, – засміявся хлопець, – та стривай, витолкую тобі по змозі. Ти читала про Марту Борецьку?

- Так.

- І про козаків дещо вже знаєш. Ось бачиш: Марта в обороні рідного міста віддала голову під сокиру ката. Козаки своїми грудьми заслоняли рідну землю від ворогів, давали вбиватися на палі, бо такої жертви тоді й вимагав дух часу. Нині нічия кров пролита не виборе нам кращої долі, но і нині кличе вітчизна жертви та жертви труду. Се також жертва, задля неї треба зректися не одної приємності в житті, а віддати свій час і гріш для добра земляків, треба учитися много і працювати, бо в науці лиш, спільнім труді й пожертвованню одиниць сила наша і краща будучність.

А моя сестричка яку жертву загадує принести своїй країні? – спитав, підносячи дрібне личко дівчати вгору.

- Невелику, але сердешну, – шепнула Нуля, коли вже стали перед домом...

Татко не ждав довго на відповідь. На другий день по вечерку сама Нуля такий ось лист вислала до міста:

«Татусеньку! Даруйте, що я колись-то була така нечемна і плакала не знати чого. Я радо поїду до Львова і буду вчитися много і пильно своєї рідної мови, щоб не глушилися з нас вороги. Я не хочу бути, як досі, плаксивою, розпещеною Нулею, я хочу бути розумною русинкою, хочу працювати. Я навіть не боюся вже сама вночі без мами. Запишіть мене там до школи, а в неділю привезіть, прошу, з собою мої книжки з четвертої класи, щоби я собі дещо ще повторила. Тимчасом цілую Ваші дорогі руки.

Ваша вдячна донька Неоніла».

Малий гуцулик

Звинно³⁷, як дика коза, спинався він на стрімку гору, що виросла понад шумлячим Черемошем. Його струнка постать в короткім киптарі³⁸, широкім брилі й легеньких личаках³⁹ лиш маяла по вузькій стежині. Там низом під горою котить срібний Черемош свої зимні⁴⁰ хвилі, а лучі вечірнього сонця золотою стежкою плигають по колибаючійся плесі. Малий гуцулик жваво ступає вперед. У нього в руках сучкуватий костур⁴¹, в шкірянім чересі⁴² гарно вирізаний топірець. За ним іде товариство, зложене з двох старших панів і пані, молодого панича, двох панночок і хлопця літ десяти. Се гості, що приїхали з міста побачити гори, налюбуватися красою карпатської природи. Данило їх проводирем. Мовчки ступають усі; дорога важка для панських ніг, звичних ходити по рівних міських хідниках. Вряди-годи приставкують відпочити і поглядіти вниз. Ах! Як то глибоко! Аж в голові крутиться! Один схиблений крок – і смерть жде тебе в зимних водах Черемоша. Лиш Данило, син тих гір, мов і не чує утомлення.

На малій рівнинці в половині гори здержуються, щоби відпочити. Пани розпускають парасолі, пані виймають закуски з кошчків. Данило сідає осторонь від них на широкім камені, що повис над роззявленою деброю⁴³. Сидить неначе на коні й вимахує топірцем. Пани розмовляють між собою. Гуцулик розуміє їх, хоч вони й не по-руськи говорять.

— Ту⁴⁴, мабуть,— каже старший з панів,— мав скриватися славний опришок⁴⁵ Довбуш, що то довгий час був пострахом Косівщини. Гуцули оповідають, буцім в цій горі ховав він свої скарби, добуті грабунком. У них він героєм.

— Гарні в них герої! — засміявся злобно молодий панич з тонкою шиєю і блідим лицем.— Та вони всі мають вигляд опришків, і я не відважився б хоч би з отсим малим пускатись сюди сам ніччю.

— Ах! Ті русини справді ні історії, ні літератури не мають! — запищала ніжна панночка, глумливо підносячи губи.— Такі опришки, як Довбуш, такі варвари, як козаки,— це їх багатирі, а такий хлоп Шевченко у них найбільший поет. Куди їм рівнятися з нами! Ми маємо цілі легіони славних вождів, що проливали кров за відродження вітчизни⁴⁶, сотки ще

³⁷ звинно - спритно

³⁸ киптар (кептар) — безрукавний хутряний кошушок, який з давніх часів використовується населенням Карпат та Прикарпаття

³⁹ личаки - постолі - взуття, яке побутувало в Україні до початку XX століття

⁴⁰ зимний - холодний

⁴¹ костур — посох

⁴² черес - пояс зі шкіри, ремінь

⁴³ дебра - яр

⁴⁴ ту, діал - тут

⁴⁵ опришок - порушник спокою, борець проти багатіїв

⁴⁶ вітчизна - вітчизна

славніших письменників і других артистів, що здобули собі світову славу.

— Я помітила, — відізвалася старша пані, — що ті гуцули дуже лакоми на гроші. Ось вчора за кілька склянок молока там в долині казала собі якась жінка добре заплатити.

— О! Вони здирають нас де можуть! — перебив панич, а ще як знають, що мусиш заплатити, бо нігде нічого не дістанеш, хоч гинь. А були ви коли в їх хатах? Бруд по коліна, нікуди й ступити. Цього не доводилось мені бачити між нашим простим народом!

— Що ти рівняєш цих до наших! — з негодованням закликала знову панна.

— Це, звичайно, ще дикий, зовсім некультурний нарід, і таким через своє ліни्वство повік остане.

Данило сидить осторонь і слухає. Його густі брови грізно здвигаються над темними очима, губи стискаються до крові, а рука щораз завзятіше вимахує топірцем. В його серці накипає жаль до сих ось людей, що прийшли на його рідну землю зневажати її синів. Він глядить на дівчину і знов у пропасть.

"Таке слабе, а таке лихе на язик,— думає,— одною рукою швирнув би-м її там вниз, кісточок не позбирала б! Пек ти! — спльовує, що така гадка прийшла йому до голови. — Ще би марою страшила наших людей по ночах. Отак лишити їх тут, а самому стрибнути в бік села, най шукають дороги, коли такі мудрі! Та ні! Наймився, треба довести: сказали б, що гуцул зрадливий. Чи правда все воно, що ці ось на нас наговорили? — зітхає хлопець.— Не знаю, де мені і знати неписьменному. Коби був учився, то відрубав би їм не так!" Та йому, сердезі, годі було вчитися, коли вдома нужда, ще й татові колода в лісі ноги поломила, змалку вже треба було на хліб робити. Та, мабуть, не всі такі дурні, як він, таж з їх села вчаться хлопці в школах ген аж у Чернівцях. Гуцули ще не вся Русь! А той панич, що є тепер в єгомостя⁴⁷, має стільки книжок і читає з них по-руськи таки людям, що аж плачуть, бувало. Мусять мати і вони своїх героїв, бо ж недарма згадують в піснях про якихось богатирів; мусять мати, він чує се своїм придавленим серденьком, що і поза ними славна подія ми минувшість! А гроші здирали в панів хіба стара чарівниця Каргутиха, а другі беруть як слід. Годі ж бо й свою тяжку кervаницю⁴⁸ давати дурно, у них і так не багато достатків, худоба сего року вигибла, вівсик град вибив...

Пани відпочили, встають до дальшої дороги. Встав і Данило зі свого камінного коня, веде дружину аж ген під сам шпиль величної гори. Він нароком вибирає тепер щонайприкріші стежки, по котрих сам легко і швидко мчить. Та прочі не в силі його догнати. Вони пристають, совгаються по дрібних камінцях, що вкрили узбіжжя гори, пані і панич викрикують пискливо на кожній більш стрімкій скрутині.

- Ади! Які відважні, — глядить на них з погордою Данило, — знать, вони лиш на язики такі герої! Великий хлопець, а боїться ногу поставити, з таких-то слабодухів виростають їх богатирі...

Дальша дорога стає рівнішою. Пани починають співати, но уривають задихані, станувши на самій шпилі. Прегарний вид розкрився на синій Черемош і ланцюги околичних гір.

— Що за чудова країна! — чути голоси одушевлення. З полонин понеслася пісня вівчаря. Чужинці слухають в задумі тужливих звуків, що лунають горами.

— Гарна пісня! — хвалять. — Лиш така сумна...

— Як наша доля, — думає Данило і гордим зором поводить довкола, немов пишається красою своєї землі.

— Ах! — скрикнула панночка, що стояла край дебри, де бистрий гірський потік шумів по камінцях. Її капелюшок упав якось вниз і котився по стінах прогалини. Та ось миттю, відкинувши топірець, збігав уже гуцулик в долину, і заки⁴⁹ пани очунали з тривоги, стояв при них з капелюхом у руці, неначе й нічого не було.

⁴⁷ *єгомость* -- «його милость», так величають священика

⁴⁸ *кervаниця* - заробіток, результат тяжкої праці

⁴⁹ *заки, діал.* - доки

— Зух⁵⁰ хлопець! Спустився в таке пекло! — дивувався панич, поглядаючи в яр, в котрім шуміло і клекотіло, як у справдішній чортівській печері.

Малий хлопчина показував вітцеві топірець Данила.

— Майстерно вироблена штука! — став старший пан обзирати вирізки.

— Чи то ти робив, хлопче?

— Я сам, — відказав Данило. — У мене вдома ще два кращі. Та це простенькі всі. Коби ви побачили, які топірці і пістолі вирізує старий Мардас, є на що подивитися!

— То межі вами правдиві артисти, — говорять пани, а хлопчина не попускає з рук гарної сокирки.

Стали сходити з поворотом короткою стежкою, і ось небавом⁵¹ опинилися на широкій доріжці, що простувала у село.

— А чи не продав би ти нам цього топірця? — поспитав старший пан. — Заплатимо тобі добре, — і простягнув срібний ринський⁵² гуцуликові.

Данило мов не чув. Він глядів просто себе. Перед ним виднілось його рідне село, сповите саявом заходячого сонця. Ширококрилий орел шибував⁵³ горою понад верховіттям дерев, ген-ген в долині наліво блищав трираменний хрест дерев'яної церковці, з полонин звеніла протяжним гомоном гудьба трембіти. Він глибоко втягнув грудьми вечірний легіт, що залітав з Черемоша, і промовив:

— Топорець візьміть собі даром, покажете тим панам в місті, най знають, що і гуцули не такі дурні, як вони думають. А ось вам гроші, котрі ви дали раніше, — говорив, витрясаючи з череса срібняки, — не візьму їх від тих, хто зневажає мій нарід. Не дуже й ми лакоми на них! За молоко обдерла вас стара Каргутиха, зайшла циганка, не гуцулка. А ви, пани, знайте: бідні ми лиш і пригноблені, тому й темні, та коби нам змога вчитися як треба, в не одному перегнали би ми вас, мудрих і відважних. А тепер прощайте! Ся стежка веде вже прямо в село.

Він махнув широко брилем по руці, що витягала гроші, і поки товариство отямилось з дива, щез між кущами ялівцю поза горою: лиш чутно було, як падали потручувані личаками камінці та звеніли розсипані гроші, що котилися на дно шипучого потоку.

Збунтована шістка

Відвічним було звичаєм в містечку Н., що на Боже Тіло шість дівчаток з четвертого класу сипало квіти під час процесії. Вибирано найчемніші й найпильніші, задля того й уважали се діти якоюсь почесню, наколи котру призначено, як знов заборона сипання викликала цілі струї сліз так гірких, що учителька рідко і приміняла таку кару.

Так було і в сім році. Від місяця вже вибрано шістку до процесії, щоби мала час приготувати собі суконки, а учителька певна, що всі ставляться, і не згадувала про се більше. Тому і вельми здивувалася, коли тиждень перед святом одна з шістки в імені всіх заявила, що жодна з них не прийде на процесію.

- Чому? — спитала учителька.

- Не маємо білих суконь, — оправдувалася найстарша, Галя Єрська.

- Ніхто з вас не має? Ви самі казали прецінь, що родичі обіцяли справити вам нову одіж...

- Родичі нам не справили.

- Ні одній?

- Ні одній.

⁵⁰ зух — завзята людина; молодець, хват, сміливець

⁵¹ невабом, діал. - незабаром, скоро

⁵² ринський — назва австрійського гульдена

⁵³ шибувати- рухатися

- З якої причини?

На се не було відповіді, лиш здавалося вчительці, що шість пар оченят якось таємниче переглянулося між собою.

- Щось в тім є, – подумала, а голосно додала: – Зле, що ви не повідомили мене о тім скорше, щоби були би вибрали другі дівчатка, та, може, котра з вас в класі має білу суконку?

Зголосилося три, що вже тамтого року сипали квіти. Хоч одіж їх дещо і знищена, но виперуть в сім тижні, приберуть стяжками, і буде як нова.

- Коли моя закоротка, прошу пані, – говорила з жалем Марічка Новаховичівна.

- Дай шлярку⁵⁴ долиною! – радили другі діти.

- Так, так, зараз нині се зроблю, – тішилася мала, що так нечаяно спало на неї таке щастя. Вона аж усміхнулася, подумавши, як мама закрутить їй волосся в кучері і наложить міртовий віночок на голову.

Но трьох таки не ставало.

- Треба вибрати з других класів, бо іншої ради нема, – промовила учителька і вийшла порадитися з управителькою.

- А видите! – стала стрибати по її відході Марічка, – я буду сипати, буду, буду! Яке велике щастя! Може, мені мама і цілком нову суконку наберуть, ще вшиють до неділі. І кошичок собі куплю!

Шістка мовчки всміхалася між собою.

Увійшла пані з управителькою.

- Що се? – сказала послідня, звертаючися до вибраних раніше дівчаток. – Що се? Бунт? Ви не хочете бути на процесії?

- На процесії будемо, – промовила за товаришок Галя Єрська, – лиш не в білих суконках.

Но управителька була переконана, що дівчата таки задля якогось упору⁵⁵ затялися не брати участь в торжестві.

- Певно, погнівалася одна з другою і не хочуть разом сипати, – говорила до вчительки, – бо і так буває; з сими малими годі не раз дійти до ладу. Суконки можуть мати, се ж діти заможних родичів, а кілька метрів білого батисту немного коштує.

Учителька також так думала, но знову не вірила, щоби дівчатка посперечалися. Їх очі надто сердечні погляди міняли між собою, а личка сяяли навіть якоюсь внутрішньою радістю. Її більше чудувало⁵⁶, що вони ось так легко, без найменшого жалю, зрікаються сего, як казала Марічка, великого щастя. – Щось в тім мусить бути, лиш, певно, ні гнів, ні упір не є причиною їх постанови...

Та постанова ся була, мабуть, дуже рішуча, бо до неділі нічого її не захитало. Наша шістка стала в звичайних суконках з другими в парах. До сипання було вибрано дітей різного віку, тому й не випало воно, на превелике невдоволення управительки, так гарно, як попередніх літ. Мала Софійка Торонівна з першого класу два рази упала на землю, не вміючи іти боком, Ганя Іванкевичівна загубила в натовпі один черевичок, зле зав'язаний, а Стефка Бірчаківна відразу все зілля висипала з кошичка, так що опісля лиш порожньою ручкою вимахувала поперед себе. Одна Марічка Новаховичівна так граціозно кидала квіти, так пишно представилася в русявих кучерях і новій суконці з синіми лентами, що очі всіх залюбки зверталися до неї. Нарешті торжество відбулося, і дівчатка просто з церкви стали розходитися домів.

Учителька четвертого класу ледве встигла пообідати, коли се крізь вікно побачила перед своїм рундуком⁵⁷ громадку дівчат, що добувалися несміло до дверей.

- Сьогодні все й виясниться, – подумала, розпізнаючи в своїх гостях Галю Єрську з товаришками. Дівчатка увійшли до кімнати.

⁵⁴ шлярка- обортка

⁵⁵ задля якогось упору - задля якоїсь мети

⁵⁶ чудувати - дивувати

⁵⁷ рундук (тат.) - ганок

- Що ж ви мені, мої милі, скажете? – підбадьорювала їх ласкаво вчителька.
 - Ми до пані за порадою, – почала Галя, кладучи на стіл щось завиненого в папері, – і замовкла збентежена, не знаючи, як річ розказати.
 - Се ось гроші за наші суконки, – вирятувала товаришку Оля.
 - За які суконки? – спитала вчителька.
 - За ті білі, що ми мали в них бути на процесії.
 - Бо то, прошу пані, – перебила Оксана, – ми хочемо зробити, як ті два старці.
 - Два старці? – чудувалася вчителька.
 - А ті, що йшли до Єрусалима. Один пішов, а другий віддав свої гроші, призначені на дорогу, бідній родині.

Тут впала в слово⁵⁸ Дозя:

- А чому не скажеш, що ти не хотіла до нас пристати, жаль тобі було не сипати квітів...
 - А ти хіба так відразу й пристала, – боронилася, паленіючи Оксана.
 Вчителька розсміялася:
 - З усього, що ви досі наговорили, я нітрохи не знаю, за чим ви до мене прийшли. Розповіси ти мені, Галю, як все було. Кажете, ці гроші були призначені на білі суконки?
 - Так, – признали всі.
 - Чи ваші родичі знають про се?
 - Ми розповіли їм, – казала Галя, – і просили, щоб дозволили нам ужити сих грошей на ліпшу ціль.
 - Хто ж перший порадив вам так зробити?
 - Ми самі... – почала була Галя, та Оля спинила її.
 - Не ми, прошу пані, вона перша нас до сего намовила. То було, як ми прочитали повістку «Два старці».

- Се я лиш з Галею читала, – поправила товаришку Марта, – тебе тоді не було. Ми читали вголос в садку, тета Галина нас слухала. Як ми скінчили, питає: «Котрий старець ліпше вам подобається?»

- Той, що поміг бідній родині, – крикнула я з Галею.

А вона каже:

- Правда, добрі вчинки значать більше, як сама молитва.

На другий день говорить до мене Галя:

- Знаєш, Марто, не купуймо сего року білих суконки, а ті гроші обернім на іншу ціль...
 - А моя Мартуня, – нанизала дальше оповідання Галя, коли подруга пристала, – а Мартуня скривилася і скрикнула: – Як то? Не хочеш сипати квітів на процесії? Я на тото щастя від року жду! Що скажуть тамті чотири?

- А ми, – заговорила Христя, – дізналися про се аж третього дня.

- Не третього, а другого, зараз в четвер, – докинула Оля. – Пополудні, коли я прийшла до Галі по книжку, розповіла вона мені цілу річ і каже: – Що думаєш, Олю, не ліпше, як ми ті гроші обернемо на другу кращу ціль?

- Як се? – питаю.

- А так, суконки раз на рік візьмемо, до другого вже й закороткі будуть, а за тих дванадцять ринських⁵⁹ можемо щось гарного зробити.

- Аж дванадцять? – чудувалася вчителька, розвиваючи гроші з папірця.

- Дванадцять, прошу пані, – пояснила Оксана. – Ми обчислили, що на кожну випаде по два золотих ринських, бо треба чотири метри батисту по 40 крейцерів, то один ринський 60 крейцерів, два метри стяжки по 15 крейцерів і кошичок за 10 крейцерів, то разом 2 золотих ринських, - а нас всіх шість, то 12 ринських.

- Добре вираховували! – похвалила вчителька.

⁵⁸ *впасти в слово* - взяти слово

⁵⁹ *ринський* – грошова одиниця, назва австрійського гульдена; 1 золотий ринський дорівнює 100 крейцерів.

- Зразу, – оповідала даліше Оля, – годі нам було зректиса білих суконок, но Галя так нам договорювала, так просила, що ми нарешті всі пристали. І мама дозволила мені, і їм їх родичі.

- Я і зовсім сего, що зробила, не жалую! – закликала Марта.

- Бо вже по процесії, – сміялися другі.

- То так забавно було нині, як мала Софійка пленталася і падала, – критикували другі.

- Но ви не сказали мені се, на яку ціль призначаєте сі гроші, – перебила вчителька їх замітки.

Всі замовкли.

- За сим ми і прийшли до пані, порадитися, – сказала по часинці Галя, – не знаємо, як би їх найліпше ужити!

- Може, післати їх якій бідній родині, – радила Марта.

- Не знати лише, котрій, – відозвалася Оля. – Бідних родин і у нас досить, і нашими грішми не много їх запоможемо.

- То даймо на яку церкву чи школу, – не замовкала Марта.

- Я думаю, – промовила знов Галя несміло, – чи не можна би поділити сі гроші на дві часті, і...

- І? – запитала зацікавлена громадка.

- І одну частину дати на Народний дім, що мають у нас будувати, а другу на викуп селянських ґрунтів.

- Славно, Галюсю! – закликала учителька, – відки прийшла тобі така прегарна гадка до голови?

Галя розповіла:

- Недавно дістали татко лист від Івана Дмитраша з Краснопілля, що то виїхав до Америки. Пише, що бідує там тяжко, що вернув би ся назад, та нема до чого, бо ґрунт проданий. Татко були дуже зворушені й сказали: «Іде наша земля в чужі руки, а її сини блукають по чужині за прошенням хлібом. Щастя, що зав'язалося тепер товариство, котре займеться викупом ґрунтів селянських...»

- То і ми пішлим на се гроші, – сейчас Марта пристала, а з нею й другі дівчата.

- А половину дамо на наш Народний дім, добре? – запитала Галя.

- Згода! – гукнуло одностайно прочих п'ять.

- Та ми би просили, – звернулася Оля до учительки, – щоби пані самі нам сі гроші вислали, де треба, бо ми й не знаємо, як висилати.

- Но, – докинула Галя вже при відході з порога, – не подаючи наших імен. Так ми урадили між собою...

В тиждень опісля немало зчудувалися члени місцевої читальні, коли в щоденнім часописі, що до них приходив, в списку жертвующих на різні цілі читали ось таке:

«Збунтована шістка з Н. прислала на фонд викупу селянських ґрунтів 6 золотих ринських».

Найменший

Завтра Микола Гунич від'їжджає до Америки цілою сім'єю. Немала ж бо вона: жінка, три доньки, два хлопці-парубчаки, найменший Олекса закінчить шостий рік. Їдуть всі далеко за море між чужими людьми шукати долі, нужда жене їх з рідного краю в світ за очі. Обійстя спродане, худібки давно вже немає у стайні, в шпихліри⁶⁰ засіки порожні від зими. По пустій хаті крутиться ґаздиня, ладить послідний раз вечерю при ріднім вогнищі та витирає заплакані очі брудною запаскою. Старий Микола сів на приспі перед хатою, витяг люльку з-за череса і пакає так завзято, немов з димом хоче пустити журливі думи, що припали його голову. Невесела стелиться дорога! Гірко тут було, хтозна, як там буде. – Гей! Гей! Милий Боже! Де

⁶⁰ шпихліри - приміщення, де зберігали зерно

та його доля скривається, що він її досі ще не зазнав! – Перед ним промайнуло ціле його життя в труді, сльозах і біді, ні одної яснішої хвили, ні часинки безтурботної!

- Нема за чим жалувати, - думає старий і пакає люльку дальше, хоч давно вже вогонь в ній погас. – Дітей немає вдома, розбрелися по селу попрощатися де з ким: дівчата з подругами, хлопці з товаришами. А він? З ким йому прощатися? Хіба з отсими зеленими могилами на кладовищі, де лягли спочити його батьки та діди, хіба з тою старою церквою, що видніється у віночку розлогих крислатих лип, та хіба з сею чорною землицею, що поливав її стільки літ кров'ю своїх рук, потом чола і слізьми. А з другими вже попрощався!

Під пустим оборогом бавиться його найменший Олекса зі старим Круком.

- Най потішиться ще псиско дитиною, заки чужа рука стане його годувати, – думає Микола і позирає на ясну голівку, що безжурно ховається в чорні кудли товариша. Ворота від вулиці заскрипіли.

- Дай Боже добрий вечер! – здоровлять прихожі.

- Дай Боже і вам! – відказує господар і просить сідати побіч себе. Двоє старших ґаздів і жид-орендар, що закупив хату, містяться на приспі.

- То ви вже завтра та й в дорогу, – починає перший розмову.

- Та і вже, – промовляє глухо Микола.

- Попродали увесь статок, то і грошей десь у вас повніські скрині, – ніби жартує другий, вказуючи на клунки, що лежали на підсінню.

Микола всміхається гірко.

- Се цілий мій доробок за стільки літ кривавої праці, се все, що повезу на нову оселю за море...

- А нема ще у вас чого купити? – показує арендар на оборіг, де лежала стара борона і кілька поламаних коліс.

- Ні, – каже Микола, – се забере коваль за те, що скриню нам окував.

Арендар підходить до малого Олекси та, поплескуючи хлопця по плечах, питає: – А сего би не продали ви ?

- Нема купців на таких, – похитує головою батько.

- Ну, а як би найшовся, багато захочете? Дам п'ятнадцять срібних...

- Мало, хлопець незабаром до роботи стане, – приговорюють сусіди.

- А двадцять візьмете? – термосить арендар хлопчиною.

Олекса витріщує ясні очі – не розуміє. Чи мали б його так продати, як ось недавно торгували їх Багрю-пестійку? Він з усієї сили виривається з плачем з рук орендаря і, незважаючи на гучний сміх, що звенить за ним, втікає в садок, схритися перед сими нелюдами. Під розлогими вітками бузини, що приперлася до сусідового тину, не знайдуть його. Він так і припав до землі, жде, поки не втихне розмова, не відійдуть страшні ті гості. Забрали вже їм хату і худібку, садок і поле, невже ж і його ще відорвуть від мами і тата, сестер і братів? Дрожить Олекса цілим тілом і жде...

На небі заясніли зорі, з луга понеслася пісня соловія.

- Гей! Де ти, Олексо? – гукає мати на вечерю.

Хлопчина висуває голівку з гущавини і пробирається обережно крізь грядки до хати. Розсунені дрібними ручками макові квіти хитають барвистими чашинами, притоптана травичка прямує йому вслід. Він спинається до вікон зазирнути, чи нема їх. Пусто! Рідня вечеряє на дворі, кличуть і його. Мовчки їдять, не складається нині розмова. Повечеряли, погасло в печі, полягали спати покотом на голій долівці.

Душно в хаті, двері навстіж відчинені, нема чого замикати голих стін. Вузьким поясочком закрався місяць у хатину. Спить молодь здоровим літнім сном – лиш Микола не може повік стулити, не спиться і найменшому. Ану ж прийдуть тепер купці і сплячого заберуть з собою, куди б тоді тікати?

Розплющені оченята спиняються на ясній полосі світляній.

- От якби так по тій срібній стежечці полинути до місяця, – думає хлоп'я. Ніхто б там його не досягнув, довженьких рук би треба, високої драбини...

Тісно Миколі в хаті, не задрімає, мабуть, нині. Він зводиться з постелі і йде в садок. За ним потихцем суне Олекса. Чарівним сяйвом сповиті, клоняться верховіття дерев. Як тихо, свіжо! Як гарно в невеличкім садочку! А на душі в нього так важко! Се послідня ніч на рідній землиці, завтра будуть вже далеко, далеко... І не побачити йому, може, й ніколи сего синього неба, ні стріхи батьківської, не почути соловієвої пісні... Сльози так і котяться горохом по лиці, пекучий біль стискає серце. І мов важким тягарем придавлений, Микола паде на землю, тулиться до неї, неначе до матері, а його збілілі губи шепочуть в розпуці:

- Прости, рідна! Що не в силі я задержати тебе, не в силі більш поту і крові вливати в твої надра. Прости, що чужі руки будуть відтепер плекати тебе, рідна матінко, чужі – не мої. А нас тепліша, багатша країна собі зове. Та стривай! Най лише дороблюся там за морем, най наскладаю дещо грошей, я знов поверну сюди, з-за семи гір і семи рік соколом прилину і відберу тебе, свята, від чужинця, відберу! Так мені, Матінко Божа, допоможи! Не з добра продав я тебе, землице, не з добра...

По білій стіні хати промайнула тінь, задрожала росою сполокана травичка, а на склонену голову Миколи опала пара дрібних рученят.

- Що се? – зжахнувся старий і перехрестився тричі, немов перед марою. В світлі місяця виринула перед ним з борозди дрібна стать його найменшого.

- Тату! – шепоче він і ручкою витирає батькові очі, – тату, не плач! Продай мене завтра, як продав Багрю, а за гроші викупи нашу хату і землю!..

Китичка фіалок

Фіалки – се улюблені квіти учительки. Коли перший раз навесні принесли їй китичку⁶¹ свіжих, росою скроплених квіток, не могла ними доста налюбуватися. Та такі гарні, великі росли лиш в одному місці. Далеко за селом над глибоким яром спиналася стрімка глиняста стінка, поросла густим гаєм. Там поміж терням і колючою гущавиною розцвітали вони найгарніші, найзапашніші. Сила їх росла також по лугах і пасовиськах, та сі були бліді, дрібні і безвонні – їх приносили діти найбільше, бо до перших нелегкий був приступ.

Но від тижня зайшла дивна річ. Скільки разів поверне учителька зі школи додому, знаходить в своїй кімнаті на вікні китичку великих душистих фіалок. Хоч і як ломала собі голову, від кого той дар може бути, дотепер позіставало це для неї тайною.

Нині субота. Восьма година давно вже продзвонила – наука почалася. Старші діти пишуть задачу, молодші числять з учителькою.

У класі тихо, чути лише скрип пер по правій – хоральні відповіді по лівій стороні. Крізь відчинені вікна залітає весняна пісенька пташати, вливається свіжий подих травневого ранку, огрітої землиці, сполоканої недавно дощем. Інколи дехто із старших хлопців підніме голову від зошита, погляне в садок, що розвивається, потягне широко груддю весняні пахощі і знову пише далі. На шкільнім годиннику вдарило пів.

Старші діти вийняли книжки, молодші стали писати з таблиці за вчителькою, коли це двері відчинились, і до класу ввійшла ще одна мала школярка Ксеня Чабаківна.

Протяжне «а-а!», повне зчудування і негодування, понеслося поміж лавки. Деякі з дальших місць поставали, щоби побачити пізнього гостя.

Оленка Кривоносова шепнула глумливо до своєї сусідки:

– Знаєш, вже шостий раз у цім тижні.

Гринь Климів голосно промовив:

⁶¹ *Кітиця* (лат. botrys) — просте ботричне суцвіття, у якого на головній осі сидять окремі квітки на квітконіжках приблизно однакової довжини

— Прошу пані, вже п'ять хвилин по пів до десятої.

Учителька відвернулася від таблиці.

— Справді, цього трохи забагато, — промовила. — Від тижня з кожним днем пізніше приходиш. І хоч би ти сказала, що цьому за причина? Далеко не мешкаєш, дзвінок до вас чути. Взими можна б це ще оправдати, але тепер, у такі гарні весняні дні, повинні діти з пташками зриватися ранком до праці, а ти спиш, мабуть!

— Сплюшка! — гукнув Юрко Станичний, що сидів найближче до дверей.

Мала опустила очі вниз і мовчала.

Учителька підійшла до неї, а взявши за руку, повела до столу і посадила на ступінь.

— Для лінивих і тих, що запізнюються, — сказала, — нема місця в лавці, а позаяк ти пропустила задачу, котру інші діти вже зробили, останешся по одинадцятій і сама її тут напишеш.

Тепер аж побачила вчителька, що одіж Ксені була вся спереду заболочена, немовби виполокана в брудній калюжі.

— А ти якими стежками ходиш, що нині ще знайшла болото, коли сухісінько усюди? — спитала, поглядаючи по дитині. — Що це? — скрикнула перелякано. — Чи не скалічилась ти де?

На поораних рученнях і запасці⁶² малої видніли сліди крові. Ксеня похитала головою, але мовчала.

«Певно, впала і вдарилася до каменя», — подумала вчителька і звернулася до других дітей, бо з малої грішниці годі було слова добути.

Наука відбувалася вже далше без перепони.

Об одинадцятій діти розійшлися додому, залишилася лиш учителька з Ксенею. Дівчина сіла за лавку і стала писати, вчителька задала їй кілька питань, що відносились до задачі, відтак ходила по класі.

— Чи ти вже зовсім здорова? — спитала нараз, здержуючися перед малою.

— О так! — промовила Ксеня і поглянула на свою паню блискучими чорними очима. Вона пригадала собі, як ось тиждень тому тяжко слабувала. Пані навідувалася до неї часто, а навіть одно пополуднє, коли родичі були на ярмарку, пересиділа при ній, обкладаючи голову зимними⁶³ платками. Вона не може цього забути!

Задача скінчена. Вчителька переглянула її, а не найшовши ніяких похибок, сказала із задоволенням:

— Видиш, Ксеню, як то ти вмієш гарно і добре писати! І лекції виучувати, а ось від якогось часу робиш мені таку прикрість своїми спізнюваннями і другим дітям даєш злий приклад. Та надіюсь, що наступного тижня це не повториться. Пам'ятай! Від понеділка ждучу виправлень.

Мала мовчки поцілувала руку вчительки, а зібравши книжки, поспішила додому. За нею вийшла і вчителька.

Її помешкання лежало недалеко від школи. Переходячи попри вікна дому, побачила під одним з них смугу болота, начеб хто, спиняючися, забрукав⁶⁴ стіну. Вікна були відчинені, в склянці стояли знову свіжозірвані фіалки. Але, знать, таємний гість спішився сьогодні дуже, бо квітки порозсипувалися довкола, і лиш мала їх китичка, сповита долом паперу, купалася в воді. Вчителька наклонилася, втягуючи залюбки

⁶² *Запаска* — це незшитий чотирикутний шмат грубої вовняної тканини, з зав'язками на верхніх кутах. Запаскою також називали фартух («попередницю»).

⁶³ *Зимними* — холодними

⁶⁴ *забрукати* - забруднити

пишну воню⁶⁵. Та цим разом замість роси побачила кров на чашинах фіалок. Мерщій вийняла їх зі склянки і розвинула папір. Це був видертий папірець з зошита, таке саміське письмо, що лиш щойно читала в школі. Вона згадала брудну смугу під вікнами, стрімку стіну над дебрею, і перед її очима станула дрібна стаття чорноокої дівчинки з вдячним поглядом – заболочена, скривавлена мала Ксеня, що від часу своєї недуги спізнюється до школи. Сльози затремтіли в очах учительки, вона вмить зрозуміла, чії це малі рученята кровавилися, збираючи для неї цю китичку.

Боягуз

Другий ось лиш день, як опала повинь Дністрова, що недавно цілу околицю перемінила в непроглядне озеро. Та й ще ріка не втихомирюється: розгукані жовті хвилі б'ють сердито о береги, накипають брудною піною, розсипаються перлистими бризками по каменистій ріні.

Сонце палить, та легкі хмаринки на сході віщують, що насувається буря. На пасовиську, що прослалося вздовж ріки, дрімає ліниво товар⁶⁶ над замуленою травою. Громадка хлопців-пастухів присіла під лозами, шукаючи захисту від сонячних лучів.

- Скучно так сидіти, – каже Андрій, – ходімо бавитися.

- А чого би? – питають другі.

- Давай колесом підемо, – радить Стефан. І три пари ніг замахали, наче вітряк, травами поміж худобу.

- А ти, Марку, такого не втнеш? – гукають на товариша, що лежить нерухомо на ріні, зсунувши широкий капелюх на очі.

- Не хочу, легко вбити собі терня, – відказує байдужо.

- Ади! Який делікатний! – засміялися Андрій і Петро.

- Звісно, мамин син! – докоряє найгірший пустун, Стефан. – А ми, хлопці, на коні! Хто кого пережене! – крикнув, схопившись за гриву сірої коняки, що якраз піднімалася з землі.

- Вйо... О! Сива! – вигукують малі лицарі і мчать наввипередки, розганяючи полохливі вівці та барани. Облетіли кругом пасовисько раз і другий.

- Не мучили би ви скотини, – промовляє Марко, позираючи на їх шалену їзду.

- Не твою мучимо! – відрізає Стефан та, скинувши одіж, кличе: – Тепер, товариші, у воду! Перепливемо на другий беріг. Адить! Сама хвиля несе.

Хлопці здержуються на хвилю, страшно пускатися в отее гучне море, може пірвати на дно. Та бач! Стефан вже в половині ріки, ще й пригукує: – За мною, браття! За отаманом, козаки!

Петро і Андрій хапаються кінського хребта і собі скачуть у воду. Сердито б'є хвиля боками, міцно держаться хлопці гриви. Аж дишуть коні, прорізуючи розбурхані вали, – лячно декому, та мовчать – удають зуха⁶⁷. Ось вони і на другому боці. Не так страшно воно, як думали!

Відпочивають на сонці, стріпують з себе набризкані каплі.

- А той боягуз ні ворухнесь там! – кличе Стефан, показуючи на Марка, що дальше спокійно лежить під корчем. – Пішлемо йому дарунок! Ану, хто досягне його звідси!

Град дрібних камінців перелетів понад Дністер і посипався просто на простягненого хлопця.

- Цур вам! – скрикнув з болю Марко і відсунувся осторонь у траву.

- Марку! Марочку! – несеться протяжно з другого боку. – Хлопець, а боягуз! Сором! Мамин син! Сховайся за мамин фартушок! До баби на піч! – чути пискляві голоси товаришів.

⁶⁵ пишна воня - гарний аромат

⁶⁶ товар - худоба

⁶⁷ зух - завзята людина; молодець, хват, сміливець

- Вертаймо! – закомандував Стефан, – і знов заплескали жовті хвилі, заревіло довкола трьох їздців. Стефан випускає гриву і скаче у воду. – Гу! Як зимно⁶⁸!

- Ти що робиш? - кличуть другі.

- Купаюся, – відказує Стефан та, спохвативши хвіст коня, починає всілякі штуки. Хлопці і собі злазять в ріку і вже побіч коней допливають до берега...

- Спробуймо ще раз такого гуляння! – заохочує Стефан товаришів.

- Не все вдається штука, – каже Марко, підводячись з землі. – Гляньте, які стали коні! Ще заслабне худобина.

- Мовчи, боягузе! – зверещав Стефан, – такому героєві, як я, нічого не страшно, – а ти сховайся за корч і стій, коли боїшся дивитись у хвилюючу воду. – І знов, як стій, бухнув у струю, прямкуючи до протилежного берега. За ним почввали два другі, щоб і їх не назвали боягузами. Сим разом плили, вчепившись за кінські хвости.

- Спробуймо плисти нурком попід спід⁶⁹, – каже Стефан – і щезає у дзеркалі води.

- Гей! Уступай! – почувся голос зі сплавів, що де не взялися на скруті ріки. Петро і Андрій мерщій вихопилися на коні і завернули. Стефан підніс голову з-під води і витяг руку, щоб ухопитися сильніше, та вже запізно. Мов стріла надлетів гнаний хвилю сплав просто на хлопця, – керманич не в силі його задержати. Зіп'явся ударений в бік кінь та скажений з болю відкинув далеко малого їздця. Глибокий вир закрутився над Стефаном.

- Утонув! – скричали з берега Петро і Андрій і взялися бігти у село.

Та бач! Марко вже не за корчем. Він миттю мечеться у воду і правцює до місця, де щез товариш. Його жилисті рамена справно розрізують бурхливі вали, що намагаються його подолати. На часинку щез під водою, та ось знов виринає – в руках у нього Стефанко. Хвилька – і будуть оба на березі. Но ось два нові сплави, один побіч другого, садять просто них.

- Боже! Дай сили! – шепоче Марко, тягнучи за собою товариша, що усією вагою повис йому в руках. А сплав туй-туй⁷⁰ злетить на нього! Втікати нема як! Він послідними силами кидає Стефана на трами⁷¹, а сам, приголомшений страшенним ударом в бік, поринає у жовту струю...

Його врятували керманичі. Що відтак діялося з ним, не тямить. Коли нарешті очунав, знайшовся на постелі в хаті. Вже смеркало. Знадвору доходив шум вітру, що висвистував свою пісеньку по вузьким комині, по вікнах били грубі каплі осіннього дощу. Довкола було темно, лиш на припічку жевріло погасаюче вугілля і підмальовувало червоною краскою почорнілі ікони на стінах. З домашніх, крім старої бабусі, що постогнувала на печі, не було нікого.

- Як довго лежить він тут? – роздумував Марко, здвигаючися на руках. Пекучий біль в правім рамені нагадав йому цілу подію над рікою.

- Боягуз! – усміхнувся до себе. Та вмить знов обесилена голова опала взад, повіки мов олов'яні стали замикатися, рука повисла з постелі.

Двері сінні тихо відчинилися, і на порозі показалася постать хлопчини. В вечірніх сутінках годі було його добре розглядіти. Хлопець підсувався нишком до постелі, глянув в бліде лице Марка, відтак імив⁷² його руку і підніс з почесною до губ.

- Ти герой! Ти! Ти! – шепотів пристрасно, – ось тобі за мене!

Під дотиком теплих губ Марко прокинувся, простягнув руку, щоб задержати малого гостя, та не встиг. Попри піч майнула лиш в саяві жару ясна голівка і щезла в сутінках. Рука Марка доторкнула до чогось холодного на постелі. Він підніс предмет до світла і розпізнав

⁶⁸ зимно - холодно

⁶⁹ попід спід - по дну

⁷⁰ туй-туй - ось-ось

⁷¹ трами - колода

⁷² імита — зловити

прегарний ніжик з двома вістрями і сверликом. Такий ніжик мав один лиш хлопець в селі – збиточник⁷³ Стефко.

Помста

Ні одна ще з учениць в класі не скінчила рахункової задачі, а вже Зоня Мірська свою віддала.

- Зараз пізнати, хто уважає і добре числить, – похвалила вчителька пильну дівчинку.

- Дай мені вироблене набрудно⁷⁴, – просила Людвіка Вірхляківна, що сиділа побіч Мірської, – ніяк не можу сеї задачі розв'язати.

- Боюся, – відказала потихцем Зоня, – видиш, пані дивиться на нас.

- Підсунь попід лавку, – шепотіла Людвіка, схилившись над зошитом, буцімто вираховує цифри. – Борше⁷⁵, ось тепер пані глядить у вікно! – І вхопила через лавку нотатку сусідки, рвучи її до себе.

- Не дам, – боронилася Зоня, – пані може надійти і пізнати.

Людвіка стала видирати їй з рук. Саме в тій хвилі вчителька відвернулася.

- Що се ви там? мспитала строго, наближаючись до дівчат. – Чия се нотатка?

- Моя! – відказала сміло Вірхляківна.

Учителька розгорнула першу картку і прочитала підпис.

- Гарно! То ви на такі беретеся способи, – сердилася, – я не думала, що і ти, Мірська, допомагаєш другим обманювати!

Зоня опустила завстиджена⁷⁶ голову, але мовчала. Учителька стала коло Людвіки і сказала їй при собі числити. Не по душі се було дівчині, вона раз в раз запинаялася при таблиці множення, і все її незнання правил рахункових виявилось тепер вповні. Сяк-так задачу виробила.

- Зависна! – шепнула до Зоні, коли від них учителька відійшла, – не забуду тобі сего! Не могла мені дати відписати, – ти! Стривай, прийде коза до воза!

Вона відсунулася геть осторонь та, звернувшись до сусідки з правого боку, Дорської, пересиділа так цілу другу годину. На перерву вибігла перша з класу, а опісля перехожувалася сама по коритарі⁷⁷ і, заїдаючи булку з шинкою, що собі принесла з дому, над чимсь-то думала. Згодом приступила до неї Зоня з торбиною черешень, запрошуючи на них товаришок. Но Людвіка, ледве і глянувши, відкинула гордо назад голову і шепнула крізь затиснені губи:

- Дякую! Обійдуся!

Послідня вже разом з учителькою вернулась до кляси. Дівчатка мали тепер писати поправку⁷⁸ з попередньої руської задачі.

Пані закликала Зоню як найпильнішу ученицю до таблиці, прочі всі поправляли за нею в лавках. Виходячи, зачепилась Зоня за свою торбу, та відчинилася і панчоха з клубком випала з неї на землю. Зоня і не помітила сего, і другі теж – а іменно Дорська, що якраз плакала над недостаточним класом з задачі. Одна Людвіка схилилася в сю мить підносити роботу. Відтак сіла на лавку, обвиваючи голову скрученим фартушком.

- Що тобі, Вірхляківна? – запитала учителька.

- Ой, зуб випадає, – простогнала Людвіка, притискаючи сильніше щоку.

- Вийди!

Дівчина стрілою була за дверми. Тут розвила скручений фартушок і виняла ось що лиш піднесену з землі Зонину панчошу. Миттю витягнула всі чотири дроти і рванула ниткою.

⁷³ збиточник - хуліган

⁷⁴ вироблене набрудно - чернетка

⁷⁵ борше - швидше

⁷⁶ завстиджена - засоромлена

⁷⁷ коритар - коридор

⁷⁸ поправка - робота над помилками

- Маєш за задачу! – шепнула, радіючи, як пореться робота її товаришки. На кінці коритаря почулись чийсь кроки. Людвіка скоріше завилла знову панчошу в фартушок і, притуливши руку до лица, повернулася мерщій до класу. Зоня була ще при таблиці. Вірхляківна вкинула її панчошу у торбу і причинила. Відтак піднеслася вгору і стала писати, буцім нічого і не було, лиш вряди-годи притискала рукою праву щоку, кривлячися при тім немилосердно.

Задачі поправлені, дівчата зложили зошити, Зоня вернулася до лавки. Людвіка, хитро якомсь всміхаючись, глянула на неї з-під ока, но товаришка, занята собою, і не помітила сего. На четверту годину припадали роботи. Деякі з учениць вийшли вмити собі руки з атраменту⁷⁹, вийшла і Мірська. В сій хвилі і Людвіка піднесла пальці в гору.

- Чого хочеш? – спитала учителька.

- Прошу пані дозволити мені сісти під вікном, тут так темно, що не бачу набрати очок, – попросила дівчина.

Пані дозволила. Людвіка, високо держачи панчошу, присіла край лавки і ціла немов лиш потонула в роботі. Дівчата увійшли до класу. Людвіка ще завзятіше стала перебирати дротами.

- Боже! – почувся нараз крик розпуки, а відтак плач сердешний залунав по шкільній комнаті. В класі стало тихо. Учителька піднесла голову від стола, на якому писала.

- Хто се? – звернулася в сторону, звідки плач почула.

Зоня Мірська лежала на лавці, заливаючись слізьми.

- Хтось спорів їй панчошу до самого шлячка⁸⁰, – промовила за заносячуся від плачу товаришку сусідка, Дорська, і піднесла вгору нещасну роботу. Всі дівчатка задержали на мить дроти і нащурили вуха. Людвіка, на вид байдужа, вихилилася також з лавки, її личко лиш легко-легко спаленіло.

- Ах! Я вже мала зроблене аж до п'яти! – голосила, не вмовкаючи, Зоня і стала навивати на клубок помотані нитки.

- Хто ж се міг тобі вчинити? Боже! Стільки роботи наново, – бідкались другі школярки.

- Чи я знаю? – хлипала скривджена, – може, як я вийшла до таблиці. Погляд учительки полинув в сторону Людвіки, але та сиділа така спокійна, як прочі.

- Хто оставався на перерві в класі? – спитала.

Зголосилося кілька старших дівчат, котрі і годі було о таку псоту⁸¹ посудити.

- Я була цілий час на коритарі і з панею ввійшла до класу, – сказала Людвіка, коли знов на ній спочив допитливий погляд учительки.

- Се була й правда. А як Зоня писала при таблиці, ніхто не рушав її торбу? – звернулася учителька до Дорської.

- Ні, здається, бо Вірхляківна на той час вийшла з зубом, а відтак Зоня вернулася, а вона пішла під вікно, но нічого не брала з торби.

Так посвідчили і другі, а однак учительці все-таки здавалося, що ніхто, крім Вірхляківної, не спорів Зониної панчохи. Та доказів на се не було.

- Може, ще дома зробив тобі хто сю шкоду, – потішала тим часом розжалену дівчинку, – або, може, ти зачепила об щось несвідомо і дроти витяглися.

Зоня сему не вірила, все свої речі держить у взірцевому порядку, а дома нема нікого, хто би смів їй зробити таку прикрість. Вона, повтиравши сльози, взялася до виправлення нещасної роботи. Пані сама допомгла їй набрати очка і розпутати замотану бавовну.

- Не плач, – казала до Зоні, – така пильна дівчина, як ти, дожене, ще й пережене других. От, Нуся Деркачівна ще лиш спускати почала.

- Так, але направа забере мені ціле пополудне, а я так хотіла піти нині до бабуні, – говорила Зоня, жалісно зітхнувши, до Дорської, коли вже вбиралися домів. Людвіка, на вид спокійна, стала в парі за Мірською.

⁷⁹ атрамент - чорнило

⁸⁰ шлячка – верхня частина панчохи

⁸¹ псота – шкода, прикрість

- Ось моя панчоха сего тижня і буде скінчена, – хвалилася перед малою Ізою, що йшла з нею. Вже лиш по 18 очок маю на дротах, ще би п'яту, а спускання раз-два піде. Як зроблю свою пару, заберуся до шовкових панчошок для нашої Рені, – розповідала, сходячи по сходах, а кожне її слово немов ножем краяло серце Зонине.

При брамі дівчатка розійшлися. Людвіка з двома другими побігла вперед, за нею поступала в ту саму сторону Зоня з Дорською.

- Знаєш, – казалася послідня, – я все думаю, що то Вірхляківна спорола тобі панчоху, не знати лиш, коли і як, бо ніхто сего не помітив. Може, тоді, як я плакала над своєю задачею, а ти була при таблиці! – Вона схилялася справді під лавку.

- Може, – шепнула Зоня, пригадавши собі погрозу товаришки за невідписані рахунки.

На ринку дівчатка розсталися. Зоня ішла дальше сама. Вже доходила додому, коли се під ногами узріла щось червоного на землі. Схилилася піднести і аж скрикнула. То була червона плюшева торбинка Людвіки Вірхляківної.

- Певно, розірвалася, як несла її на руці і впала непомірено⁸², – подумала Зоня, отворяючи торбинку. Там знайшла малу калитку⁸³ з грішми і Людвічину панчоху.

- Сам Бог карає її за мене, – всміхнулася мимохіть, – то десь плаче дома, шукаючи! От би так спороти їй тепер роботу і підкинути як завтра в школі, – майнула мстива гадка в головці.

- Та ні! – шепнув голос серця, – се дуже немила річ набирати наново очка і робити помотаними нитками. Може, саме не вона мені мою спорола! Ні, віддам їй завтра, і так нагризеться досить нині цілісіньке пополуднє. І мама буде сварити за таку гарну торбинку. Ой! Аж крона⁸⁴ в калитці! Кілько ж то грошей має та щаслива Вірхляківна, – казала до себе Зоня, перебираючи в торбинці. Невеселе матимемо собі полуднє, я не піду до бабуні, а ти плакати будеш за своєю стратою⁸⁵.

Вона стояла вже в брамі дому. До Людвіки ще лиш кілька кроків.

- А що? – подумала, задержуючися в сінях, якби так сейчас віднести їй торбинку, най не плаче! Та чи варта вона сего? Ні, – то вона, напевно вона, спорола мені панчоху аж до саміського шлячка! Піти, не піти, піти, не піти, – ворожила, стикаючи два пальчики обох рук. Ні, таки піду! – переважив добрий голос серденька і вона, не надумуючись довше, побігла до товаришки.

Малий городчик відділяв дім Людвіки від вулиці. Зоня спинилася перед рундуком⁸⁶.

- Ох! Ти розтріпана дівчино! – почула голос з покою, – все мусиш щось згубити і то ще таку гарну, дорогу торбинку!

Се мама сварила на Людвіку.

- Вернися і пошукай по дорозі, може, хто знайшов, а може, ти в школі лишила?

- Ні, ні, – крізь плач відказала Людвіка і вибігла на рундук, збираючись бігти в місто.

- Стривай! – здержала її Зоня в огородці, – ось твоя згуба⁸⁷, я надибала коло нашого дому.

Людвіка стала мов вкопана. Відтак тремтячими руками вхопила торбинку і відчинила.

- Не бійся! – трохи згорда промовила Зоня, – я не взяла тобі грошей, ані не спорола панчохи!

Під натиском послідних слів Людвіка опустила завстиджена голову. Через хвилюк стояли обі дівчини мовчки проти себе. Зоня перша прийшла до слова. Вона положила товаришці руку на плече і заглянула під опущені вії.

- То ти мені спорола нині панчоху? – спитала.

- Я, – почувся тихесенький голос Людвіки, що паленіла по самі вуха.

⁸² *непомірено* - непомітно

⁸³ *калитка* - гаманець

⁸⁴ *крона* —грошова одиниця декількох країн: крона Австро-Угорщини, Австрії й Угорщини, англійська, ...

⁸⁵ *страта* - втрата

⁸⁶ *рундук* - тут: ґанок

⁸⁷ *згуба* - те, що загублено

Знов мовчанка.

- Гніваєшся дуже? – шепнула мала грішниця, не підносячи очей, а сльози так і котилися по рожевому личку.

- Ні, вже ні! – гукнула весело Зоня, котрої серденько не вміло з гнівом довго носитися, – панчошу дороблю нині, а до бабуні піду в неділю. А тепер поцілуймося хіба на прощання, – казала, обіймаючи товаришку.

- Поцілуймося! – всміхнулася і собі Людвіка, піднісши голівку вгору – і два голосні поцілунки залунали у цвітастім городці.

Порохівня

Стояла вона коло кладовища при гостинці поза місточком. Здалека виднілась густа сіть громовідвідних дротів, білів бляшаний дах, чорніли щільно попримикані віконниці. Побіч тулилася мала вартівня, де ніч і день жовніри сторожили невпинно. Гостинцем не вільно було туди борзо їхати, а на ніч і зовсім його замикали з остраху перед яким випадком, що міг би запалити порох на складі. Звезено його тут дощовими весняними днями в чорно помальованих скриньочках. Хлопці все те добре помічали, бо ж і ся порохівня, і військо немало їх цікавили. Відколи стали у них будувати касарні⁸⁸, звозити порох і гармати, копати шанці, не було їм сидження дома, – в них стільки й роботи, що вилізти на гору та позирати на сю таємничу будівлю, на ті підземні ями і горбки, що здалека лиш неначе муравельники визирали понад землею. А вже ж цікавився сим Юрко Соколик, бо пас худобу якраз коло порохівні. Корови скубуть траву на стрімкім горбі, а він приляже на землю та глядить цілими годинами на жовніра, що марширує перед касарнею.

- І на що се стільки пороху тут навезли? – питає бувало.

- Стріляти, хлопче.

- А чого ж стережуть його так ревно, ніхто певно не вкраде, та як і вкрати? Мури грубі, дах залізний, віконниці позачиняні, куди там і добутися!

- Та се не від злодія стережуть, – відказують йому, – а від вогню.

- Бо й що би? – питає цікаво Юрко.

- Що? Одна іскорка сюди, а ціла порохівня вилетить вгору!

- Йой! – скрикує хлопець, отворивши з дива губу, – тож би тріскоту було, гей, гей! А то в моздіри⁸⁹ лиш трохи його, а який гук, як вистрілять, – горами лунає! І куди б то летіла та навіжена порошня? – міркував. – Вгору? А не знать, чи би упала просто в дебри, чи перекинулася би на той бік у місто? Варто б ту комедію побачити! Отак далеко втечи і звідти на все дивитися! А страху було б межі людьми, страху! Страху!

Таке роздумував і нині, лежачи ранком в траві.

- Гей! Лиса, а ти куди? – зірвався зганяти корову з гостинця, де якраз запорошилося від возів, що повертались з міста. Заторохкотіло на дорозі і втихло. Один віз пристанув.

- Гов! – кричав сидячий на ньому до товариша спереду, – заждіть, Павле! Чи не пукла⁹⁰ вам бочка, щось ллється з воза!

Перший озирнувся позад себе.

- Пек ти! – заляв, злізаючи на землю.

- А що? – запитав другий і собі висівши.

- От раз шкода! Вся мазь піде намарне, – бідкався Павло.

- Випав чіп?

- Не чіп, а таки обруч пук, і бочка розлітається. А так си наробив! Ще кукурудза в мішку замочилася, – стогнав, вибираючи з возу зерно.

А мазь собі текла вузькою струєю до рову.

⁸⁸ касарня - казарма

⁸⁹ моздіри - зброя, призначена для розбивання оборонних мурів

⁹⁰ пукла вам бочка - трісла ваша бочка

- Шкода мазі та шкода-бо і воза, не домию його дома, як залипне, хіба лиш обручі здійму, а се вже най пропадає, – казав, кидаючи гінтиння⁹¹ у рів. – Ось нещастя! Бодай же тя! Повніський віз налляло, додому нема що везти, най до решти спливе.

Він здіймив драбину з воза і перекинув його понад рів.

- От і заярмаркувався нині! Будуть мати чим жовнірі паркан смарувати⁹², а мені мов вкрадено гроші з кишені! Цур ти! Недаром заяць дорогу зранку перебіг, – говорив та, витерши віз, затяв коні і поїхав.

Жовніри нічого не бачили, а мазь поволі наливала кітловинку по самі береги. Юрко дивився згори на усе.

- Жаль, що не маю якого черепка, взяв би трохи додому, – думав, – придалися би батькові. – Яка чорна, аж вилискує! На жару тає щораз більше, гей чорна вода вже стала, не тяжко, щоб і не запалилася від сонця! Гарний був би фаєрверк! Страху много, а шкоди ніякої, – вітру нема, та й жовнірі побіч, – погасять, до порохівні не дійде. Подивлюся, чи нема де сірників в камізолі, – і став шукати по кишенях.

Мав їх при собі, бо не раз лучалося розкласти огонь у полі, упечи бараболь.

Поглянув на сонце, доходило полудня.

- Треба худобу гнати, та вперед ще запалю мазь, побачу, як горітиме, – казав до себе. Відтак спустився вниз у рів, де мазь ще не дійшла, вийняв кусень паперу з кишені, шарнув сірничком об пуделко⁹³, запалив папір і кинув у струю. Ясна полумінь заграла над чорним потоком, вогниста стяжка повилася ровом. Юрко не ждав довше.

- Тепер тікай, небоже, заки побачуть з порохівні, – подумав, – з долини і так ліпше буде видко, най лиш вогонь загориться на цілім просторі! – І він, безжурно погукуючи на худобину, збігав по каменистій збочі гори домів.

Міський годинник видзвонив полудне. На ринку пусто, спека не заохочувала нікого до проходу, усі шукали холодку в помешканнях. Значів'я полудневу глушу перервав понурій голос дзвона, а вслід йому понеслися протяжні звуки стражацкої⁹⁴ трубки.

- Горить! – роздалося тривожно по місті і вмить ринкова площа заройлася цікавими.

- Де? Де? – питали, глядячи кругом. З-за гори підносився чорний клуб диму, з вежі видно і полум'я.

- Боже! Коло порохівні, ми пропали! – ридали мешкаючі в тій стороні, що якраз повертались з поля додому. При студні⁹⁵ наливано бочки, а за часинку дві сикавки⁹⁶ гнали стрілою до кладовища. А дим все стовпом нісся вгору, а дзвін і трубка навипередки мішали свої зловісні тони. Смертельна тривога повисла над містом, всі ждали чогось страшного...

А небезпеки такої великої і не було. Розжарена мазь доплила аж до містка побіч касарні і вмить сухе поруччя, недавно облите смолою, і пліт, що огороджував кладовище, станули в огні. Но не тривало і чверть години, а вже жовніри самі угасили полумінь, а сикавки, і не здержуючися, завернули в місто. Та хоч сим разом ніяке нещастя не сталося, начальник сторожі огневої, а ще більше капрал з касарні, не мало сердилися на псоту, яку їм хтось утяв. Чи нарочно підпалено мазь? Жовніри не виділи, – а ніхто не признавався. Чий же сама від себе там не взялася, – хіба з пастухів котрий зробив сю псоту.

- Коби б я дістав його тепер в свої руки! – грозив капрал, – мав би ся гаразд!

Не краще обіцяв малому винувникові й інспектор поліції.

А він, що був усі події першою причиною, сидів, спокійно обідаючи, дома, – певний, що порохівня від його штуки не вилетить ще нині у воздух. Замало мазі! Усміхався сам до себе, навіть полуміні не було видко. Якби так вночі се зробити, було б на що подивитися!

- Спробую колись, – казав, – з другими хлопцями спробую...

⁹¹ *гінтиння* - дощечки

⁹² *смарувати* - начищувати

⁹³ *пуделко* - коробочка

⁹⁴ *стражацка трубка* - пожежна труба

⁹⁵ *студня* - криниця

⁹⁶ *сикавка* - пожежний або ручний водяний насос (помпа)

До хати ввійшла стрийна⁹⁷, що мешкала коло кладовища. Не здоровкаючися, так і впала задихана на лавку.

- А то-м вам, людоньки, не йшла, а летіла з поля, – говорила, захопивши віддих. – О, Господи милосердний! Як узріла-м вогонь на горі, то сейчас ся клятуща порохівня прийшла мені на гадку.

- Ласка Божа, що на тім сталось, – перебив старий Соколик, – а то справді не жарти! Хоч ми осторонь, а й нам би щось дісталось. Що то думаєте, стільки пороху на таку спеку, на кусочки рознесло би порохівню довкола.

- Та не знати, що то за відміна запалила сю мазь? – зітхала стрийна, прийшовши з остраху до себе.

- Кажуть: мазь розілляв Павло Чеверда, як вертав з міста, а зажег, мабуть, котрийсь з хлопців.

- Ой, дати ж би йому, як слід, за таку пустоту, дати! – аж скрикнула з негодованням жінка. – Я сама, хоч би се й рідна дитина, не пожалувала би бука, вже би другий раз сотому наказував не йти туди.

- Ваша правда, – відозвався старший брат Юрка, – раз штука удається, а то, не дай Боже, вітру, – ціле місто пішло би з огнем, плоти сухі і трава загоріла б на таку спеку. Будуть тепер добре стерегти жовніри наших пастухів.

- Може, ще й пасти закажуть на горі, – промовила Соколиха, пораючися коло печі, – тоді хоч каміннями годуй худобину, і так всю пашню забрали під ті клятві касарні. Якби зловили того, що нині підпалив, а добре вкарали, мали б другі пострах, та ба! Шукай вітра в полі.

- У місті розповідають, що Остапа Сенькового замкнули в арешті, – сказала сусіда, входячи в хату.

- Або се він запалив мазь? – спитали всі.

- Ні, – вирвалося несамохіть Юркові, що досі мовчки прислухувався до розмови.

- А ти відки знаєш? Він чи не він? Коби тебе там не було! – гримнув батько. – Як всадили, то й посидить, най худоби пантрує, не збитків.

Юрко стих та, сховавши кусок хліба за пазуху, погнав на пасовисько.

Маркотний ішов під гору, згадуючи товариша, що, може, і справді сидить невинно в арешті.

- От, здавалося, така дурниця, а стільки лиха задля неї, – думав, потріскуючи батогом. – Та коби хоч громаді пасовиська не відобрали, ніде би пасти сі дві коровці! Отось наробив, Юрцуню, – докоряв сам собі, б'ючися кулаком по чолі.

А що, як би признатися? Випустять Остапа і пасовиська не візьмуть. Всадять тебе на день, або виб'ють пан капрал, та й по всьому!

Зимний дощ струснув його тілом.

- Ага! А як се всьо витерпіти? – Аж трясся цілий на саму згадку кари, що жде за псоту. Болітиме шкіра, та й ще тато дома надолужать. – А Остап за віщо дурно терпить? Громаді за віщо пасовисько відпаде? Може, піти сейчас до касарні і признатися, – казав до себе, позираючи в сторону вартуючого жовніра. – Боже, як страшно! Коли б не Остап і не пасовисько, не признавбися!

- Ні, іду, най і вб'ють! – вирішив, зриваючися з місця. – Гей! Гриню! – крикнув на товариша з паші, – попантруй-но⁹⁸ мої корови, духом повернись!

І смілим кроком звернув в сторону домика, де мешкав пан капрал. Сіни були відчинені. Юрко увійшов. На стіні висіли три рушниці і довгий батіг, з тоненьких ремінців сплетений. Під Юрком захиталися ноги, вхопився за одвірок, щоби не впасти.

- Застрілять з отсеї фузиі⁹⁹! – майнула страшна гадка.

⁹⁷ стрийна - тітка, яка є сестрою батька чи дружиною батькового брата

⁹⁸ попантруй-но - постережи-но

- Хто там? – почулось з покою.

- Се твоя й смерть! – зойкнув хлопець, як не час було надумуватися. Грізна стать вусатого жовніра неначе виросла перед ним з землі, жиласті руки вхопили кріпко за обшивку.

- А тобі чого? Бісурмане! – гукнув з усеї сили над застрашеним Юрком.

- Та я... я, прошу пана... – почав сердега, а в горлі немов щось здавило.

- Говори-бо!..

- Та я, прошу пана... затим, щобись те, пустили Остапа з арешту і не брали пасовиська громаді!

- Здурів хлопець! – крикнув, не порозуміючи нічого капрал, і звільнив обшивку.

- Се я підпалив рано мазь в рові, – вже свобідніше докінчив Юрко, – а тепер карайте! – І як довгий повалився до ніг страшного судді.

Урятувала!

Густі пластинки снігу не перестають падати від рання. Такі вже гори всипали, світа Божого не видко! А вітер виє-завиває, крутить білі тумани пустими полями, м'яким пухом устелює дороги, що і сліду їх не найшовбись.

Край села стоїть хатина. Дрібні віконця ледве визирають з солом'яної загати, ледяна рука рисує по них взористі квіти. Ух! Як темно сьогодні в хаті, як зимно! Погас огонь в печі, недоварена страва стигне в невеличких горнятах. На постелі лежить хора¹⁰⁰ жінка, бліда, бліда – спечені губи шепочуть щось в нестямі, важкий віддих поносить грудьми. В ногах ліжка туляться до себе двоє малих дітей, закрутивши босі ноженята старою кожушиною. Тихо, сумно... В сінях почулося голосне тупання, се, мабуть, хтось витирає чоботи зі снігу.

- А то метіль нині, крий Матінко Божа! – заговорила перша, хухаючи в замерзлі руки.

- Зимно ж бо і у вас, докинь дров, Катре! – звернулася до дівчини.

- Лишила-м вогонь, погас, заки я з вами вернулась, – відказала Катря, накладаючи хворосту на померкле вугілля. Жінка приступила до постелі.

- А що се вам, Петрихо, нездужаєте? – спитала, наклонившись над хворою.

Ся лиш легко зашевелила блідими губами і жалісно застогнала.

- Мама вже від вчора лежать ось так в нестямі, – замітила Катря. – Не їдять, не говорять, а в грудях щось їм страшно харчить.

- Гарячка, – сказала стара сусідка, що прийшла відвідати хвору, – перестудилася десь небога і запалення, певно, дістала.

Катря отерла фартушком сльози, що самі так і напливають їй в очі.

- Чим би їй помочи¹⁰¹, нанашко¹⁰²? – запитала.

Стара похитала головою.

- Та яка тут поміч! Переборе слабість, то й виздоровіє, на се зілля нема. Не плач! Пан Біг милосердний, не опустить вас, сиротят. А ти радше звари там чого отсим, – говорила, вказуючи на дітей на ліжку. – Я ту до вас вечером зайду з Мариною і чоловіком, то і посидимо через ніч при куделі¹⁰³, не так скучно буде тобі, – а тепер оставайтесь здорові! – вона ще раз глянула на хвору, зазирнула в горшки і вийшла.

Крізь відхилені сінні двері закрався зимний вітер у хату. Високо спалахнула полумінь на комині, хора задрожала чи з болю, чи з холоду, жалісно постогнуючи. Катря мерщій кинулася накрити матір кожушиною. За часочок налляла теплої затирки в миску і покликала Стефка і Доню вечеряти. Попоїли діти, полізли на піч грітися. Попрятала Катря начиння,

⁹⁹ фузия - зброя

¹⁰⁰ хора - хвора

¹⁰¹ помочи - допомогти

¹⁰² нанашка - хрещена мати

¹⁰³ куделя - кужіль

докинула дров на огонь, внесла з сіней воду в хату. Сіла при постелі, задумалася. Надворі лютує метелиця, а в її душі, мов ті пластинки снігу, вертяться, крутять невеселі, журливі думи. Рік як поховали батька, а тепер ось мати нездужає. Що жде їх завтра? До кого пригорнутья кругом сиротята? Сльози так і здавлюють її, та вона боїться голосно захлипати, менші діти почують і собі в плач вдарять.

Малі шибки аж задзвеніли від вітру.

- Господи! Що там діється! – подумала Катря і підійшла до вікна, затискаючи його подущиною, щоби на матір часом не повіяло. – Та чи то вже й справді нема ліків на мамину слабість? Мусять бути, но хто їх знає? Доктор, той би щось порадив. От як торік захорувала Сенькова Олена, то привозили доктора, і поміг. І пані учителька казала їй нині, чи не післати б по нього до міста...

Її думи перервали сусіди, що прийшли навідатися до хворої. Якось відрадніше стало самотній дівчині, звісно: живі люди заговорять, потішать. В хаті вже зовсім стемніло. Катря засвітила лампу. Сусідки взялися прясти, старий закурив люльку. Хвора глибоко закашляла і стала метатись по постелі.

- Дим здушив її, – промовила сусіда, – покинь курити!

- Мабуть, чи не на груди занедужала небога, – говорив старий, прячучи люльку, – а то на таке зимно не дуже безпечно! Готова і вона полишити сі сиротята...

Катря голосно заридала.

- Цить! – потішали жінки, – під вечір все слабість змагається, перебореться день-два і виздоровіє.

- А може б, їй доктора? – крізь плач зойкнула Катря.

- Се би й не зле, – відказав старий сусід, – но звідки його сейчас візьмеш. До міста, правда, лиш півмилі, та нині на таку фуфелицю¹⁰⁴ і кіньми туди не діб'єшся. Нема що й гадати, пожди до завтра, може, хто коней позичить.

Катрю сі розмови не в силі потішити, вона чує, що тут одна хвилинка рішає життя її дорогої матери. Від постелі несеться глухий стогін і кашель, сусідки перекидаються сумними, недобре віщуючими поглядами. Вона не може довше нагадуватися, ніяка сила у світі не здержить її від рятування найдорожчої особи.

- Посидьте! – просить, встаючи з лави, – піду по тітку Оксану в село.

- Та ми тут і на цілу ніч вибралися, – повідають сусіди, – іди, буде нам з нею веселіше.

Катря поцілувала тихо хвору, накинула велику хустку на плечі, узяла мамині чоботи і скочила у двері. Острий вітер так і обгорнув її розпалене личко, так і зморозив умить незасохлі ще сльози. На воротах пристанула хвилинку, відтак звернула доріжкою ліворуч. Не туди йшлося до тітки, не туди! Та вона й не думає про тітку, вона йде в місто по доктора. Її тяжкі чоботи западають глибоко в засипи, тумани снігу б'ють в очі, но їй байдуже, коби дійти лиш на гостинець¹⁰⁵, а там хотіла вже далі простісінько в місто. От, вже й фігура¹⁰⁶ при дорозі! Боже, змилуйся! Хреститься Катря і стає шепотіти вечірні свої молитви. Скорше мине час – думає. Вона йде, не спиняється, аж гаряче робиться їй з утоми, перебиваючи грубі верстви пухкого покривала. Чоботята повнісінькі снігу... Далеко ще до міста? Глядить в долину, набираючи віддиху. В темряві нічого не видить, лиш пластинки снігу, як і передше¹⁰⁷, гарцюють млинцем перед нею. Їй робиться лячно так самій в сій нічній глуші. Якась велетенська постать з витягненими раменами суне прямо знапротив. Боже, що се? Іти чи вернутись? Ні, най діється, що хоче, хреститься, дрозжачи уся, і йде відважно на чудовище. А мара все завзятіше крутиться при дорозі, Катря вже при ній. «Ах! Се вітер вертить зірваний стовп польовий!» - всміхнулася сама до себе. Хіба не зайде нині, якась непоборима сонність стулює її повіки. Якби так де сісти і хвилинку спочити, хоч би і в сніг лягти на маленький лиш часочок, – думає, ледве тягнувши ноження. Та годі! Можна би заснути, а то сніг би засипав і її

¹⁰⁴ фуфелиця - хуртовина, заметіль

¹⁰⁵ гостинець — дорога

¹⁰⁶ фігура при дорозі – скульптура І. Христа

¹⁰⁷ передше — раніше

насмерть. А там мама вмирає! – зойкнула в розпуці і знов з усіх сил рванулася вперед крізь засипи. В долині заясніло небо горою. Ах! Се вже місто! – скрикнула втішно, ще хвилька, – дім доктора зараз на скруті. Вона знає, де – і доктора знає, на весну щепив їй віспу в школі, – такий добрий пан! Міцніше зав'язує хустку, бо зимно починає тепер дошкуляти, хоч піт заливає личко. Пальців в ногах і не чує, геть десь позамерзли в снігу, що насипався до чобіт. Та ось лиш часочок дороги! Серед нічної глуші пронеслися протяжні звуки міського годинника. Катря пристала, наслухуючи. Була десята година, коли опинилася перед домом лікаря.

- А як нема дома, – блиснула страшна гадка у душі. – Ні, єсть, ось в вікнах світиться. Слава ж Тобі, Боже! Вона напружила послідні сили, щоб доволочитися під двері. Мала її постать спинається в чоботях до дзвінка, замерзлі пальчики з усієї сили притискають порцелянову галку – відтак знеможена паде на поріг.

Лікар ще не спав, сидів в комнаті, читаючи часопис. Нараз підніс голову. Чи се свист вітру, чи справді хтось задзвонив в передпокою? Він став наслухувати. Ні, мабуть лиш здавалося йому, дзвонення не повторяється.

По часинці двері від кухні відхилилися, а в них показалася голова старого Федора.

- Прошу пана доктора, – заговорив, – якесь дівча замерзле у нас на порозі надибав я, вертаючись з міста, і взяв сюди.

Лікар кинувся у кухню. Обсипана снігом, лежала на постелі Катря, мов нежива. Оба зі слугою взялися розвивати її з одежі й натирати посиніле тіло. Згодом легкі рум'янці закреслили бліде личко, губи зашевелилися.

- Жие! – скрикнув лікар, – настав, Федоре, самовар, треба її напоїти теплою гербатю¹⁰⁸.

Катря отворила очі й піднеслася на постелі.

- До мами! – шепнула, – мама умирають, ходіть, пане, рятуйте їх!

- А відки ж ти, дитино? – спитав лікар.

- Не знаєте? Я Катря Лисак з Річки.

- Як мені се й знати?

- Та ж ви мені віспу навесні в школі щепили, – дивувалася Катря, що її не впізнають.

Лікар усміхнувся.

- З ким же ти тут нині дісталася? – допитував.

- Я прийшла по вас, бо мама дуже хворі від учора.

- Прийшла сама в таку метіль? Сама вночі? – аж сплеснув руками старий Федір.

- Страшно було йти, ой, як страшно, але там мама вмирають.

- То ти задзвонила?

- Я, я, але ходім вже до мами, – наставляла Катря, встаючи з постелі й лагодячися у дорогу.

Небавом сиділа при столі, попиваючи гербату, а Федір запрягав коні до саней. Лікар, розпитавши про недугу, взяв з собою і ліки з аптеки, і ось Катря, обвинена в тепле футро¹⁰⁹, їхала з ним разом в село.

Сусіди при хворій чудувалися чимало, чому дівчина з тіткою не надходить, коли се задзвенів дзвінок перед воротами, і пан у футрі, а з ним Катря увійшли в хату. Лікар приступив мерщій до хворої і став її оглядати. Катря не спускала з нього ока. Наконєць лікар піднісся.

- Стан недужої справді дуже грізний, та є ще надія.

Він приїде тут і завтра і привезе деякі ліки, а тимчасом най роблять, що поручив.

- Призвась мене в сам час, дитино, – сказав Катрі на від'їзді, – рано було би вже запізно. Твоя відвага спасла матір від смерті.

Катря з сльозами радості припала до постелі, і її губи зложилися до гарячої молитви.

¹⁰⁸ гербата - чай

¹⁰⁹ футро - хутро

А надворі дальше лютувала буря, дальше тумани снігові ходили млинцем по гостинці, розвіваючи у нічну глушу тоненькі звуки санкових дзвіночків...

Для товаришки

Чим ближче було до вакацій¹¹⁰, тим нетерпеливіше ожидала їх дітвора, тим менше заглядала до книжки, тим радше рвалася на волю. Чи се ті золоті лучі всміхаючогося сонечка, чи звінкі пісні пташини в зелених гаях, чи цвітисті луги і шумляча весело річка так бунтували малих школярів?

Не знаю, – певна лиш була річ, що в послідні дні року шкільного не раз задумувалися вони над книжкою і линули десь зором далеко, немов усміхалися до чарівних якихось-то мрій. Думаєте, самі лиш ліниві? О ні! Вже ж ніхто б не сказав, що Богдан і Надя недбалі діти, а й вони щось послідними часами заглядали часто до календаря, а синій олівець хлопця радісно вичеркував кождіський прожитий день, що зближав його до вакацій.

- Справді гріх, – говорив до сестрички, – держати нас в такі чудові, теплі дні в школі над книжкою! Ах! Як то тепер гарно там на селі! – зітхав, і перед його очі виринали зелені левади, рясні садки, їзда верхом на конику, вожене човном по Дністрі, – і стільки ще, стільки других утіх вакаційних!

Надя, слухаючи, і собі підпирала голівку і задумувалася. О! І вона мала свої мрії, як Богданко, – і в неї сила планів на вакації, краших, ніж літ попередніх. Богданко вибирається до стрийка¹¹¹, а вона ще далі поїде. Мама трохи хвора, і лікарі радять їм виїхати на купелі і свіжий воздух ген аж у сині Карпати на Угорщину. Надя мала їхати з мамою. Скільки ж то світу побачить вона по дорозі, які веселощі ждуть її в тій, як казали, прегарній країні. На саму згадку живіше рум'яніло личко, сильніше ударяло серце.

І ось рік скінчений, попис¹¹² відбувся, дітвора вільна, немов пташата, пущені з клітки на волю. Заживуть же вони тепер, заживуть! Та хоч свідоцтва вже й роздані, дівчатка сьомого класу не розходяться ще зі школи, не спішно їм чогось домів, хочуть послідній раз сьогодні доволі наговоритися. Вони збилися в громадку коло вчительки і розповідають о своїх планах на вакації.

- Я поїду з братом до дідуся на село, – казала русява Уля.

- А ми з цілим домом вибираємося над Опір в Синевідсько, – говорила Маринка.

- Ми нікуди не їдемо, – розказувала Мелася, – бо наш домик і так мов на селі і ріка близько. До нас має приїхати тета з дітьми, буде нам прегарно час сходити!

- Та ні одна з вас не вибирається так далеко, як я, – похвалилася Надя, паленіючи з радості.

- А ти куди? – спитали дівчатка.

- На Угорщину, позавтра від'їжджаю з мамусею.

- Ах! Яка ж ти щаслива! На Угорщину, – так далеко! - завидували ті, що оставались в місті.

- Так що ж, треба буде і нам тут якомсь вакаціювати, – потішалися інші, – бавитись можемо в публічному городі.

Учителька усміхнулася до мрій молододі громадки.

- А ти, Мілю, остаєшся в місті? – звернулася до марної дівчинки, що стояла мовчки осторонь від других.

Міля піднесла очі на учительку.

- Так, лишаюся, не маю де їхати, – відказала.

- А тобі, мабуть, чи не найбільше придавбися свіжий, гірський воздух, купіль в зимній воді і цілковитий супочинок, - говорила дальше учителька.

¹¹⁰ вакації - канікули

¹¹¹ стрий (стрийко) - брат батька

¹¹² попис - іспит

Дівчина сумно усміхнулася.

Она хвора, – се видно з її худощавого личка, запалих оченят та побілілих безкровних губ. Хвилями сухий кашель виривався їй з грудей. Се наслідки зимової, невиліченої добре, слабості. Лікар не ворожить дівчині життя, наколи¹¹³ не буде перебрати много на свіжійм воздуху. Та о виїзді нема що і гадати, у неї ні родини, ні знайомих на селі. Її мати, убога вдова, держить корінний склепок¹¹⁴ в передмістю. Позаду маленький, майже цілком темний, покоїк¹¹⁵ займають з матір'ю і двома братами. Справді, не багато там воздуху для хворого дівчати, не много сонячного світла. Вона наче та ростинка, ростучи в тіні, марніє з кожним днем.

Мовчки прислухається до других дівчаток.

- Щасливі! – зітхає в душі, коби хоч такою здоровою бути, як одна з них. Її очі напливають сльозами. Учителька побачила се.

- Треба, – говорить, – щоби дівчата Мілю брали з собою часто на прохід поза місто і до купелі.

- Добре! Добре! Вступимо по неї щоденно, – закликали всі, окруживши Мілю і стискаючи їй сердечно руки.

Погляд Наді спочив на блідій товаришці, і її серденько чогось жалісно стиснулося. Вона немов нині перший раз доперва заримітила марне личко і підкружені очі Мілі.

Дівчата попрощалися з учителькою і розходяться, гуторячи¹¹⁶ по дорозі.

Мало котра йшла просто додому, а відпроваджувалися по дві, три – часу ж мають сьогодні доволі, – говорили, – і так се послідній вже раз.

- Послідній! – шепнула Міля до ідучої побіч Наді, та так сумно, що та аж задрожала, глянувши на товаришку.

«Ах, Боже! Хто зна, чи вона переживе сі вакації», – подумала і якось дивно пригноблена сею страшною гадкою повертала домів.

Тут застала гостя, тету, що зістане¹¹⁷ з татком на господарстві, наколи вони всі виїдуть. Рідня підвечіркувала на рундучі¹¹⁸.

- Прегарно виглядаєш, Надю! – закликала тета, вітаючи братанку. – І не пізнати, що ти сиділа цілий рік над книжкою.

- А що не лиш сиділа, а і вчилася, доказом се свідоцтво, – казав тато, показавши його теті.

- Славно! – хвалила тета. – Я не даром привезла тобі такий гарний дарунок, ти заслужила вповні на нього. Іди, оглянь, стоїть в твоїй кімнатці!

Очі Наді засвітилися цікавістю, не йшла, а бігла. Аж сплеснула руками з радості, о такий дарунку і в мріях не снила! Се був ніби столик маленький округлий, на трьох ніжках сплетених стоячий, обшитий довкола шнелюковим шнурком з кутасиками. Верх, покритий м'яким, рожевим оксамитом, піднімався вгору, а всередині, наче в скриньочці, також оксамитом вилонений, містилися всілякі прибори до шиття. Були там прегарні малі ножички, різного роду бавовни і нитки, узорі до вишивання, прибори до гафту¹¹⁹, мереження і роблення квітів.

Надя кинулася на шию теті, не в силі знайти слів подяки. Боже! Скільки щастя! Свідоцтво добре, прегарний дарунок, виїзд з мамусею на Угорщину, все складалося на нього. Вона глянула кругом себе. Такої пишної кімнатки ні одна, певно, з її товаришок не мала, та й ще тетин столик так чудово все прикрашає. З радості підскакуючи, вбігла до

¹¹³ *наколи*-якщо

¹¹⁴ *склепок* - крамничка

¹¹⁵ *покоїк*— кімната

¹¹⁶ *гуторити* - розмовляти

¹¹⁷ *зістати* - залишитись

¹¹⁸ *рундук* – ганок (вже було!)

¹¹⁹ *гафт* — гаптування

сальоніку¹²⁰ і, отворивши піаніно, вдарила веселої коломийки. Нараз в середині такту урвала, її зір вп'явився у велике дзеркало, що висіло якраз против неї. Рум'яне щастям личко всміхалося звідтам, та в душі Наді виринуло друге, неподібне ні раз до сего: бліде, худощаве лице товаришки. Руки упали байдужно на клавіатуру, темні вії положилися по засумованім личеньку, а сльоза викралася нишком-нишком з-під опущених долі повік.

- Бідна Мілюня! – шепнула до себе Надя, – у мене нині така сила щастя, а в неї нічого! — Она схопилася від піаніна, а, повернувши до своєї кімнатки, стала складати книжки в шафці, щоб розігнати журливі думи. Та образ Мілі не хотів уступити, виділа його в кожному куточку свого прегарного помешкання, думала о ній до вечера.

Задля різних перешкод від'їзд відложено аж до третього дня. Хіснучись¹²¹ вільним часом, вибралася Надя ранком до товаришки. В склепику сиділа Міліна мама, вона сама порядкувала в темній кімнатці і ладила дітям сніданок.

- Я прийшла забрати тебе на прохід, – сказала Надя, входячи.

Міліна похитала головою.

- Годі мені тепер іти, бачиш, маю роботу дома. Нині торговий день, мама цілий час в склепі, не піду,...

- То і як ти можеш бути здорова, сидячи в отсій норі, – мимохіть вирвалося у Наді – аж пожалувала необачних слів, котрими могла товаришку вразити.

Но Міліна, усміхнувшись лиш, відказала:

- Твоя правда, та піти не можу, хіба вечером...

- Добре, зайду ще вечером, – говорила Надя, прощаючись. І знов задумана повертала домів. Нічого її днесь не тішило: ні гарна кімнатка, ні дарунок тети, ні виїзд на Угорщину. Вона рада була, коли по обіді, виправивши¹²² Богдана до стрійка на село, могла замкнутися у себе і пересидіти, ніким не занямана¹²³, до підвечірку.

Вечером знову пішла до Мілюні. Сим разом застала її саму в склепі.

- Збирайся, – просила, – підеш до нас, а відтак виберемося всі на прохід і тебе відпровадимо.

- Нема мами, мушу пильнувати склепу, - відповіла коротко товаришка.

- І так буде повсякдень! – аж скрикнула Надя.

- Мабуть, тобі се дивно, а я вже, бач, звикла.

- Так, але ж ти хвора, нині ще блідіше, як вчора. Передше ти бодай до школи перейшлася два рази.

- Що ж робити! На се ради нема, – сказала Міліна і звернулася до дівчати, що прийшло за чимсь до склепу.

І знов нічого не справивши, відходила Надя від подруги.

- Она, певно, умре сих вакацій, – думала по дорозі. Докілля¹²⁴ тут буде, о ніякім ліченню нема й мови. Коби де виїхала! Та каже, годі. Може б, з нами! – блиснула відрадна гадка. Чи схоче лиш мама аж дві нас брати? В чужім місті все коштує. І вона передумувала сотні способів помочі товаришці, а гадки сі так мучили її душу, що аж дома се запримітили.

- Що тобі? – спитала тета при вечері, – чи жалуєш, від'їжджаючи, за містом? Скорше радуватися тобі, що стільки світа побачиш і відотхнеш¹²⁵ правдивим гірським воздухом, коли інші будуть печися в міських порохах. Не повіриш, Надю, що за гарна там місцевість! Вже п'ять літ тому, як я була на купелях, а досі не можу позабути тих веселих хвиль, які проживала в горах серед зелених лісів.

- Ах! Але Міліна!.. – розплакалася вголос Надя, не в силі скривати довше своєї журби. – Вона, певно, умре сих вакацій!

¹²⁰ сальоник - вітальня

¹²¹ хіснутися - хизуватися

¹²² виправити - зібрати

¹²³ заняманий - обтяжений

¹²⁴ докілля- доки

¹²⁵ відотхнути – дихати

Тета не розуміла про кого тут бесіда.

Надя розповіла крізь сльози про хвору товаришку.

- Справді, побут в місті не причиниться до її подужання, – сказала, вислухавши все, тіточка, – а то ще й в склепі мусить цілими днями сидіти. Треба їй доконче десь виїхати на село...

Надя поглянула на маму, просити голосно не сміла. Та мамуся з очей вичитала німе бажання донечки.

- Забирати вас дві годі, – промовила, – раз, що коштує, а і задля того, що я не є настільки здорова двома вами там займатися. Впрочім¹²⁶ я замовила лиш на дві особи помешкання й удержання¹²⁷.

Надя, зітхнувши, опустила очі.

- Останься тут зі мною, а мама поїде з Мілею, – зажартував татко, – будеш сполом¹²⁸ з тіточкою господарювати.

- Завелика жертва на її сили, – всміхнулася тета.

- І задовго мріла о утіхах вакаційних серед Угорщини, – докинула мама.

Розмова стихла. З сальонику понеслися ніжні звуки піаніно, на котрім тіточка вигравав тужливі якісь мелодії. Всі мовчки прислухаються. Чутлива на музику душа Наді на тлі сумних акордів вимальовує невеселі картини. Перед собою бачить запалі очі Мілі в темній кімнатці поза склепиком.

Ах! Які ж то короткі, глухі, уривисті тони добуває тіточка з клавішів! Наді здається, ніби чує сухий кашель товаришки, такий глибокий, зловісний! Останній гострий тон, як скрип заліза по склі, пронісся з сальонику.

- Наче зойк конаючого! – подумала Надя, уся задрожавши.

Та ось вже мелодія інакша: кімната наповнюється скочними, до танця взиваючими, безжурними тонами. Наді ввиджується рум'яне личко, сміючися очі Мілі на тлі пишної зелені велетів гір. А звуки ллються, переливаються, мов срібний сміх здорового дівчатка. Надя несвідомо починає вибивати такт ніжкою по підлозі.

Ще один високий, веселий тон, і тіточка замикає піаніно. Всі мовчать, немов ловлять вухом розпливаючіся у повітрі звуки...

Знічев'я серед вечірньої глуші почувся з кутика софи несмілий голос Наді:

- А наколи б я, татусю, і послухала вашої поради і осталась тут з вами, ви би дозволили?

- Розуміється, – мовить татко, та так якимось, що Надя не знає, жартом се чи поважно сказано.

Вона повторює сим разом вже голосніше, звертаючись до мами:

- Не жартую, я останусь цілі вакації з татком і тіточкою, а мамуся най забере Мілю замість мене в гори... – она жде добру хвилину на відповідь.

- Чи не будеш завтра вже жалувати нинішньої постанови, – заговорила перша мама, – чи ти подумала, чого вирікаєшся¹²⁹ задля товаришки?

- Не пожалкую ніколи! – гаряче скрикнула Надя, – все ж мені сто раз буде ліпше тут на вакаціях, ніж Мілі в її темнім, тіснім помешканні...

- А що ж скаже Міліна мама на твій проект? – відізався тепер татко, – чи пристане?

- Гадаю, що пристане, – сама ж розказувала, що післала би Мілю на село, якби лиш мала де свояків або знайомих, – каже Надя і неспокійно слідить черти лиця родичів. Ану ж відмовлять!

Та ось тіточка приходить їй з підмогою:

- Наколи сама Надя хоче пожертвувати себе для товаришки і, мабуть, чинить се радо, не треба спиняти її в добрім ділі. Мамусі байдуже, з ким їде, навіть чи не придасться там

¹²⁶ *впрочім* - утім

¹²⁷ *удержання* - утримання

¹²⁸ *сполом* - разом

¹²⁹ *вирікатися* - відмовлятися

ліпше на случай слабості старша, практична Міля, чим наша Надя. А сій чай же так зле зі мною тут не буде, – всміхнулася, пригортаючи братанку.

- Ні, тіточко, – закликала радісно дівчина, – прегарно собі заживемо, коби лиш мамуся і татко призволили¹³⁰!..

І вони нарешті призволили, – і мама Мілина втішно повітала¹³¹ нагоду, що могла привернути здоров'я своїй дитині. І ось в кілька днів опісля Надя з тіточкою випроваджали подорожніх на дворець¹³². Бліді щоки Мілі зарожевілись самою надією на гарні вакації, а її очі так вдячно споглядали на товаришку, що та за кожним разом спускала свої, збентежена.

Ще один погляд сердечний, послідній поцілунок прощальний, і потяг рушив з місця, уносячи маму і Мілю у далеку путь. Голосний свист перерізав воздух, чорний клуб диму протягнувся довгим хвостом за від'їжджаючими.

Надя вертає домів, – на лиці в неї усмішка, а в душі грає чудовна, весела мелодія радости. Дзвенять там самі лиш чисті, ясні, високі тони – та мелодії сеї ні вона, ні тіточка, ні найбільший артист світовий не в силі б, мабуть, відіграти на ніякім інструменті...

Задля науки

Зимовий вечір. Блідо-зелена лампа ніжне світло розсіває по невеликій кімнатці. Гарні, багаті опони¹³³ м'якими фалдами опали понад вікна і двері. З золочених рам визирають по стінах веселі картини, серед пухнастого килимка над дитячим ліжечком красується образ Ангела Хранителя. В малій шафці лежать в поличках пишно оправлені книжечки з молодечої літератури. Ціла обстановка показує на заможність її властителів.

На дворі мороз-метелиця, – та в кімнаті так любо і тепло! Спущені занавіси віконні немов відокремили її від холоду зовнішнього світу. При столі, закиданім паперами і книжками, сидить хлопчина літ чотирнадцяти. Очі вп'ялив в отворену перед ним граматику, та думки малого школяра линуць десь далеко поза стіни дому, а фантазія обробляє гарніші, мабуть, речі, чим латинські деклінації¹³⁴ і грецькі вправи, бо на личку з'являється від часу до часу весела усмішка. Ще разів кілька заглянув в книжку, перелистав дві-три картки і, зівнувши широко, відложив її, знеохочений, набік.

- Що за нудь отся наука! – шепнув сам до себе, – краще б прочитати мені Верна «Таємничий острів» або побавитися з Сільвою в доміно. Най лиш відійде її учителька. Тимчасом спечу собі каштанів, – говорив, виймаючи їх з шуфлядки столика. Маленьким ножиком став обрізати наверхи, відтак, присівши перед піччю і насунувши жару, кидає каштанів. Голосні вистріли залунали в тихій кімнатці, червона грань пирсла на хлопця. Мерщій примкнув дверці. – Коби хто не прийшов! – шепнув, – а то гніватимуться за се, грань може спалити підлогу або килимок. Та, мабуть, почули таке, бо занавіса відхилилася, а на порозі стала мама.

- Вже вмієш лекцію, Сергію? – спитала, – при пану професорові не конче йшло гладко задаване.

- Ще лиш задачу написати і стишок вивчити, – відповів хлопець, підіймаючись борзо¹³⁵ з землі.

- Чому ж бавишся тепер місто писати? Пам'ятай, щоби до вечері все було готове, – знаєш, татко не люблять, як дрімаєш відтак над книжкою, – докинула мама, виходячи з кімнати.

Сергій вийняв з жару спечені вже каштани та, перекидаючи з одної долоні в другу, висипав в хустинку на ліжечко. – Най стигнуть! А тепер ще та задача, – казав, шукаючи за

¹³⁰ *призволити*-дозволити

¹³¹ *повітати* — привітати

¹³² *дворець* - залізничний вокзал

¹³³ *опони* — завіси

¹³⁴ *латинські деклінації* - латинські відмінки

¹³⁵ *борзо* - швидко

пером між книжками. – Десь пропало! Нема чим писати, пожду, аж Сільва скінчить лекцію, позичу у неї. Ах! Коби вже скоріше малі вакації, хоч три дні не треба буде ходити до школи і вчитися, – зітхав, обираючи каштани.

До кімнати вбігла сестричка.

- Пішла твоя учителька? – питає Сергій.

- Пішла, тепер вже я зовсім вільна, все на завтра вмію, – говорила Сільва, підбираючись і собі до гарячих каштанів. – Стривай, покажу тобі прегарну книжку з образками, – сказала по хвильці, – принесла мені її панна Оля.

Незабавом сиділи обоє при столі і, заїдаючи каштани, листкували велику, ілюстровану всемирну історію.

- Хочеш, заграємо в доміно, – намовляв Сергій, коли переглянули всі картини.

- Краще у варцаби¹³⁶, в доміно так нудно, – просила Сільва.

- Най буде! – пристав братчик, виймаючи з шафки варцабницю.

Діти потонули в грі, лиш знадвору інколи загудів вітер об угли дому або з далеких кімнат долітала розмова домашніх. Сільва мовчки пересувала варцаби, Сергій посвистував собі стиха під носом.

- Виграв! – закликав, убиваючи сестрі послідню матку¹³⁷.

- Ой, справді, – засумувалася Сільва, – я зле зробила, що передше не забрала твоїх двох, а могла...

- Пропало, – сказав Сергій і встав від гри. – Не знати, чи борзо буде вечерея, я вже голодний і спати хочеться.

Сільва глянула на годинник.

- А се зовсім і не пізно, восьма доходить. Татка, може, ще й нема з міста.

Вони перейшли до їдальні. Татко вже були та писали якийсь лист у своїй канцелярії. Сільва допомогла мамі накрити стіл. За часинку сиділа ціла сім'я при вечері.

- Зимно мені, – промовив тато, – сильний бере мороз на завтра, такого сеї зими ми й не мали. А ви, діти, лекцію вивчили?

- Я вже, татусю, – весело скрикнула Сільва, – панна Оля лиш відпитала мене і задачу поправила.

- А ти свою написав? – звернулася мама до Сергія, що неспокійно крутився по кріслі. Хлопець спаленів. Він аж тепер нагадав собі, що задача не готова, а стишок не вивчений.

- Я не мав пера, десь запропастилося, – шепнув, опускаючи очі на таріль.

- Чомусь не сказав перед вечерею, – відізвалася Сільва, – я була би тобі своє позичила.

- А що ж ви досі робили в Сергієвій кімнаті? – спитала мама.

- Оглядали історію і грали у варцаби, но я не знала, що Сергій лекції ще не вивчив, я застала його, як обирав каштани, – оправдувалася Сільва.

- Гарно, хлопче, пильнуєш науки! – став гніватися тато, – а то вже два тижні і кінець курсу, не знати, яке принесеш свідоцтво. Як дальше так будеш занедбуватися, то на конику, якого я обіцяв тобі, мабуть, хтось інший поїде. А тепер йди, небоже, писати, – ти, Сільво, позич йому пера.

Сергій, не кінчаючи вечері, забрався з їдальні. За ним увійшла Сільва з пером.

- О! Ти вже своє, як бачу, найшов? – промовила.

- Де? – оглядався кругом Сергій.

- А ось яке велике лежить на книжці, добре ти й шукав! – засміялася, показуючи згубу.

Сергій, завстиджений, захопив перо і зошит. Сільва вернулася до родичів.

Сиділи в сальонику. Мама переглядала літературну часопись, татко, закуривши, ходив по кімнаті. Сільва, вийнявши якусь робітку, і собі присіла коло стола.

- Чого се наш Дог так нині гавкає? – заговорив згодом тато, наслухаючи.

- Мабуть, не випустили його з буди, – відповіла мама. – Іди-но, Сільво, до кухні, скажи Стефанові, най подивиться до Дога.

¹³⁶ *варцаби* - давня назва шашок

¹³⁷ *послідня матка* - остання дамка у шашках

Щораз завзятіше виття долітало з долини, Сільва не поверталась.

Тато підійшов до вікна в другій кімнаті, що виходила на подвір'я.

- Щось там сталося, – мовив, – всі слуги стоять зі світлом при буді.

Саме в сій хвилі почулися голоси з кухні, і Сільва вбігла до сальонику.

- Стефан каже, – розповідала стривожена, – що в буді хтось сидить!...

- Може, злодій закрався, – сказав тато і, накинувши футро, зійшов по сходах в долину. В сінях наткнувся на сторожиху.

- Прошу пана, – говорила, – там знайшли якогось хлопця!

Пан Дормут приступив до громадки, що окружила буду.

Між ними стояв невеличкий, блідий хлопчина в літах Сергія. На собі мав студентський мундурик, та старий, мабуть, дуже і тоненький. Хлопець аж посинів з зимна і дрожав цілим тілом трохи і зі страху, бо всі довкола грізно споглядали на нього, а Стефан і сторож присунулися близенько, немов побоюючись, щоби він не втік.

- Що ти робиш тут, хлопче? – спитав пан Дормут, перепхавшись поміж цікавих.

- О пане! – скрикнув хлопець крізь сльози, – не давайте мене на поліцію, я не злодій, я лиш сю ніч хотів тут пересидіти, бо не маю де захиститися.

Стефан і сторож глумливо покивали на се головами, – жінки милосерднішим оком глянули на малого.

- Ходи за мною, – розказав пан Дормут, – в хаті оповіш нам свою історію! – і він, пускаючи хлопця наперед, став підійматися сходами вгору. В кухні ждали Сільва з мамою.

- Приводжу вам гостя, – промовив пан Дормут до жінки.

- Борис! – почувся нараз голос Сергія, що зацікавлений визирав з-за дверей.

- Сергій! – скрикнув і собі хлопчина і, завстиджений, рванувся мов до утечі.

Пані Дормут спинила його.

- Стривай, хлопче! Я бачу, ви знайомі між собою!

- Се мій товариш, – заговорив Сергій, виходячи на середину. – Звідки взявся ти тут так пізно?

- О тім сейчас дізнаємося, а мамуся пошукає тимчасом для нашого гостя вечерю, – сказав татко, ідучи з дітьми в кімнату.

Борис, збентежений новим своїм положенням, не знав спершу, як і повернутися, но пан Дормут посадив його побіч себе і щиро став розпитувати про все. І ось хлопець, осмілений і ogrітий теплом родинним, яке тут повіяло на нього, починає свою повість.

Родом він з села, три милі звідси. Змалечку вже полюбив науку, рвався до неї усією дитячою душею. Все був першим в школі, щороку з нагородою пильності вертав з попис.

Та сего було йому замало, до ширшого зітхав він світла, до яснішої правди! Він чув, що за його рідним селом, за тими ріками і горами ще дальше простирається світ, ще інші живуть люди! І він забажав пізнати той світ, тих людей, забажав між ними шукати долі, наукою здобути її собі і другим. І він пішов! Знайшлися добрі люди: священник і учителька, що допомогли бідному хлопцеві дістатись до гімназії. Родичам годі удержувати його в школах, дома ще шестеро дітей, крім него. Три роки жилося йому не гірше, хоч часом і не доїв як треба, та мав бодай теплий кут у своячки-учительки, а з лекції убирався і купував книжки.

- Тоді я навіть придбав собі «Кобзаря» Шевченка з складених грошей, – говорив Борис радісним тоном, оживляючись чим раз більше, – на вакації читав я хлопцям в селі, за рік мусів продати, – докінчив сумним голосом...

Сільва слухала незвичайно уважно, Сергій запхався в темний кут, так що лице його годі було розглядіти.

- Як же четвертого року проживав ти? – допитував пан Дормут, коли Борис замовк на хвилю.

- Ой, сего року не сприяє мені доля, – почав знову хлопець, – єгомость¹³⁸ померли, учительку перевели десь далеко, – і так стратив я 8 золотих ринських, що вони місячно для мене сполом¹³⁹ складали. До бурси спізнився я з поданням, бо думав, що буду на станції, де і передше. Влітку ще півбіді, бодай не зимно і можна вчитися в городі, бо в шевця, у котрого мав я кут на ніч, годі було працювати! З дому присилали мені деколи якої садовини чи городини, та й ще щотижня два боханці хліба і 20 крейцерів.

- І з того ви жили? – дивувалася Сільва. Пані Дормут усміхнулася мимохіть, жалісно глядячи на малого оповідача, зір тата полинув в куток, де мовчки сидів Сергій.

- Так, тоді ще жилося, – розказував Борис, – та знов спало нещастя! Панство, у котрих мав я дуже добру лекцію, виїхали недавно. Через ті заспи і морози не був ніхто від нас в місті, ні грошей, ні хліба не привезли. Кілька разів змітав я сніг з вулиць, перебраний в старий сіряк, бо в мундурку якось ніяково було, та опісля не хотіли брати, бо я заслабий. Осталась мені одна лиш одніська лекція, а то ще нині рано казав швець вибиратися, коли не можу платити. От я і загадав, де в камениці переночувати і зайшов несвідомо сюди. Зразу сховався був в комірці під сходами, та сторож нагнав звечора, – відтак вліз я крадькома у буду. Був би і переночував, коли б пес не став гавкати.

Настала довга мовчанка.

- Їж тепер, хлопче, – завізвала¹⁴⁰ пані Дормут Бориса. Той не дався довго просити, – такої вечери він ще зроду не їв.

- А де ж твої речі й книжки? – відізвався з кутика Сергій.

- Речей в мене небагато і ті задержав швець за комірне, книжки ось тут, – сказав Борис, відхиляючи мундирок, в кишені котрого містилися його зошити і зо дві книжки, – більше їх нема.

- А лекцію на завтра вмієте? – цікавилася Сільва.

- Вмію, в школі на паузі¹⁴¹ зробив я грецьку препарацію¹⁴², вірші вивчив по дорозі, заглядаючи до книжки і повторюючи в думці, задачу написав у одного товариша. Спокійний піду завтра до школи, – говорив цілком вже безжурний, – не дуже-то й потребую вчитися дома, бо в школі добре уважаю, ще й товариша одного підучую.

Сергій ще глибоше запхався в куток софи, мама і тато перемінилися поглядами.

- А що ж ти даліше задумуєш, хлопче, робити? Як проживатимеш? – спитав пан Дормут, залюбки спозируючи на синового товариша.

- Як Бог дасть! – мовив Борис. – Може, пришлють мені сими днями хліб і кілька десятків, то поверну до шевця, може, яку лекцію роздобуду! Ще би лютий, март, – а там вже і надворі можна пересідити. Коби здоров'я і трохи розуму в голові; виб'юся через світ.

- І побідиш! – закликала, зворушена його вірою, пані Дормут.

Годинник прозвонив одинадцяті.

- Час нам спочати! – сказала, встаючи. – Ти, Борисе, замість в буді з Догом, переспиш сю ніч з Сергієм, а завтра поговоримо о твоїй будучності.

Сергій вхопив товариша за руку і повів до своєї кімнатки. Погляд Бориса так і впав відразу на шафку з книжками, – очі аж засвітилися йому.

- Боже! Що у вас книжок! – скрикнув, отвираючи¹⁴³ першу згори. – Байки Лафонтена! - Прочитав зовсім гладко французьку напис. – Знаю, знаю багато з них, від двох літ учуся сеї гарної мови і розумію трохи. За рік запишуся і на англійську мову, – розказував, відчитуючи написи книжок.

- Що ж ти всю мудрість світу хочеш вивчити? – засміявся пан Дормут, що і не спускав з

¹³⁸ єгомость -- «його милость», так величають священика

¹³⁹ сполом - разом

¹⁴⁰ завізвати - покликати

¹⁴¹ на паузі - на перерві

¹⁴² препарацію – підготовка

¹⁴³ отвирати - відкривати

него очей.

- Хочу! Хочу! Коби лиш можна. Мені аж серце б'ється, коли переходжу попри книгарню і бачу там стільки гарних книжок. Тепер лиш напиши вільно мені відчитувати і роздумувати відтак над ними по ночах, але колись, колись...

- Колись, як станете великим паном, то закупите всі, – перебила йому Сільва.

- Не хочу бути великим паном, хочу лиш бути розумним чоловіком, – відказав Борис, – а вже хто чесний і розумний, не згине в світі марно, правда, пане?

- Правда, хлопче, – признав пан Дормут.

- А як сам зможу жити в світі, – говорив дальше хлопець, наче сам до своїх мрій, – то других навчу всього, що сам знатиму. Моїм молодшим браттям поможу в школах, другим з нашого села, кожному бідакові, що буде рватися до науки поможу, щоб просвічені не бідували так гірко...

Тишина сповила комнату. Всі мовчали під враженням гарячих слів хлопця. А він стояв серед сего пишного панського оточення в старім, витертім мундирку, лиш марне личко зарожевілось тепер одушевленням, а ясні очі гляділи десь далеко вперед, немов усміхалися до того великого світла, за котрим рвалася молода душа, щоб, спохвативши його, повною жменею розкинути відтак серед темряви рідної країни...

ГАРФА ЛЕІЛІ. ЛЕГЕНДИ ПРО ХРИСТА¹⁴⁴

Горда пава

Вам розказували, що першим убогим пастирям сповістив янгол Божий про народження Ісуса Христа. Та ось послухайте, як розповідають дуже старі люди.

Не пастирі дізналися про це перші, а волові очка, найменші з усіх пташок, що мали свої гнізда в вертепі при дорозі до Вифлеєму.

Раннім ранком з'явився перед ними білий янгол і мовить:

— Сьогодні народиться тут поміж вами Дитятко Боже. Подбайте, щоб достойно Його прийняти.

І щез, а пташки зацікавилися, зачудовані незвичайною новиною і великою честю, яка їм припала, — побачити першими Божого Сина. А потім кинулися порядкувати домівку.

— Та що зробимо з волем і ослом? Вони так багато місця займають і так голосно ремигають, — журилися.

— Не бійтеся! — відізався осел. — Ми теж хочемо побачити Дитятко, та будемо гріти Його своїм подихом, бо ніч холодна.

— То залишайтеся! Але миші треба доконче прогнати, вони цілу ніч шарудять і гризуть, спати не зможе Маленький.

— О, ні! Залиште нас! — просилися мишки. — Ми вам долівку позамітаємо хвостиками чистенько, а потім заховаємося в куточку. І ми хочемо бачити Боже Дитятко.

— Ну, то залишайтеся і робіть порядки. Але павуків не можна ніяк залишати, вони позатягали скрізь по стінах і кутках своє павутиння. Це ж негарно!

— О, ні! Залиште і нас! — просилися павуки. — У стінах і стелі є діри, крізь них дує вночі холодний вітер, а ми заснуємо їх щільно нашим полотенцем, щоб Дитятко не змерзло.

— Ну, то залишайтеся і робіть свою роботу! Та де покладе Мати дитину? — питали волові очка один одного.

— Авжеж ніде інде, тільки в наших яслах, — відізався віл. — Господар приніс нам ще

¹⁴⁴ За матеріалами: Константина Малицька (Віра Лебедова). "Гарфа Леїлі". Легенди про Христа. «Євшан-зілля», Торонто, 1953. Перевидано видавництвом "Українські Працівники Літератури для Дітей і Молоді" - Торонто, 1991 р., 34 с. Мистецьке оформлення книжки - дереворити Юрія Кульчицького.
<https://mala.storinka.org/константина-малицька-віра-лебедова-гарфа-леїлі-легенди-про-христа.html>

звечора свіжого сіна, м'якенько й тепло буде в ньому лежати.

— Ні, сіно колотиме тільце Дитинки, треба подбати про щось краще, — говорили мишки.

— А що ж м'якше від пташиного пір'я? — волове-очко мати. — Я своїм дітям вистеляю завжди гніздо пір'ям. Скиньмося по пір'ячку, і буде Дитинці постілька.

— Справді! Полечу я і оповіщу всіх птахів довкола, чого нам треба, — промовив волове очко-батько.

— А ми, — задзібоніли мишки, — скочимо до лисиць і вивірок, — у них є завжди багато вичесаної шерсти.

Ще далеко було до вечора, а вже птахи й звірі стали сходитися до вертепу зі своїми приносами. Найкраще пір'ячко принесли голуби і дикі гуси, найм'якшу шерсть — кози-анґори.

— Ах! — зідхнула волове очко-мати. — Коли б сотникова пава схотіла нам дати кілька пер зі свого хвоста! Ми ними прибрали б ясла в головах Дитятка.

— Можу її спитати, — порадив голуб. — Я з нею знайомий, полечу, попрошу.

А та пава жила в городі римського сотника Кая Клявдія. А була вона і справді гарна: не звичайна, як бувають наші пави, а вся сніжнобіла, тільки чубок на голові й пера в хвості мала блідорожеві. І пишалася ж вона цією красою, а ще більш своїм голосом, яким чарувала оточення.

Перед нею з'явився посол-голуб і, вклонившись низенько, мовить:

— Я до вашої милости з проханням.

— А саме? — спитала пава, гордо крутнувши головою.

— У вертепі, недалеко відсіля, має народитися цієї ночі Боже Дитятко. Волові очка прибирають домівку на Його прийняття. Чи не хотіли б і ви дати нам для прикраси кілька своїх пер — тих із хвоста?

— Я? — засміялася пава. — Чудне справді прохання! Для якогось бідного Дитяти — адже багаті не родяться в стайні — маю я псувати свою красу! Зрештою, сьогодні я виступаю у пана сотника перед римськими гістьми зі співом, і якраз чекає мене проба¹⁴⁵. Прощайте!

І голуб повернувся з нічим до вертепу.

— Не журіться! — потішав він волові очка. — Обійдемося без її пер. А ось що я вам пораджу: запросіть польових коників на музикантів, а світлячків на свічкарів.

— Ми таки зараз по них скочимо! — зголосилися мишки, завжди готові до послуг.

А коли сонце зайшло і стало сутеніти, вилетіли волові очка на дах вертепу, щоб зорити¹⁴⁶ на дорогу, чи не йдуть сподівані гості.

Ось вони! Молода жінка і білобородий старець підходять поволі, втомлені довгою дорогою.

А коли ввійшли в вертеп, Пречиста Діва поклала Дитятко в ясла на пір'яній постільці.

І в цю мить засяяла над вертепом велика косата зоря, а світлячки засвітили свої ліхтарики; польові коники настроїли свої струменти, а павучки попускали зі стелі вниз тонесенькі срібні ниточки, що переливалися кольорами веселки. Мишки з куточків виставляли раз-у-раз свої мордочки, а віл і осел стояли мовчки, киваючи тільки повагом головами над Малим у яслах.

І було тихо, неначе світ увесь передумував якусь велику думу.

Раптом серед тієї тиші почувся знадвору пронизливий, хрипливий крик-зоїк.

— Що воно таке? — питали стривожені волові очка. — Хто це сміє непокоїти в пізню ніч Боже Дитятко?

За часок прилетів голуб з розвідки.

— Новина у віллі римського сотника. Біла пава втратила голос. Лікарі кажуть, що вже

¹⁴⁵ проба - репетиція

¹⁴⁶ зорити - дивитися

ніколи-ніколи не буде співати ні вона, ні її рід.

— А так хизувалася своїм співом і своєю красою, — промовила волове очко-мати, і глянула на Дитятко в яслах. Але Воно лежало тихенько, тільки ручкою перебирало м'яке пір'ячко своєї постільки.

Коза Гаїза

Була вся біла з чорними вушками — тому і звали її пастирі Чорновушкою, хоч правдиве її ймення було Гаїза.

Лежала на Вифлеємському полі в стаді кіз і овець, але не спала. Цієї ночі ніяк не брався її сон. Бо ж і чудна якась була це ніч! Небо без зір, без місяця, а ясно, мов удень. Тільки якась велика зоря з довгою косою світить на сході. Такої зорі Гаїза ніколи ще не бачила, ні найстарші кози про неї не розказували.

Та ось пастирі, що спали при погаслому вогнищі, зірвалися на рівні ноги. Гаїза нашорошила вуха. Згори сходили якісь ясні крилаті постаті і повели пастирів із собою. Гаїза не могла вийти з дива. Пастирі навіть не оглянулися на отару, а пішли кудись за провідниками. Що воно все те значить?

Вона хвилинку переждала, а потім і собі подалася за пастирями. Дорогу показувала ясна зоря, що саме в ту сторону посувалася. Тихо було довкола, але якась чудна видавалася ця тиша. Поміж сухими травами сунуло гаддя, мурашки копошилися в своїх кіпчиках, птахи тріпоталися в гніздах, вода в потоці якось нечутно переливалася, пальми кивали гіллям, навіть степовий вовк пересунувся нишком попри стадо кіз і овець, а сторожкі собаки не забрехали.

Косата зоря спинилася над вертепом, що стояв при дорозі до Вифлеему. Гаїза знала цей вертеп, бо часто заскакувала туди, щоб скубнути сінця з ясел і подратувати осла, що мав там своє стійло. Тепер не могла зрозуміти, що це таке є в тому вертепі, де спинилася косата зоря і крилаті постаті і пастирі.

Вона сміливо пересунулася вперед. Ніхто її не займав, усі з пошаною віддавали комусь поклін. Гаїза і собі заглянула туди і з дива мало не замекала. У яслах на сіні лежало мале Дитятко, а при ньому по один бік стояла молода жінка, а по другий — старець із довгою бородою.

"Це, певно, Мама і дідусь Малого, — міркувала Гаїза. — Яке гарне оце Мале людське! Але чому Воно таке сумне? Так далеко дивиться кудись перед себе! Невже ж Воно хворе, а може, і вмерло? Ану, побачу!"

І, присунувшись ближче до Дитятка, почала своєю м'якою борідкою пестити Його ніжки й рученята. Малий розплющив широко очі, глянув на рогату тварину і всміхнувся — і раз, і другий, і третій. А за ним всміхнулась і Мати, і бородатий дідусь, і пастирі, навіть сумний осел весело крутнув головою.

— Ось як треба діток забавляти! — сказала Гаїза. — Малі мусять сміятися, радіти. Побачите, як Воно ще засміється!

І, відштовхнувши осла і вола набік, щоб зробити собі місце, почала Гаїза виводити перед Дитятком найкращі свої козячі танки і штуки. А вона була в цьому мистець. Ходила вихилясом, притупцювала ніжками, вертіла головою, немов хотіла взяти когось на різки. А Малий у яслах дивився на чудну танцюристку, а потім сплеснув радісно в рученята і зайшовся перлистим сміхом.

А за тим сміхом уся природа загомонила і собі. Заревів віл і осел, заворкотіли дикі голуби, забриніли лісні бджоли, засичало гаддя в травах, запищали степові ховрашки, пальми поскидали найкращі свої овочі, вода в потоках зашуміла повним річищем. А вбогі пастирі, припавши на коліна, заспівали Дитяткові:

*Бог Предвічний народився,
Прийшов днесь із небес,
Щоб спасти люд свій весь,
І утішився...*

"Утішився, як я йому затанцювала, — думала Гаїза, повертаючи з пастирями на поле. — Чудна ця сьогоднішня ніч і чудне це Мале людське в яслах!"

І все чудним видалося Гаїзі, неменш і те, що господар Яків не потягнув її бучком, що ось так самовільно відійшла від отари. Але, мабуть, усе, що сталося цієї ночі там, у вертепі, було найважливіше.

"Бог народився! Я так і знала, що це не звичайна людська дитина, — говорила до себе Гаїза, вкладаючися на ніч у своєму стадну. — Та що з Нею станеться в майбутньому? А я таки забіжу ранком у вертеп, щоб знову порадувати Дитятко моїм танком".

І мала Чорновушка заснула сном безжурних козенят.

Гарфа Леїлі

Далеко-далеко на Сході, в Арабії, жили колись три царі: Мельхіор, Каспар і Бальтасар. Та не тільки царями вони були, але й вельми вченими мудрецами, що вміли читати в зорях і з них провіщати майбутнє.

А саме в той час появилася на небі чудна косата зоря, — і з неї виворожили ті мудрі царі, що в Юдеї народилося Дитя, яке стане Месією, Спасителем світу. І ось порішили всі три вибратися з поклоном до Новонародженця.

А була в одного з цих царів, у Мельхіора, молода донечка — на ймення Леїля. Гарна вона була, як весняна квітка, здорова, але — німа. Не зроду. Коли їй ішло на шостий рочок, налякалася пустельного лева, що вдерся під мури палацу і пронизливим ревом сіяв пострах довкола.

Тоді то Леїля зацікавила і стала сумна-пресумна. Бо в неї було багато думок і питань у голівці, багато почувань у серденьку, а не могла їх висловити. Зате вухо стало в неї дуже чутке на всякі звуки. Вона годинами вслухувалася у плюскіт водиці в палацових водогроях, у щебетанні пташок і шелестінні широколистих високих пальм у батьківських городах.

Щоб заспокоїти жадобу звуків Леїлі, цар Мельхіор велів зробити для неї малу золотострунну гарфу. І тепер Леїля проводила цілі дні, граючи на своїй гарфі орлиним пером, як це водилося в Арабії.

Коли вирішено, що всі три царі виберуться в дорогу до Юдеї, Леїля стала знаками просити батька, щоб і її взяв із собою.

— Хочу теж побачити Новонародженця, малого царевича, — немов говорили її очі й руки. — Хочу завезти Йому теж дарунок від себе.

Але ні цар Мельхіор, ні цариця-мати не згодилися на прохання доні. Казали: дорога далека, непевна для старих, а що й говорити про дитину!

* * *

І вибралися три царі в дорогу. Їхали на верблюдах із численною службою, а везли з собою багаті дари. Золоті прикраси, пахучі кадила арабські і цінне миро, олійки, бальзами. А ясна косата зоря ішла перед ними, показуючи дорогу.

Але царі не знали, де саме народився майбутній Месія, тому рішили вступити раніш до Єрусалиму і в тамтешнього царя Ірода про все розпитати.

Ірод збентежився дуже, коли почув про якогось нового царевича. Він же ладив на престіл по собі свого сина. Скликав Ірод учених у письмі і священників та спитав їх, чи справді і де народився новий цар.

А вчені духовники відповіли:

— Написано в книгах пророків: "І ти, Вифлеєме, не найгірше з міст, бо з тебе вийде князь — пастир народу, а ім'я його Ісус".

Налякався Ірод цього віщування, прикликав до себе потайки арабських мудреців і каже до них:

— Ідіть до Вифлеєму і розвідайте достатно про того Новонародженця, а повертаючи, вступіть знову до мене з вісткою, щоб і я міг йому поклонитися.

* * *

І подалися три царі в дальшу дорогу, а косата зоря вгорі стелила ясний шлях перед ними. І весь час дожидали мудреці, що побачать здалеку мури пишного палацу майбутнього володаря світу, коли це зоря-провідниця стала перед бідним придорожнім вертепом.

Зупинилися перед ним і три царі, злізли зі своїх верблюдів і з дарами увійшли в стайню. І побачили Дитятко і Його Матір Марію, і старенького Йосифа, і вола, і осла, і дрібну пташню в щілинах кровлі.

І впали мудреці на коліна перед Ісусом і поклонилися Йому. Почули серцем, що хоч роджений у бідності, царем світу стане колись. І зрозуміли теж у покорі, що їх дари — ніщо для Малого. Золота Йому не треба, бо Його царство не від світу цього, ні пахучих кадил, що ними поганські жерці обкурюють своїх мертвих ідолів, ні дорогих бальзамів.

І засумували три мудреці, що вони, хоч багаті володарі, не мають чим обдарувати оцю вбогу Дитину. Та ось пригадав собі цар Мельхіор, що в нього у клунках є ще дарунок Леїлі, єдина розрада його каліки-донечки, золотострунна мала гарфа. І приніс її і поклав несміливо в яслах перед Дитятком. А Ісусик ухопив її радісно в руки і доторкнувся струн. І полилася музика, якої не чули ще в своїм житті царі-мудреці, хоч мали на своїх дворах неабияких музик і співаків.

А серце царя Мельхіора стрепенулося передчуттям якогось великого щастя.

Коли мудреці поверталися вже додому, об'явився їм у сні янгол Божий і остеріг:

— Не вступайте до Ірода, бо він недобре задумує на Дитятко. Хочє вбити Його.

І поїхали мудреці іншою дорогою, а косата зоря стояла ще довго на небі, їм на втіху, а Іродові на тривогу.

* * *

Уже цар Мельхіор доїхав до своєї столиці та увійшов зі слугами на подвір'я палацу, коли це почув дзвінкий дитячий спів у садку:

- У яслах на сіні Дитя спочиває,

А моя гарфа Йому приграває.

— Леїля! Невже ж це вона співає? — дивувався цар, хоч давно вже, ще там у вертепі, було в нього передчуття чогось незвичайного, що стріне його дома.

— Так, це вона! — підтвердила цариця-мати. І розповіла, що такої і такої днини, о такій і такій годині Леїля несподівано сплеснула в рученята і промовила: "Мамо, говорю!"

Тоді цар Мельхіор зміркував, що це сталося саме в той час, коли він вкладав золотострунну Леїлину гарфу в руки Ісусиків.

І припав до землі, поклонився в сторону Вифлеєму і закликав голосом великим:

— Насправді живий Бог там народився!

Утеча до Єгипту

А сорокового дня по народженні Ісуса понесла Марія Дитятко до святині в Єрусалимі, щоб там по закону присвятити Його Богові і найменувати. І по закону жертвувала теж пару голубів і пару горличок.

І тої самої ночі з'явився Йосифові у сні янгол і сказав:

— Устань, візьми Дитя і Матір і втікай до Єгипту, бо цар Ірод наважується на життя Малого.

І встав Йосиф і, посадивши Марію з Ісусом на осла, вирушив у дорогу.

А водночас сповістив янгол усі живі тварини, що на землі і під землею, і в повітрі і на воді, щоб помагали втікачам. І заворушилась уся природа. Мурашки висипали високі кіпчики на шляху, куди гнали воїни Ірода, бджоли засліплювали їм очі гострими уколами, дикі звірі страшним ревом полохали коней, сонце запалювало до грані мідяні шоломи, вітер навівав гарячого піску в обличчя, річки виступали з берегів і заливали дороги, а злі гадюки й скорпіони боляче в'їдалися в ноги вершників і румаків¹⁴⁷. Нелегка була погоня за Святою Родиною, бо все довкілля їй сприяло.

Сонце гріло — не пекло, вітерець холодив знеможене тіло. Високі пальми клонили вниз своє буйне гілля і скидали солодкі овочі. Дикі кози й антилопи підходили до Марії, щоб годувала своє Дитятко їхнім молоком. А коли Вона хотіла переполюскати Ісусикові пелюшечки, де не взялося чисте джерельце, даючи Матері свою чисту водицю.

Ночами крилися подорожні в скелястих печерах, а тоді павуки розпинали перед входом густу сітку, а пустельні звірі — леви і тигри берегли супочинку втомлених цілоденним ходом. Навіть погана гієна держала варту над втікачами, вгамовуючи на той час своє жалісливе виття, щоб не турбувати Дитятка.

Іноді по дорозі стрічали вони довгі каравани людей на верблюдах, але ці байдуже проїздили повз них.

Довго-довго мандрувала Свята Родина, поки підійшла до меж Єгипту. Пречиста Марія хотіла задля Дитятка вже десь поміж людьми в безпечному захисті хоч часок спочити.

Аж ось побачили вони в далечині велику оазу. Росли там стрункі пальми над чистим потічком, а просторі шатра і загорожа для свійських тварин указували на добробут мешканців.

— Тут треба нам проситись на нічліг, — сказала Марія. — Може, не відмовлять нам гостини.

А в тій оазі, у найбільшому шатрі, жила розбійницька мати з невісткою і маленьким онуком. Коли наші подорожні увійшли в загорожу і стали прохати захисту, стара розбійницька мати сказала:

— Не можу вас прийняти. Мій син розбійник; тепер нема його дома, але як повернеться, вас повбиває, а на мене насварить.

На те Марія:

— Однаково нам у дорозі від розбишак погибати, то вже краще хоч одну ніч спокійно прожити під покрівлею. Ми вам місця не залежимо, страви не переїмо. Згляньтесь на оце Маля.

Зиркнула розбійницька мати на Ісусика, а Він до неї ручки простягає, всміхається. Жаль стало старій дитини, і молода невістка за них заступилася:

— Пустіть їх, мамо!

— То заходьте вже всі троє, а осла поставте в загороді.

Увійшла Марія до шатра і передусім попросила теплої води, щоб Ісусика купати. Подала їй розбійницька жінка води у широку посудину і дивиться, як малий Ісусик радісно хлюпається. А тіло в Нього здорове, міцне, рожеве.

І з заздрощів скипіло серце молодій розбійниці, бо її синок Дизма весь був укритий струпами. І думає вона собі:

— Поганий мій Дизма, хай і Дитя оцієї зайшлої набереється від нього шолудів¹⁴⁸.

¹⁴⁷ румак — (від Аргамак) бойовий кінь

¹⁴⁸ шолудь — короста, струп

І саджає свого синка у купіль разом з Ісусиком. А Ісусик усміхається до товариша, обіймає його рученятами й обливає жартівливо водою.

І глянь! — шолуді починають опадати з Дизми, і тільки його стає таке чисте й гладеньке, як у здорової дитини.

Із дива не може вийти розбійницька жінка. Позирає на Марію, мов на чудотворця і дякує зі сльозами в очах. А стара мати щедрю вечерю готує для подорожніх.

Надвечір повернувся розбійник зі своєю ватагою. Побачивши чужих людей, запалав спершу гнівом, але коли почув, як його синок оздоровів на тілі, то й сам почав припадати біля незвичайних гостей.

А другої днини ранком знову вирушила Свята Родина в дальшу дорогу. Розбійницька мати дала їм на прощання чимало харчів: дактилів, сухарів, верблюжого молока, і добрий шматок печеного козячого м'яса. А сам розбійник провів їх аж ген поза межі пустелі, у замешкалі вже місця Єгипту.

Тут поблизу старинного Геліополісу, недалеко нинішнього Каїру, натрапили вони на давню оселю земляків і в ній зупинилися, знайшовши тут спокійний захист.

І жили вони там тихо-мирно, аж знову янгол сповістив Йосифові, що цар Ірод помер, і вони можуть вертатися до рідного краю.

* * *

На горі Голготі три хрести простягають чорні рамена. Посередині розп'ятий Він — Христос, обабіч два розбійники. І цей зліва почав насміхатися з Христа:

— Якщо ти Божий Син, спаси себе і нас.

Але той другий скартав його, кажучи:

— Невже ж не боїшся ти Бога? Ми справедливо терпимо кару за наші злочини, але цей невинний не заподіяв нікому ніякого лиха...

А Христос повернувся до нього і мовить:

— Дизмо! Колись давно ти дитиною в одній купелі зі мною очистив своє тіло від шолудів, сьогодні в кривавій спільній нашій муці обмивається твоя душа з гріхів.

І засяло лице розбійника тихою радістю. І згадав він далеку оазу в пустелі, і стрункі пальми перед шатрами, і рідну матір, і малого хлопчика, що загостив до них надвечір, і батька розбишаку, що вивів сина на дорогу злочину.

І щирий жаль за змарнованою молодістю обгорнув його душу, і сльози викотилися з очей. І тихо прошепотів він з вірою:

— Господи! Пом'яни мене, коли увійдеш у царство Твоє.

І від хреста Ісусового понеслися повні любови слова:

— Направду кажу тобі, ще сьогодні будеш зі мною в раю.

Трепета

А коли архиєреї й старшина жидівська засудили Ісуса на смерть, вислали своїх слуг, щоб розшукали дерева на хрест, — знаряддя муки Сина Божого.

І вийшли слуги архиєрейські на гору Ливан, де росли вікові кедр.

— Дайте нам свого дерева на хрест для Ісуса Назарєя! — мовлять.

Гордо виструнчився найстарший кедр і мовить їм:

— Століття ми тут ростемо, а ще досі не сплямились поганим учинком. Не дамо дерева на муки цього Праведника, Адже сам намісник кесаря¹⁴⁹, Пилат, не знайшов за Ним ніякої вини й обмив руки від Його засуду. Геть від нас, слуги диявола!

І зійшли висланці вниз і стали перед могутнім дубом.

— Дай нам свого дерева на хрест для Ісуса Назарея! — мовлять.

Зашуміли розлогі верхів'я дуба:

— Царем дерев зробила мене лісова громада. Не личить цареві служити зняряддям злоби й сліпоти юрби. Я бачив Назарея під моїм гіллям, як навчав народ, як благословив дітей, що їх матері приводили до Нього, як оздоровлював хворих, калік, біснуватих. І для цього добродія людства мав би я стати зняряддям муки? Геть від мене, безвіри!

І спустилися слуги ще нижче на пустельні простори, де росли гінкі пальми.

— Дай нам, пальмо, свого дерева на хрест для Ісуса Назарея! — мовлять.

Згорда глянула на них широколиста пальма.

— Для Ісуса з Назарету? Того, що годував тисячі народу рибою і хлібом? Що воскресив єдину доньку Яїра і мертвого від чотирьох днів Лазаря, брата Марії і Марти? Цьому справжньому Синові Божому мала б я завдати муки? Геть від мене, поганці!

І далі помандрували слуги архиерейські, аж перейшовши потік Кедрон, вийшли на гору в сад Гетсиманський. Росли тут оливні дерева – маслини, і до них приступили висланці, мовлячи:

— Дайте нам свого дерева на хрест для Ісуса Назарея!

Сумно зашелестіла найстарша маслина:

— Я бачила його тут учора вночі, його учні поснули на підгір'ї, а Він, припавши до землі під моїм деревом, молився до Отця свого небесного: "Коли можна, відверни від мене муки, що мене ждуть, але не моя, а Твоя воля хай буде". І тривав у смертній боротьбі зі собою, а кривавий піт спливав Йому з чола на землю. І цьому Праведникові, що приносить себе в жертву за гріхи світу, я мала б стати за ката? Геть від мене, запродавці лукаві!

І вже не знали слуги, куди їм — до кого вдатися, коли це побачили внизу ліс.

А росли в ньому поменші дерева: буки, граби, берези й осики, кущі ліщини й калини і високі папороті.

Глухою мовчанкою привітала лісова громада єрусалимських висланців. Дуб переказав їм уже, чого вони шукають. Тільки білява осика привітливо подалася вперед своїм гнучким станом. До неї приступили відразу архиерейські слуги:

— Осико! Дай нам свого дерева на хрест для Ісуса Назарея! Осудили Його в Єрусалимі за образу кесаря і Бога. Будеш стояти там на горі, а історія запише твоє ім'я на вічну пам'ять.

— Сестро! — загомоніло лісом. — Сестро! Не йди на ворожі улещування.

Але осика вже нагнула вперед свою білу стать.

— Чи справді буду височіти понад усіма?

— Зрада! — зашуміли понуро буки й граби.

— Зрада! — повторили берези й ліщина.

— Ганьба! Ганьба! — шепотіла калина, паленіючи зі сорому червоними кораллями.

— Підла! Підла! Нікчемна! — гукали лісові дзвіночки, а за ними папороті й шипшини.

А осика вже лежала на возі, що їхав до Єрусалиму.

А в п'ятницю пополудні, коли сповнилася велика жертва на Голготі, о годині шостій померкло сонце і настала темрява по всій землі, що тривала до години дев'ятої. Церковна завіса роздерлася надвоє згори вниз, і мертва тиша сповила усе довкола. Ліс закляк з остраху, ні гілочка не ворухнулася. Та ось знечев'я листки осики почали дрижати, тремтіти швидко-швидко, тягом, безупинно, несамовито.

¹⁴⁹ Кесар — цісар, володар

— Кара! Кара на осики! — линуло шепотом у лісовій громаді.

Так тремтить-трепоче осика листками й донині при вітрі і без вітру, а на Україні люди назвали її за те — "трепета".

Бджола Мета

Тої днини вона ніяк не могла працювати. Було дуже гаряче, духота нестерпна, а вітер котив тумани порошу по дорозі.

А в Єрусалимі теж діялося щось незвичайне. На вулицях збиралися юрби народу, а довгий похід вояків провадив на гору Голготу якогось чоловіка, що упав під тягарем хреста.

Мета, обезсилена й утомлена, присіла на низькому кущику теребінти¹⁵⁰, що самотно виростав на узбіччі гори. Відсіля могла вона бачити все, що діялося довкола.

На верху Голготи стояли три хрести, а на одному з них розп'ятий був Він.

— Чоловік, що всім добро творив! — мало не скрикнула Мета. Вона знає Його. І їй Він раз поміг, коли потопала в ставі Амігдальону, перевантажена медом. Підсунув їй листок і врятував. А тепер ці нелюди завдають Йому таких тяжких мук.

Блискавкою злетіла Мета вгору і присіла на рамені хреста.

— Як Йому допомогти? Ах, як я можу Йому допомогти? — билася з думками, дивлячись на облите потом і кров'ю обличчя Спасителя.

Та ось побачила жайворонка, що видзьобував колючки з тернового вінка на голові Ісуса.

— Ах, якби в мене такий дзьоб, як в оцієї пташини, — зідхнула Мета. — Умить повиривала б усі тернові колючки. Ах, якби в мене зуби дикої звірини, умить розшматувала б оцю жорстоку юрбу під хрестом. Та хто це та заплакана, прибита горем жінка? Чи не Мати Розп'ятого? А цей молодий юнак, мабуть, один з Його вірних учнів... А де інші Його ісповідники? Я ж бачила, що ходили за Ним, слухали Його наук і шукали ліків на недуги і смерть.

Губи Розп'ятого легенько заворушилися. Мета припала Йому до грудей. „Пити!“ — почула тихий шепіт.

— Зараз! Зараз принесу води з потічка, — і рвонулася злетіти в долину, але в цей мент один з вояків підніс Христові на трості губку, намочену оцтом і жовчю. Меті аж у голові закрутилося від осоружного запаху.

— Тварюки! Катюги! Я зараз води принесу, меду принесу...

Мов камінчик, кинений з пращі, спустилася вниз на луки Геброну й уже за часок сиділа при Розп'ятому і ніжно пересувала своїм язичком по висохлих губах, напоюючи їх холодною водою і солодким медом. Літала безупинно сюди й туди, щаслива, що може допомогти Йому, покинутому всіма. Спішилася, бо надворі чомусь дуже хутко смеркалося, і якась дивна лиховісна темрява затягла спроквола все небо.

Та ось очі Розп'ятого на мить розкрилися, глянули на метушливу комашку, і дві великі сльозини, змішані з кров'ю з чола, скотилися на малу жалібницю.

А тим часом вартові вояки, щоб не лишати розп'ятих на хресті на час свята Пасхи, почали перевіряти, чи всі вони вже померли. Коли наблизилися до Христа, побачили, що Він уже вмер. Тоді один з вояків підніс свій спис, щоб проколоти бік Ісуса, але в цю ж мить застогнав і опустив залізо.

— Проклята комаха! — крикнув, стріпуючи бджолу з руки і роздавлюючи її важким чоботом.

¹⁵⁰ *теребінт* — назва степової рослини

— Знаю, за що гину! — була остання жива думка в Мети.

* * *

У неділю вранці, ще сонце не зійшло і темрява вкривала землю, а Марія Магдалина і Сальомея спішили вже до гробу Господнього. Вони бачили напередодні, як справедливий Йосиф з Ариматеї клав тіло Христове у своїй скельній гробниці. А тепер ішли туди з пахучими олійками з мирри й алое¹⁵¹, щоб намастити тіло Вчителя.

Коли прийшли на місце, побачили, що камінь при вході відвалений, а гріб порожній. Збентежені, не знали, що це значить — аж ось з'явився над гробом янгол у білій, ясній як блискавка одежі і промовив:

— Чому шукаєте живого між умерлими? Чи не провістив Він усе те, що з Ним сталося? Чи не провістив, що третього дня воскресне?

І жінки з радістю відійшли від гробу, щоб сповістити добру новину Його учням і вірним.

— Чи бачила ти, сестро, — заговорила по дорозі Марія Магдалина, — яку прегарну запинку мав янгол на своїй одежі, на правому рамені. Уся золота з переливом пурпури¹⁵², мов каплі крові, і з темними пружками. Такої запинки я ще не бачила в нікого.

— Запинка? — аж скрикнула Сальомея. — Невже ж ти думаєш, що це була запинка? Це, сестро, була бджола! Я теж задивилась на неї і бачила, як вона рухала крильцями й перебирала ніжками. Бджола! Кажу тобі, справжня бджола!

— Та відкіля вона там узялася? — дивувалася Марія Магдалина.

— Мабуть, злинула разом з янголом з небес, бо так самовпевнено сиділа на його рамені, — пробувала пояснити Сальомея.

І обидві жінки підняли очі до неба, немов шукали там воскреслого Вчителя і малу злото-пурпурову бджілку.

ЛЕГЕНДИ РІДНОГО КРАЮ

Як ангел розмалював щиглика

Коли Господь творив світ, то подбав і про те, щоб на ньому були пташки. Кожному пташкові дав ніжки, щоб ходив, крила, щоб літав, дзьобика, щоб їв, і горлянку, щоб співав. А тоді покликав ангелика, дав йому кошик з порожніми черепашками, до кожної налив іншої фарби і сказав:

— Помалюй їм пір'я!

От і став ангелик малювати пташків.

Перший підійшов до ангелика голуб. Ангелик помалював йому шийку на біло, а крила на попелясто. Канарик став жовтий, мов цитрина, горобчик сірий з темними смужками, синиця — синя з темним фартухом на грудях. І так ангелик розмалював пташків, кожного по-різному.

Ще тільки один щиглик залишився не помальований, бо стояв позаду інших і не міг протиснутись наперед. Коли ж і він урешті опинився перед ангеликом, той сказав стурбовано:

— Ой, у мене вже не стало фарб! Усі черепашки порожні...

Заплакав сердешний щиглик, що не буде мати такої гарної кольорової одежі, як його побратими. Але добрий ангелик заспокоїв його.

— Не журись! У кожній черепашці ще залишилася дрібка фарби. Я виберу їх дочиста пензликом і помалюю твоє пір'ячко.

¹⁵¹ *мирра і алоє* — рослини

¹⁵² *пурпура* — червоний кольор

І так ангелик помалював щиглика трішки на червоно, трішки на синьо, трішки на зелено, трішки на чорно, узявши з кожної черепашки по останній краплині фарби. І став щиглик найстрокатішим із усіх пташків. Він дуже гордився своїм різноперим одягом і защебетав — подякував ангеликові за те, що зробив його таким гарним.

Соловей¹⁵³

Годі й уявити собі май без того співака, його краси! І ночі ті наші весняні тихозорі утратили би весь свій чар, коли б світло їх тишини, скупаної в блідім сяєві місяця, не мережили дзвінки тони солов'їної пісні. Та, мабуть, весна заключила вічнотривалий договір з маленьким артистом, бо ледве завітає вона до нас, ледве першим легатом дуне нове життя в пробуджену природу, а ось уже і соловей почав свою пісеньку.

Прилітає з кінцем травня. Не голосить свого повороту з гарячої Африки, як крикливі ватаги гусей, бузьків або журавлів, — ні, він прибув непоміченим тихим смерком без шумних оповісток, бо знає, що першим своїм співацьким виступом з'єднає собі гарячих поклонників. І ось одного ясного вечора в зеленім гаю над річками чи ставами почувся його величний гімн, перше вітання весни на рідній землиці. Що за сила тонів, за глибінь почуттів криється в маленькій гортані сірої непочесної пташини! Спершу квилить він тихим, несміливим голосом, немов пробує, настроює свій інструмент. Та заспів цей недовго триває, згодом могутніше й одушевляється співак, щоб у цілій повноті розвинути усю красу свого голосу... Сиплються короткі, відривисті звуки, немов вистріли в небо линучої мелодії — відтак переходить артист в якісь ніжні, омліваючі тони, то знов затягне високо, розсипається безкінечним цвірканням і урве в половині, продовжуючи лише стиха, немов втомився сам своєю піснею. Деякі учені любителі природи підслухали спів солов'я і зіставили його звуки, що подібні деколи на звуки мови людської...

Найрадше пересиджує соловей в низьких корчиках при землі далеко від гамору міського, від гудячої товпи, що не зрозуміла би його пісні. Він, як справжній артист, шукає широкого вільного простору, тихої ночі, бо лиш там може вповні його величавий спів розливатися. Зате чоловіка не страхається надто. Не показується йому вправді, але радий, коли хто пристане послухати його пісні, немов тішиться, що найшов любителя своїх тонів. Бо ж треба знати, що соловей свідомий краси свого голосу і не дасть будь-кому перевершити себе в артистизмі. Солов'ї ведуть за те між собою справдішню боротьбу, сідаючи один над другим, щоби противника закричати...

На спів і музику людей соловей незвичайно чутливий. Оповідать, що, почувши раз молоду дівчину, що співала гарним голосом за фортепіано, влетів соловей до кімнати й, упокоєний тонами, біля ніг її загинув. Сила звуків убила його!..

З початком мая стелить гніздечко з сухого листа і моху, виложивши всередині м'яким пір'ям. Звичайно закладає його в густих корчах близько землі, в місцях, найменш доступних оку людини. Самичка кладе від 4 до 6 зеленавих яєчок, а коли вона їх висиджує, приспівує їй самчик на близькім дереві довгими ясними ночами. Не раз і сонце застане ще його, як, примруживши оченята, з тремтячої від звуків дрібної груді виливає цілу повінь величавих тонів. З кінцем червня соловей мовкне.

Самичка є взірцевою матір'ю для своїх маленьких, а коли грозить їм яка небезпека, старається усіма способами звернути увагу на себе саму. Підлітає й опадає на землю з повислим крильцем, буцім-то зламаним, або сідає на дерево і співає, щоби лиш ворог її дорогу дітвору забув.

Соловей заслуговує на сердечну опіку людей і як артист-співак, і як пожиточний птах, бо нищить шкідливих комах. Народ сільський, що, живучи більше серед природи, підглянув не

¹⁵³ <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2490>

одну її тайну, помітив, що соловей не все з однаковим натхненням співає.

Причина цієї зміни лежить в стані повітря. Коли зараз звечора почне він свій концерт і тужливо лящить цілу ніч — то ворожать з цього довготривалу постійну погоду. Коли співає з перервами й аж під ранок оживляється в своїх звуках, кажуть, що сльота настане.

Соловей дуже необережний, а при тім цікавий, легко потрапляє в кігті своїх ворогів або в сильця, що їх заставляють деколи на нього пташники. В неволі прив'язується не раз живо до чоловіка і співає, та пісня ся не рівня тій, що дзвенить на вільнім просторі, тій, що її слухає зористе небо, зелені гаї і ріки прозорі! Ся піснь — піснь неволі, сумна, уривиста, наче та думка в'язня, що, відбившись об мури темниці, назад глухим гомоном повертає в груди невільника. Лиш піснь на свободі справжньою є піснею!

Тому кожний щирий друг живої природи повинен берегти свободу солов'їв і перестерігати, щоби пуста дітвора не нищила їм гнізда, а їх не неволила.

Народ наш сердечно любить солов'я, у багатьох піснях згадує його, а навіть вдалині від рідного краю не забуває про цього народного співака, — видно це з цієї загальнозвісної пісеньки, що не раз розважала наших земляків поміж чужими людьми, котру і ви, діти, певно, чули:

Соловію маленький! Маєш голос тоненький,
Заспівай же ти мені, бо в чужій я стороні...

Як непомічено прибув соловей до нас, так і тихцем одного літнього вечора покинув. В останні дні серпня пускається в подорож, летить самотньо звичайно смерком, відпочиваючи часто, поки аж залине під погідне небо африканського підсоння.

Материнська любов птахів

Ішов я раз узимку через ліс додому і вчув близько себе неприємне скреготання. Глипнувши в той бік, уздрів я на корчі (кущі) сорокопуду. Сиділа. Дуже мене здивувало, що взимку в наших лісах надібав я цього птаха. Сорокопуда приблизилася до пня, і моє здивування збільшилося, бо з дупла дерева почулося цвіркотіння гейби молодих пташенят. Розцікавлений виліз я на дерево і дивлюся: суха галуза, падаючи, зачепилася ключкою за той корч, над котрим дупло було, і закрила його, залишивши маленьку дірку. Відтрутив я ключку, і вилетіло з дупла троє молодих, але вже цілком дорослих сорокопудів і почали весело цвіркотити та невміло літати.

Ще влітку струтила буря галузу, а вона, падаючи, закрила дупло, в котрім молоді пташки знаходилися. Спочатку, мабуть, обоє родичі годували писклят. Відтак самчик відлетів, а самчиха з великої любові до діточок лишилася, не відлетіла на зиму до теплих країв. З великою мукою шукала пильно серед зими за комахами — а їх в цей час дуже мало — для своїх малих. Звільнившись, не відлітали мої сорокопуди вже до теплих країв, а годувалися, як могли, і мешкали в дуплавім дереві далі. Одного ранку пуся великого морозу знайшов я всіх замерзлих у гнізді.

Не забудь мене

Мила маленька квіточка небесної барви, оспівана народами всіх країн! Всі її люблять, навіть вечірній вітерець.

А хто пам'ятає, коли він вперше познайомився з цією квіточкою гарненькою? Певне, це було весною, коли бузок чарував пахощами, а за річкою розлягався чудовий спів соловейка...

А як мило зветься: не забудь мене! У всіх народів так. Звідкіля взялася така назва?

Про це читав я та вам розкажу, слухайте.

В одному великому-превеликому лісі жило двоє дітей — хлопчик і дівчинка. Коли вже повиростали, захотілось хлопцеві покинути рідний ліс, помандрувати у широкий Божий світ.

Подруга його дитячих літ провела його через високий старий бір, в якому вже відцвіла фіалка, журливо схилила додолу свою поживку голівку. Коло квітучого білими квітами куща калини закінчився їх рідний ліс. Там, на березі луку, росла гарненька небесно-блакитна квіточка з жовтенькою серединкою — квіточка, якої вони не бачили до цього часу. Розлучаючись з великим жалем у серці, вони зірвали цю блакитну квіточку і дали собі слово, що де б і коли б вони не зустріли таку квіточку, вони завжди повинні її зірвати і сховати коло серця на спомин молодих літ.

Щиро сповняли цей заповіт.

Минуло багато, багато літ.

Він не повертався, вона ставала старшою і вже посивіла.

Аж ось знову прийшла весна і настав чудовий місяць травень. Вона пішла через високий старий бір у луг на узлісся. Там побачила чоловіка з сивою бородою, який ішов назустріч. Здавалось, що обоє зовсім не знали одне одного. На березі луку росла мила блакитна квіточка, і обоє — він і вона — разом схилилися до неї, щоб зірвати... Руки їх зустрілися, із радісними сльозами на очах вони впізнали себе і зрозуміли, що ніколи не забували минулого.

З того часу ся мила і любя квіточка і зветься не забудь мене.

Дівчина, що стала княгинею¹⁵⁴

Тихо пливуть води Дніпра-Славути, суне човен по спокійному плесі. Дід Микула сам править веслом; молода красуня-перевізниця, що біля нього, задивилася на зелені узгір'я по правому березі ріки.

— Що це в тебе, діду, на грудях? — спитала згодом.

— Хрест, дитино, знак Божої муки.

— Так ти нововірець, як греки, як наші київські купці Претич і Добриня, як багато хто з простолюддя?

— Я християнин. Дасть Бог, і ти колись, Ольго, в нього повіриш.

— То ти, діду, не признаєш нашого Перуна, ні Велеса, ні могутньої богині Марени? Не приносиш їм жертви в гаях?

— Ні, ми християни, в київській церковці святого Іллі поклоняємось єдиному Богові в небесах і Його Синові, що за нас умер, та Його Пречистій Матері. Поганські ідоли — це тільки мертвий камінь чи дерево.

— А ось ти шануєш таке мертве дерево, що в тебе отут на грудях.

— Не дерево оце я почитаю, а Того, що на ньому був розп'ятий. А хіба твій образ у воді, до якого тепер так залюбки придивляєшся, не ти сама?

Всміхнулася дівчина — не знати, чи до слів дідових, чи до свого гарного личка в плесі води.

— А чого вчить ця твоя віра? — спитала після короткої мовчанки.

— Вчить любити всіх людей, як братів, і прощати кривди.

— Невже ж? Любити навіть ворогів? Не мститися за заподіяне лихо?

— Помста належить одному Богові. А он бачиш? — показав дід на високий горб під Києвом. — Кажуть, на цих горах давно-давно проповідував Христовий учень, святий Андрій. Встановив тут хрест і пророкував, що на цих місцях засяє колись світло правдивої віри, що буде тут жити працьовитий та хоробрий нарід, збудує свою могутню державу, а оці степи оберне на врожайну землю.

— Тепер не час поратися біля землі, коли довкола зазіхають на неї вороги, — промовила твердо Ольга. — Не чув, чи князь Ігор готовився в похід на греків? Так хочеться,

¹⁵⁴ <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2494>

щоб наші — як недавно за Олега — привезли звідти парчі дорогої і штуцерних золотих та срібних прикрас. А ти, може, був теж у Царгороді? Кажуть — це чудове місто.

— Був. Ходив з Олегом у походи, як він прибивав свій щит на брамі Царгороду. Там у церквах така краса, що словами не змалюєш.

— А жінки там як живуть? Рабині чи вільні?

— Жінки там поруч із чоловіками засідають на престолах.

Допливли до берега. Старий Микула, не зважаючи на вік, вискочив оленем на сушу.

— Прощай, дівчино! Спасибі за добре серце, що старого човном привезла.

Легко хитається човен при березі. Довкола тиша, тільки інколи сполохана риба затріпоче плавцями або чайка заскигнить жалібно понад Дніпром.

Дівчина задумалася:

"І чудна ж та віра діда Микули! Прощати ворогам? Любити всіх без розбору?" Ні, вона не розуміє цього. Кров за кров, помста за кривду була споконвічним законом її батьків та дідів... Буде законом і для неї. Але та Візантія, той далекий Царгород манить її, чарує. Якби можна там було побувати, побачити красу цісарських палаців, їхні божі храми! А може, й справді у них правдивий Бог?

— Дівчино! Перевези мене на той берег, до Почайни!

Стрепенулась. Довгі її поволоі піднялися вгору, ясні очі глянули на молодого лицаря, що стояв перед нею. У шкуряному каптані, з мечем при боці, м'яка шапка на темних кучерях.

"Князь, сам князь Ігор, ніхто інший, як він зі своїми соболевими бровами!" — подумала й усміхнулась, вказуючи лицареві ласкаво місце у човні.

"Оця вміє правити човном сильно й певно!" — дивується про себе князь, дивлячись на струнку постать молоді Ольги.

— Відкіль родом, дівчино? — питає. — З русалок дніпрових чи мавок лісових?"

— Ні русалка, ні мавка мені не рідня. Мої предки, як і твої, хоробрі русичі, що гуляли по морях у воєнних походах. Один з них, порубаний у битвах та виснажений у походах, осів тут перед смертю. Я його онука.

— Онука княжого дружинника! — здивувався князь. — А на якого зайчика полюєш ти, гарна дівчино?

— Шляхетній куниці заєць не до пари — їй тільки з соболями дружитись.

"Вона розумна й хитра, словами її не збентежити!" — промовив про себе князь.

— А на княжий двір пішла б? Там дівчат, таких красунь, як ти, радо вітають.

— Є в мене своя хата, не звична я по чужих служити.

"Вона горда й чиста, з такою не можна жартувати, як з іншими дівчатами!" — подумав Ігор.

Усе більше та більше дивується князь на молоду перевізницю, а коли човен причалює до пристані, бере дівчину за білу ручку і мовить:

— Ольго, будь моєю жінкою!

Вона спокійно глянула йому в очі і твердо сказала:

— Хочу бути твоєю княгинею.

Словом "хочу" підкреслила свою власну непримушену волю.

Сонце піднялось вже високо вгору і золотим промінням стелило молодій княгині величний шлях до київського престолу, до царської Візантії, до небесного почиту святих.

Пам'ять про могутню і мудру володарку України, святу Ольгу, щороку святкують український нарід і свята церква в дні 24 липня.

Княжна Анна¹⁵⁵

Було це року Божого 1048. На вулицях Києва — рух і метушня. Перед Софійським собором зібралося багато народу, а найбільше молоді.

— Княжну Анну сватають!!! — Княжну Анну хочуть у нас забрати!!! — Хто? — Куди?? — Бог зна, та, мабуть, далеко, бо таких гостей ми ще тут не бачили.

Ім'я княжни перелітає з уст до уст, бо всі її знають і люблять, цю останню доню князя Ярослава Мудрого, красуню — білявку. Вже її сестри одна за одною, як білі голубки, вилетіли з-під рідної стріхи і розлетілися по світі: старша Єлизавета — до Норвегії за короля Гаральда, друга — до Угорщини на королівський престіл, тітка Предислава — до Польщі, а тепер оця, остання, їх покидає.

— Приїхали посли з Франції, — відізвався старший киянин, обізнаний з двірськими справами.

— Зачули з другого кінця Європи про незвичайну красу нашої княжни і просять її за жінку для свого короля. Він, кажуть, удівець.

— Не одна тільки краса притягає чужинців до наших князівен, — заговорив інший з громади. — Знають усі, що княжна Анна принесе мужеві в посагу чималу суму золотих дукатів, карбованих у Візантії.

— А наш князь Ярослав — один із перших тепер в Європі, — промовив юний лицар, що в шоломі й з мечем при боці немов готувався в похід. — Наша держава сьогодні просторіша, а може, й могутніша від тої далекої Франції. А наш Київ може бути суперником щодо краси з грецькою пишною Візантією.

Гомонить, журиться нарід своєї княжни. А вона сама у батьківських теремах до матері припадає, сльози проливає. Княгиня Інгігерда доню розуміє, бо вона ж сама з далекої півночі, зі Швеції прибула на Русь, покинувши батьківщину й родину.

А князь Ярослав підводить любенько заплакане личко Анни й мовить:

— Утри сльози, доню! Така вже доля князівен, що мусять розходитися по світі. Пішли твої сестри, тепер черга на тебе. Франція — край багатий, гарний і просвічений. Памятай, що ти онука славних витязів руських і могутніх візантійських імператорів по бабці Анні, донці цісаря Романа.

А митрополит Іларіон, що стоїть тут же при княжій родині, благословить Анну на нове життя, і, надівши на неї золотий хрестик, мовить:

— Не забувай своєї віри й свого обряду, хоч у Франції та сама віра, що й у нас. Та ще й великий князь, твій батечко, застеріг собі у послів, щоб ти мала там свого священика в нашому обряді.

Княжна Анна слухає покірно усіх, але на душі в неї холоде. І довго ще по відході батька й митрополита сидить з матір'ю й двірськими дівчатами в жіночій половині терему і плаче, думаючи про невідоме майбутнє.

А через тиждень-два перед княжим двором стояло французьке посольство і княжа родина, що проводжала княжну Анну в дорогу.

Не плаче вже княжна Анна. Гордо несе голівку, не хоче показати перед чужими сліз і страху. Довкола стояли товпи киян, а коли княжна, вбрана в оксамитну шубку, підбиту сободем, в такій же шапочці на білій намітці і в теплих сап'янцях сідала у м'який віз, зашумів нарід в один голос:

— Прощай нам, княжно! Хай сонцем стелиться тобі дорога! Пануй на здоров'я, собі на щастя, а землі руській — на славу!

¹⁵⁵ <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2495>

Далека путь з Києва до Парижа кіньми й возом. Вже й зима минула, поки туди прибули. 14 травня, в часі зелених свят, відбулося королівське вінчання в місті Реймс. Українська княжна Анна стала королевою Франції, жінкою Генріха I.

Королівську кімнату в замку Санл під Парижем наповнює тиша. Королева Анна сьогодні від ранку схвильована. Прибуло посольство з Києва, привезло вісті з рідного краю про княжий двір, про родину, про близьких, колись серцю дорогих.

Скільки за той час перемінилося. Не живе вже батько, великий князь Ярослав Мудрий, а на київському престолі сидить тепер найстарший його син Ізяслав. А другі сини, брати Анни, панують на своїх уділах: пошукали собі жінок у чужих землях — грецькій і англійській, а В'ячеслав і Святослав одружилися з німецькими князівнами.

Вона вже 15 років пробуває у Франції, вже три роки, як овдовіла і одного сина поховала, а тепер обняла опіку над молодим королем Филипом.

Покійний король Генріх хотів іще за життя свого, на випадок смерті, закріпити за Анною управу королівством від імені малолітнього сина, але вона сама зреклася влади на користь королівського брата. Чи не чулася в силах правити державою? Вона, онука мудрої княгині Ольги й цілого ряду могутніх імператорів Візантії? Ні, воліла бути лише порадицею й опікункою.

І без того всюди мала голос, а її підпис видно було за життя і по смерті Генріха на різних урядових п'ямах. І почестей їй не бракувало. Сам тодішній папа, Микола II, прислав їй лист, повний похвал "для її вірності, добродійності і всяких чеснот, якими вона прикрашає свою королівську достойність".

Сидить королева задумана у великому різьбленому кріслі, а через високі, вузькі, навстіж відчинені вікна вливаються пахощі з королівських городів.

Тишу перебиває час від часу тільки голос дзвонів монастиря, що його побудувала тут королева Анна разом із церквою у формі хреста. Королева залюбки прислухається сьогодні до голосу дзвонів і пісень монаших.

Спомини налітають на думку. Десять із глибини пам'яті виринають перед королевою образи минулого. Не може від них відірватися. Дніпро широколентий, чудовий Київ, княжий двір, величава Софія, Золоті ворота, веселе дівування при батьках.

Французька королева забуває на мить, хто вона й де вона, а переноситься гордою думкою на безмежні простори батьківщини.

Вже двічі заглядав у кімнату королівський секретар з паперами на підпис, та аж утретє помітила його королева й покликала до себе.

— Що там маєте, графе? — спитала, повертаючись з країни спогадів у живу дійсність.

— Підтвердження даровизни для монастиря в Суассон, Ваша милосте, — відповів секретар, подаючи королеві документ до підпису.

Звичаєм було тоді, що княгині ставили тільки знак хреста перед своїм підписом, який дописував уже сам секретар. Але цим разом королева Анна затримала довше перо в руках, а потім, всміхнувшись, старанно щось писала. А коли секретар відібрав письмо, то побачив, мабуть, уперше у своїм житті, чіткий підпис королеви слов'янськими буквами — кирилицею:

Анна Рїина — Анна Королева

ЧОМ, ЧОМ, ЧОМ, ЗЕМЛЕ МОЯ?

Чом, чом, чом, земле моя?

Чом, чом, чом, земле моя,
Так любя ти мені,
Чом, чом, чом, земле моя,
Чарує так мене краса твоя?

Чим, чим, чим манить мене
Пташні твоєї спів, пахучий цвіт лісів?
Чим, чим, чим манить мене
Водиця струй твоїх, що тут пливе?

Тим, тим, тим, дівчино, знай,
Бо тут ти вперше світ уздріла в яри¹⁵⁶ літ.
Тим, тим, тим, дівчино, знай,
Бо води ті, ліси — твій рідний край.

Тут, тут, тут діти твої
Пролили кров свою за честь і свободу.
Тут, тут, тут усі твої
Найближчі серденьку і дорогі!

1904

Сніг

Стелить сніг, стелить сніг
Білі коври нам до ніг;
Легкий, ніжний, мов той дух
Лебединий сиплесь пух.
Сніг! Сніжок! біленькі цвіти
Вкривають чорні, голі віти,
Як весною, на яри!
Падай, снігу, срібний, чистий,
І в м'який свій плащ пушистий
Світ - природу обтули!

Все побілять твої руки,
Навіть чорні галки й круки
Голубами стануть всі.
І понурі, довгі ночі,
Що зима їх цар волочить
Заворожиш в ясні дні.
Тільки крові -- що невинно
Точить ворог з нас невинно
Не побілиш снігу - ні!

З Новим роком!

Новий рік! Новий рік!
Сходить в хмарці з неба,
Кому щастя, кому втіхи,
Нам любови треба.
Щоб у братній збиті гурт
Всі за одно стали,
Разом руки, разом серця
Долі добували.
Новий рік! Новий рік!
Розпускає крила,

Кому сниться на них слава,
А нам духа сила,
Сили духа, гарту серць!
Щоб не впасти в бою,
А упавши, встати знов
З силою новою.
Щоб у пільмі, хоч би нас
Вража сила жерла,
Серед громів в небо бив
Гімн наш: Ще не вмерла!...

1916

¹⁵⁶ Яри — тут: на початку життя

Гей! Там дітвора руська йде!

Гей! там дітвора руська йде!
Гей на переді стяг несе,
А краска стягу жовтий цвіт
На синім поли, як блакит!

А на прапорі тім скала,
А під скалою видно Льва,
І клич, що грімко в бій зове:
За Русь Вкраїну, хто живе!

Гей! як скала ся, ми тверді,
Поляжем в бою, не в ярмі!
Бо хоч слабі ще дітваки,
Терпіти вчили нас батьки.

Як льви, підемо в боротьбу
За України свободу!
І присягаєм: "Не спічнем,
Поки кайданів не порвем!"

Марш січовий

У Січи! У Січи гуртуймось, брати,
Най слава козацька востане,
Най клич наш побудить дрімучі хати,
Взиває зривати кайдани.

Боролись завзято колись-то діди,
Кістками степи укривали,
В кітлах розжарених палились они,
На палях у турка конали.

До бою! до бою зве поклик і нас,
Та не на рушниці, шаблюки,
Інакша днесь збруя, інакший бо час,
В нас збруя просвіти і злуки.

Доволі сварились колись-то діди,
Пора нам єднатися нині.
Лиш в лучности сильні добудуть сини
І волі і щастя Вкраїні.

Гей хлопці, молодці! Як мур всі тверді,
Погляньте на стяг наш там в горі;
"Усі за одного, оден за усіх!" –
Сіє на наших прапорі.

Доволі ходили в ярмах вже діди,
Доволі згинати й нам спину,
Лиш смілим завзяттям поставлять сини
Вільну, самостійну Вкраїну!

Січовий поклик

На мелодію "Мир Вам, браття" співається до вправ

Не миритись, милі браття,
А боротись нині нам,
Бо шаліє кат завзятий,
Смерть голосить Русинам.
Гей! у бій ставаймо разом,
Грудь при груди до ряду!
Кров, житє не жаль віддати
За нарід і вітчину¹⁵⁷.

Гей, у "Січи" товариство!
Кличе сурма кошова,
Най воскресне Запорожців
Дивна слава та грімка.
Разом, браття, під прапор наш,
Най нас клич его веде;
Тільки смілі пут не знають,
Тільки смілих воля жде.

На Святого Николая

Як у церкві за героїв наших службу відправляли,
За борців тих молоденьких, що кати їх розстріляли.
Зоня в церкві мольби слала щирим серцем і поклялась,
Що життя своє цілеє теж віддасть для тої справи,
Щоб Україні добути щастя – долі, волі, слави.

¹⁵⁷ вітчизна, діал - вітчизна

ПОРА! ВЕЛИКИЙ ЧАС НАСТАВ!

ЗМІСТ

<i>Пеленська І. Феномен Константи́ни Малицької</i>	5
ІЗ СПОГАДІВ КОНСТАНТИНИ МАЛИЦЬКОЇ	10
З дитячих споминів	10
На фільмі споминів	12
На хвилях світової війни	16
«Остали тільки спомини...»	28
К. МАЛИЦЬКА. ПОРА! ВЕЛИКИЙ ЧАС НАСТАВ!	34
МАЛІ ГЕРОЇ	34
Задля рідного слова	34
Малий гуцулик	37
Збунтована шістка	39
Найменший	42
Китичка фіалок	44
Боягуз	46
Помста	48
Порохівня	51
Урятувала!	54
Для товаришки	57
Задля науки	61
ГАРФА ЛЕІЛІ. ЛЕГЕНДИ ПРО ХРИСТА	65
Горда пава	65
Коза Гаїза	67
Гарфа Леїлі	68
Утеча до Єгипту	69
Трепета	71
Бджола Мета	73
ЛЕГЕНДИ РІДНОГО КРАЮ	74
Як ангел розмалював щиглика	74
Соловей	75
Материнська любов птахів	76
Не забудь мене	76
Дівчина, що стала княгинею	77
Княжна Анна	79
ЧОМ, ЧОМ, ЧОМ, ЗЕМЛЕ МОЯ?	81
Чом, чом, чом, земле моя?	81
Сніг	81
З Новим роком!	81
Гей! Там дітвора руська йде!	82
Марш січовий	82
Січовий поклик	82
На Святого Николая	82

Константина МАЛИЦЬКА

**ПОРА!
ВЕЛИКИЙ ЧАС НАСТАВ!**

Редакційна група:
*Бак Вікторія, Огнєва Людмила,
Первак Майя, Салієнко Ніна*

Упорядник
Огнєва Людмила

Коректор
Первак Майя

Художнє оформлення
Огнєва Людмила

Підписано до друку 17.09.2018. Формат 60x84 ¹/₈
Гарнітура Calibri. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 10,05.
Зам №3535. Наклад 50 прим.

ТОВ «Домінанта Прінт», 49008, Дніпропетровська обл.,
м. Дніпро, вул. Театральна, буд. 6.
Свідоцтво ДК № 5741 від 31.10.2017 р.

Друк: друкарня ТОВ «Домінанта Прінт»,
м. Дніпро, вул. Театральна, буд. 6
Тел. (056) 785-04-00
www.dmprint.com.ua

АНТОЛОГІЯ ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІКИ

КЛАСИЧНА ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

Європейський простір подарував світу гуманізм як філософію виховання, що ґрунтується на ставленні до дитини як до Божого Творіння. Виховання в класичній гуманістичній традиції – це є створення умов, природовідповідних духовному світу дитини, за яких пробуджуються її приховані нахили та здібності, що можливо лише в атмосфері любові. Справжній гуманізм народжувався в історичних умовах, несприятливих для плекання духовних нахилів дітей, але в будь-який історичний період завжди з'являлись Лицарі дитинства, які своїм життям стверджували гуманістичні ідеї в негуманних умовах життя.

Педагогічну скарбницю Європи XVIII – XX ст. було збагачено неповторними наробками українських філософів та педагогів, яких можна вважати класиками гуманної педагогіки. До них відносимо Памфіла Юркевича, Григорія Сковороду, Костянтина Ушинського, Августина Волошина, Константину Малицьку, Софію Русову, Христю Алчевську, Бориса Грінченка, Михайла Драгоманова, Андрея Шептицького, Василя Сухомлинського, Антона Макаренка, Олексю Тихого та ін.

Гуманістична українська традиція неповторна, але, коли вона входить до загальноєвропейської традиції, стає важко відокремити, хто був першоджерелом того чи іншого здобутку, який використовується сучасною спільнотою як даність. Ми вважаємо, що в важких умовах відсутності власної держави українські педагоги-класики збагатили загальноєвропейську думку тим, що притаманне саме українцям. Перш за все, це – визнання духовного життя першоджерелом матеріального світу та, по-друге, – кардіоцентризм, пізнання світу через серце та любов. Можемо стверджувати, що об'єднання цих рис породжує нову методологію пізнання світу, яку можна назвати духовним гуманізмом.

Виданням циклу книг «Антологія гуманної педагогіки. Класична педагогічна спадщина України» ми хочемо не тільки продовжувати традиції Видавничого Дому Шалви Амонашвілі, а також звернути увагу сучасних педагогів на імена тих видатних українців, чиєю спадщиною ми користуємось, але у вигляді спрощених компіляцій. Тоді як повернення до першоджерел не тільки збагатить досвід, а й сприятиме відновленню нашої гідності як носіїв загальноукраїнської ментальності духовного гуманізму, без якої не існувало б Європейського простору гуманістичних цінностей.

Всеукраїнська культурно-освітня
Асоціація гуманної педагогіки